

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ВИДАВНИЦТВО ПРИСВЯЧЕНЕ НАУЦІ І ПИСЬМЕНСТВУ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОГО НАРОДУ

ВПОРЯДНУВАЄ

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ.

Т О М III.

MITTHEILUNGEN DES SZEVCZENKO-VEREINES

aus dem Gebiete der Wissenschaften und der ruthenischen Literatur

REDIGIRT VON

ALEXANDER BARWIŃSKIJ

BAND III.

У ЛЬВОВІ

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
від зарядом Н. Беднарського
1894.

НЕЗАБУТНІЙ ПАМ'ЯТИ ВОСКРЕСИТЕЛЯ

Галицької Руси

МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА

(з нагоди 50 літньої роковин його смерті і перенесена его мощей
з Невосілок Ліських на кладовище мичаківське у Львові)

Наукове товариство імени Шевченка.

Апарат до міряння різниці фаз межі перемінними потоками і кілька за єго помочю зроблених помірок.*)

Подає

Проф. Др. Іван Пулюй.

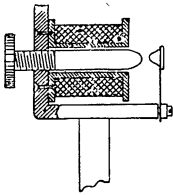
За помочю телефона можна, як виловив О. Фреліх у двох дотичних розправах,**) наочно представити, який вплив має самоіндукція на перемінні електричні потоки. В одній із тих розправ примічено, що телефон ужити можна і до міряння різниці фаз і самоіндукції перемінних проток, але п. автор ще не подав досі своїх дотичних досвідів. У моїй розправі описаний апарат, котрим зроблено більшу чергу таких помірок.

Той апарат має дві штальові пружини однаково довгі, з приправленими на кінцях плоскими зёркальцями і кужлятими головками із м'якого заліза. За помочю двох електромагнетів можна привести ті пружини до дряжання, пустивши крізь них перемінні потоки. Штальові пружинки широкі на 7·5 mm, грубі на 0·3 mm і довгі на 21 mm. Кожний електромагнет довгий на 21 mm і має 6×15 обвоїв із добре ізольованого, 1 mm грубого, мідяного дроту. Електромагнетична цівка має по внішньому переміру 29 mm, по внутрішньому 13·4 mm. Кожна цівка приправлена вкупі з пружинкою до залізного, правоугольно загнутого скобля, як то із взорця 1. видно. У цівку застромлений залізний валець, на 9 mm грубий, на одному кінці кільчасто обточений, а на другому до зашрубоб-

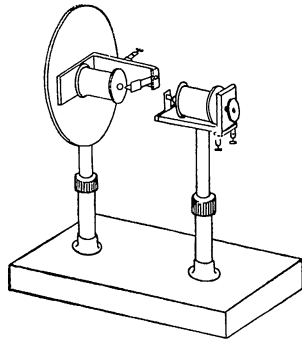
*) Автор подав сю розправу також ц Академії наук у Відні, котра оповістила її в „Sitzungsberichte т. 102. липень 1893.

**), O Fröhlich. Elektrotechnische Zeitschrift 1887, с. 210; 1889, с. 345

вання зготовлений. Покрутивши шрубну головку в оден або другий бік, можна приближити або віддалити кінець вальця від пружинки а таким чином, коли треба, і змінити амплітуду дряжання. Два такі електромагнети настромлені на стопцях, що приладжені до деревяної по́ставки. Обі пружинки причешлені так, що одна з них може дряжати тільки у сторчовому а друга у сторчовому і плазовому напрямку.

Взорець 1

Взорець 2

Хотівши робити досьвіди, придасть ся апарат у двоякий спосіб: або так, що обі пружинки дряжати муть в одиому (сторчовому) напрямку, або, після методи Ліссажея, у двох нахрестних напрямках, як що хочемо тільки просто бачити ріжницю фаз межи перемінними потоками, або посередно її міряти.

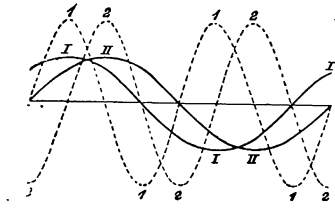
Взорець 2. представляє цілого апарата у величині в чётверо меншій*).

Після методи Ліссажея дають пружинки, як відомо, в загалі еліптичну черку дряжання, котра, відповідно до великості амплітуд дряжання і ріжниці фаз перемінних проток, змінє своє місце і свою ф́орму. Та черка переміняєсь на просту, як що амплітуди дряжання як не́будь великі а ріжниця їх фаз вносить 0° , 180° , $360^\circ \dots$; коли-ж обі амплітуди зовсім рівні а ріжниця фаз дряжання вносить 90° , $270^\circ \dots$, то черка дряжання переміняєть ся на круга.

Перед усім треба примітити, що дряжання пружинки у двоє скорійш

*) Апарат зроблений у дільні фізикального кабінета механіком Людвигом Бастаньою

виходить, як періодичне хвиляння магнетизуючої протоки; бо який би не був напрямок електричної протоки, то електромагнет усе тягнути ме до себе желізну головку пружинки. Коли-ж пружинка напротив мати ме поляризовану головку, то вона джогати ме з тою самою скоростю, з якою цю отока хвиляє. Так само стояти ме річ, коли валець електромагнетичний бу е поляризований, от як, прикладом, ядровий валець телефона.

Взорець 3.

Хотівши робити досьвіди за помічю апарата, мусимо найперше приготувити обі пружинки так, щоб періода їх джогання майже була рівна з періодою хвиляння протоки, або у двоє, троє, четверо .. меньша. В тій ціли треба порівняти головний тон джогачої пружинки з тоном, що постане від перемінної протоки у відповідному електромагнетови або у трансформаторови. Коли оба тони від себе ріжні, то треба змінити довжину пружинки на стілько, аж вийдуть оба тони майже суголосні. Як що однакож не йті ме жадна дінамомашина зовсім одностайно, хочби на час досьвідів, то була-б даремна праця, як би нам захотілось допняти того, щоб оба тони з собою як раз сходились. Після мого досьвіду буде для помірок навіть лучче, зладити пружинки так, щоб тони їх і тон електромагнетичний трохи розходились. Воно правда, що в такому випадку черка джогання скоренько миготить, але те миготання не зупиняє міряння так дуже, як повільнійша зміна черки, котра постає вслід того, що власгиве джогання пружин інтерферує з електромагнетичним джоганням. Треба ще додати, що обі пружинки, коли їх торкнемо пальцем, як раз той самий тон видавати мусять.

Як вже сказано, притягати ме електромагнет головку пружини за всіди, який би не був напрямок електричної протоки. Із того виходить, що ріжниця межи обома складними джоганнями мусить бути у двоє більша, як ріжниця фаз між обома електричними протоками. Се видно із взорця 3, в котрому черки I і II представляють обі протоки, а черки 1 і 2 джогання двох пружин, в такому випадку, що ріжниця межи електричними протоками виносить 45° а межи складаючим ся джоганням 90° .

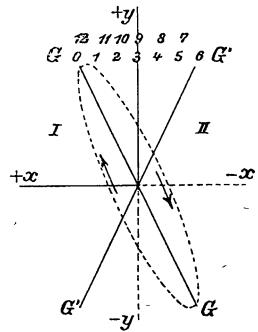
Теорія апарата.

Коли обі пружинки апарата навхрест поставлені, і коли пустимо крізь електромагнетів апаратних дві перемінні протіки, що мають фазову різницю φ , періоду, се-б то час одної зміни, T , лічбу змін за одну секунду 2π , та періодичність $p = 2\pi/T$, то будє плазовє дрозжаннє x одної пружинки і сторчовє дрозжаннє y другої пружинки означене формулками:

$$x = A \sin 2pt \quad 1)$$

$$y = B \sin (2pt - 2\varphi), \quad 2)$$

в котрих значить: A і B амплітуди дрозжаннє а t перемінний час. Обі складні дрозжаннє дають вкупі просте дрозжаннє GG (взорєць 4), як що різниця фаз їх будє $2\varphi = 0^\circ$. Тая черка віслїдного дрозжаннє будє називались перва межовá проста. Коли-ж побільшає різниця фаз, то проста черка дрозжаннє перемінить ся на еліпгичну черку, по котрій дрозжача точка крутить ся в напрямку годинного показчика. Більшає різниця фаз раз по раз дальше, то еліпса повертаєсь своєю довшою осєю до позитивної осі ординатної, злучаєсь з нею, коли різниця фаз єсть 90° , повертаєсь потім, при ще більше фазовій різницї, на полі другого квадранта, до негативної осі абсцїсної, і переміняєсь, як що різниця фаз дійде до 180° , знов на просту черку $G'G'$, котра називались будє друга межовá проста. Коли різниця ще побільшає, то віслїдне дрозжаннє будє знов еліпгичне, але дрозжача точка крутить ся тепер проти годинного показчика а вісь еліпси приближаєсь в противному напрямку до позитивної осі ординатної; опісля сходить ся з нею при різницї фаз 270° , нахїляєсь при більшїй різницї до первої межовї простої GG і зупиняєсь при нїй, як що різниця фаз дійде до 360° , перемінившись притім знов на просте дрозжаннє.

Взор. 4.

Взорєць 4. представляє нам віслїдне дрозжаннє, котре дають складні

$$x = 0.5 \sin 2pt,$$

$$y = \sin (2pt - 30^\circ).$$

Конець довшої осі еліпси лежати ме в точках 1, 2, 3, . . . 11 і 12, коли різниця фаз будє чергою 30° , 60° , 90° , . . . 330° і 360° .

Із усього, що досі сказано, виходить, що еліптична черка дрожання лежати ме, або лівобіч від позитивної осі ординатної, се-б то у квадрантови первої межовї простої, або правобіч, у квадрантови другої межовї простої; лівобіч, коли складаюче ся дрожанне мати ме різницю фаз межи 0° а 90° або межи 270° і 360° , правобіч, коли та різниця лежати ме межи 90° і 180° або межи 180° і 270° .

Еліпса дрожання займає, при даній різниці фаз і при даних амплітудах складаючого ся дрожання, певне місце і відрізує довжини $2a$ і $2b$ на осях абсцисних і ординатних. Величина тих відрізків зависить від дотичної амплітуди і від різниці фаз перемінних проток а формулки 1) і 2) вказують ту завислість як слідує:

$$\text{В час } t = 0 \text{ буде } x = 0, y = -b = B \sin(-2\varphi),$$

$$\text{„ } t = \frac{\pi}{2p}, \text{ „ } x = 0, y = +b = B \sin(\pi - 2\varphi),$$

отже в обох випадках

$$\sin 2\varphi = \frac{b}{B} \quad 3)$$

і подібно

$$\sin 2\varphi = \frac{a}{A}, \quad 4)$$

котрі відносни, поки що, мають тільки вагу, коли різниця фаз лежить межи 0° а 90° . Коли-ж різниця та лежить межи 90° а 180° , то мусимо писати:

$$\frac{b}{B} = \sin(180^\circ - 2\varphi). \quad 5)$$

В третьому і четвертому квадрантови мусимо ще взяти на розвагу, що величина b зміняє свій знак. Для того буде в третьому квадрантови

$$\frac{b}{B} = \sin(2\varphi - 180^\circ) \quad 6)$$

а в четвертому

$$\frac{b}{B} = \sin(360^\circ - 2\varphi). \quad 7)$$

Із усього видно, що за помощью черки дрожання знайти можна різницю фаз двох перемінних проток. До того треба тільки зміряти відрізок b на осі ординатній і амплітуду B , або дотичні довжини a , A , і вилічити φ із їх поміру після формулок 3), 5), 6) або 7).

Для лекшого міряння довжин b і B придасть ся прослона, на котрій нарисовані дві скалі навхрест, одна на другій сторч стоячі і на санті-

метри поділені. На тих скалях можна просто вчитати відрізок ординатної осі $2b$, що лежить внутрі еліпси, і високість еліпси $2B$. При тих помітках мусить черка дряжання лежати симетрично до точки перехрестя обоїх скаль а крім того мусить складаюче ся дряжанне, кожде з осібна викликаве, як раз лежати рівнобіжно, одно до напрямку одної скалі, друге до другої скалі.

Мусимо до того ще додати, що із самої черки дряжання ніяк не можна додуматись, коли ріжниця фаз межи складаючим ся дряжаннем лежить в першому а коли в четвертому квадрантови, або знов коли в другому а коли в третьому, а се тому так, що годї розпізнати, в якому напрямку дряжача точка крутить ся. Длятого мусимо з иншого боку дознатись, в котрому квадрантови лежати ме ріжниця фаз межи двома перемінними протоками. Відповідно до того будемо вибирати в квадрантови першої межової простої межи формулками

$$\varphi = \frac{1}{2} \arcsin \frac{b}{B} \quad \text{і} \quad \varphi = \pi - \frac{1}{2} \arcsin \frac{b}{B}$$

а в квадрантови другої межової простої межи

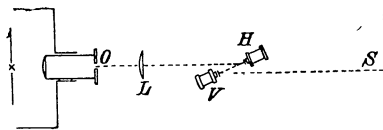
$$\varphi = \frac{\pi}{2} - \frac{1}{2} \arcsin \frac{b}{B} \quad \text{і} \quad \varphi = \frac{\pi}{2} + \frac{1}{2} \arcsin \frac{b}{B}$$

Напротив легко знайти місце першої межової простої. Споївши рядом обі цівки електромагнетичні і пустивши крізь них перемінну протоку, достанемо для вислідного дряжання просту, котра й буде межова проста.

Ще лекше знайти квадрант першої межової простої. Для сего треба тільки допевнитись, в якому напрямку відхиляєсь ясний кружочок на прослонї, коли пригнем пальцем до електромагнетів апарата одну а потім другу пружинку.

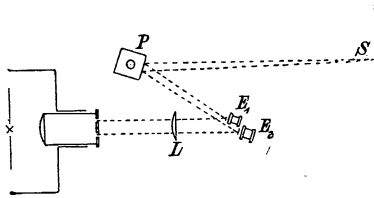
Представленне черки дряжання на прослонї.

При всіх досьвідах, які будуть дальше описані, представляємо черку дряжання на прослонї, на три метри від апарата віддаленій,

Взор. 5.

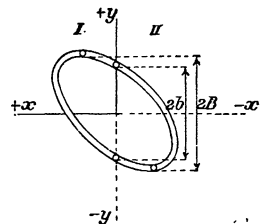
з двома на сантиметри поділеними скалями, як із образців 5 і 6 видно. До того уживано рівнобіжного проміння, що давала електрична лампа. За допомогою сочки L скуплено промінне пасмо, виходяче з лампи, і пущено на прослону, на котрій постав таким чином образ отвору, добре обмежений ясний кружочок. Із того кружочка постала на прослоні, в час дрожання, ясна еліптична тасьма, на оден сантиметер широка, як взорцем 7 представлено.

Взор. 6.

Прослону ставлено усе так, щоб на плазовій скалі, лівобіч і правобіч від точки перехрестя, ви́шній край еліптичної тасьми, лівобіч, і внутрішній край, правобіч, мали зовсім однаку подаль. Крім того спускалась прослону в гору і в низ так, щоби на сторчовій скалі була така-ж сама симетрия еліпси що до точки перехрестя.

Поставивши таким способом черку дрожання симетрично до перехрестя скаль, міряно потім на перемену і по кілька разів, відрізок $2b$ і висоту $2B$ еліптичної черки (взор. 7.). Першу довжину відчитано просто на скалі, останню означено в такий спосіб. Найперше зазначено олівцем в найнижшому місці черки її зовнішній край, потім в найвишому місці її внутрішній край, а потім прокинуто ті значки на сторчову скалю. Часто служив мені для помірки високости паперовий лист, увесь обрисований рівнобіжними простими, одна від другої на сантиметер віддаленими. Лист той прикладувано на прослоні до того місця, де була еліптична тасьма а прикладувано его так, щоб перша проста, рівнобіжно до плазової скалі, дотикалась найвишого краю внутрі еліпси. Опісля зазначувано олівцем найнижший край еліпси на папері і міряно подаль того зазначеного місця від першої простої. Та подаль мірить вишину еліпси.

Взор. 7.

Що довжини $2b$ і $2B$ в такий спосіб міряти треба, як описано, зрозуміємо гнеть,

взявши на розвагу, що дрожащий ясний кружочок просторий, та що, хотівши міряти его дрожання, мусимо слідити тільки за одною точкою кружочка. Само собою розумієть ся, що ті довжини і тоді будуть добре зміряні, коли зміряємо дотичні подалі від середини до середини еліптичної тасьми.

Коли-ж не хочемо міряти, а тільки наочно показати, яка єсть різниця межі фазами складаючого ся дрожання, се-б то межі електричними протоками, то можна се в такий спосіб зробити, як взорець 6 показує. Із двох маленьких круглих дірок електричної лампи виходить пасок рівнобіжного проміння і, відбившись від зеркальців апарата а потім від гранчастого зеркала Р, дає за помощю сочки L два ясні кружочки на прослоні. Повернувши одного електромагнета кругом сторчової осі, можна звести до купи оба кружочки. В тому випадку приготовлені обі пружини апарата до дрожання так, що дають тільки одну сторчову і просту тасьму, котра, розложена за помощю гранчастого зеркала, дає дві сінусоїди, що до фази одна проти другої розсунуті. Таким самим способом можна ще показати, який вплив має самоіндукція на перемінні протоки, коли окрім того змінимо самоіндукцію одного провідника, всовуючи залізного вальця в електромагнетичну цівку.

Міряння різниці фаз межі двома раменами перемінної протоки.

За помощю описаного апарата зроблено після методи Ліссажея найперше піду чєргу помірок в тій цілі, щоб означити різницю фаз межі двома раменами перемінної протоки. До того служила нормальна цівка з даним індукційним коефіцієнтом, із котрого можна було вилічити різницю фаз і таким способом справдити досьвіди, зроблені апаратом. При тих досьвідах протікала одна електрична протока рядом крізь нормальну цівку і одну електромагнетичну цівку апарата, а друга протока крізь другу цівку апарата і 12, сполом злучених, стовольтових жарових лямп.

Нормальна цівка, описана в иншій розправі*), мала 16 покладів по 17, разом 272, обвоїв із добре ізольованого, 0.11765 см грубого, мідяного дроту, котрого опір був рівний 8.71 Ω при 20° Ц. Середній подумір обвоїв міряв 23.634 см. Після формули Максвель-Стефана вилічено для індуктивного коефіцієнта тої цівки стійність 0.077295 $\times 10^9$ см.

*) Puluj. Bestimmung des Coefficienten der Selbstinduction mit Hilfe des Electrodynamometers und eines Inductors. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. 1891, т. 100, с. 332.

а крім того знайдено досвідом, після двох метод, трохи більшу стійність, в пересіччї рівну 0.08077×10^9 см.

Для вилічування різниці фаз із самоіндукції нормальної цівки служила відома формула

$$\operatorname{tng} \varphi = p \frac{L_2 r_1 - L_1 r_2}{r_1 r_2 + p^2 L_1 L_2}, \quad 8)$$

в котрій значить: p періодичність обидвох перемінних проток, $r_1 r_2$ Оміві опори, а $L_1 L_2$ коефіцієнти самоіндукції в обох раменах електричної протоки. Із тої формулки видно, що, хотівши вилічити різницю фаз, знати треба самоіндукцію нормальної цівки, а крім того, і самоіндукцію обох цівок апарата. Останню самоіндукцію знайдемо за допомогою самого-ж апарата в ось який спосіб.

Як що обі цівки апарата зовсім однако построєні і кожна з них має рівну лічбу обвоїв, то можна допустити, що і коефіцієнти їх самоіндукції λ рівні. Поставивши протó до повисшеї формулки λ замість L_1 і L_2 , одержимо

$$\tan \varphi = p \frac{(r_1 - r_2) \lambda}{r_1 r_2 + p^2 \lambda^2}, \quad 9)$$

а як розважимо, що величина λ маленька, і як пропустимо вслід того квадратну величину $p^2 \lambda^2$ проти $r_1 r_2$, то останеть ся

$$\tan \varphi = \frac{p(r_1 - r_2) \lambda}{r_1 r_2}. \quad 10)$$

Після рівниці 10) можна із різниці фаз, зміряної за допомогою апарата, вилічити приближеного коефіцієнта самоіндукції. Напротив дасть рівниця 9) дві стійности

$$\lambda = \frac{r_1 - r_2 \pm \sqrt{(r_1 - r_2)^2 - 4r_1 r_2 \tan^2 \varphi}}{2p \tan \varphi},$$

із котрих та стійність буде справдешня, когра лучче пристає до приближеної стійности.

Щоб означити λ досвідом, злучено поруч з собою обі цівки апаратні і пущено крізь них перемінну протоку, розділену на два рамена. При рівних опорах обох рамен постала проста черка дрявання, се-б то перва межова проста. Коли-ж додано в одному рамени безіндуктивного опору 0.0208Ω , то межова проста перемінилась зараз на еліпсу, з відмірками $2b = 25$ mm і $2B = 76$ mm. Дятого буде

$$\frac{b}{B} = 0.32895 = \sin 2\varphi$$

$$2\varphi = 19^\circ.2$$

$$\varphi = 9^{\circ}6$$

$$\tan \varphi = 0.169137.$$

Підчас того досьвіду робила шістьпольна машина для перемінних проток 1026 оборотів за одну мінуту, із котрої лічби одержимо періодичність протоки $p = 322.3$. Омові опори в обох раменах були

$$r_1 = 0.3326 \Omega$$

$$r_2 = 0.5326 \Omega.$$

Взявши за основу ті лічби, дістанемо після рівниці 10) насамперед приближену стійність

$$\lambda = 0.00047 \times 10^9 \text{ cm}$$

а після рівниці 9) дві стійности

$$\lambda = 0.00055 \times 10^9 \text{ cm}$$

$$\lambda = 0.00312 \times 10^9 \text{ cm},$$

із котрих перва стійність буде і справдешня.

Щоб справдити ту стійність, означено досьвідом самоіндукцію обох цівок апаратних за помочю балістичного гальванометра, після мостової методи Райлєя. Магнетка гальванометра робила одно хитання в протягу 7.67 секунд.

Для обох чергою счіплених цівок апарата знайдено самоіндукцію

$$2\lambda = 0.00114 \times 10^9 \text{ cm},$$

із чого виходить коефіцієнт одної цівки

$$\lambda = 0.00057 \times 10^9 \text{ cm},$$

котрий тільки о 3.5% більший, як стійність, вимічена із зміряної різниці фаз, котра виносить

$$0.00055 \times 10^9 \text{ cm}.$$

Та різниця між обома стійностями дасть ся тим об'яснити, що після методи Райлєя уживано тільки слабих проток, наколи протоки, магнетизуючі обі цівки апарата, виносили близько одного Ампера.

Дотично формули 9) треба ще примітити, що квадратний член $p^2\lambda^2$ за помочю двох досьвідів дасть ся викинути, змінивши лічбу оборотів машини у відповідних границях. В таким випадку мати ме індукція апаратної цівки тільки одну стійність

$$\lambda = \frac{p_2^2 - p_1^2}{p_1 p_2} \cdot \frac{r_1 r_2}{r_1 - r_2} \cdot \frac{\tan \varphi_1 \tan \varphi_2}{p_2 \tan \varphi_2 - p_1 \tan \varphi_1} \quad 11)$$

Дальше подано висліди помірок, зроблених за помочю нормальної цівки. Самоіндукція одного рамени протоки, в котрому були вставлені нормальна цівка і електромагнет апарата, виносила

$$L_2 = 0.077845 \times 10^9 \text{ cm}$$

а в другому рамени

$$L_1 = 0.00055 \times 10^9 \text{ cm.}$$

Опори обох рамен були

$$r_1 = 28.000 \ \Omega$$

$$r_2 = 9.535 \ \Omega$$

При періодичности перемінної протоки $p = 319.5$ лежала еліптична черка дрожання посеред квадранта другої межової простої, а її розміри були

$$2b = 8.6 \text{ cm}$$

$$2B = 13.0 \text{ cm.}$$

Взявши на розвагу, що різниця фаз межи обома раменами протоки найбільше 90° мати може, та що тому і різниця фаз межи складаючим ся дрожанням в другому квадрантови лежати буде, мусимо в тому випадку лічити

$$\frac{b}{B} = 0.6615 = \sin(180^\circ - 2\varphi)$$

$$180^\circ - 2\varphi = 41^\circ.42$$

$$2\varphi = 138^\circ.58$$

$$\varphi = 69^\circ.29.$$

На основі теоретичної самоіндукції нормальної цівки одержимо після формулок:

$$\tan \varphi_1 = \frac{pL_1}{r_1}, \quad \tan \varphi_2 = \frac{pL_2}{r_2}$$

стіяности:

$$\varphi_1 = 0^\circ.36$$

$$\varphi_2 = 69^\circ.02,$$

і різницю фаз

$$\varphi = \varphi_2 - \varphi_1 = 68^\circ.66.$$

Коли-ж прийемо для нормальної цівки пересічну стіяність самоіндукції, досвідом означену

$$0.08077 \times 10^9 \text{ cm,}$$

то виїде різниця фаз

$$\varphi = 69^\circ.49,$$

котра пристає до стіяности, із розмірів еліпси виліченої, докладно на 0.3% . Порівнявши напротив стіяности $68^\circ.66$ і $69^\circ.29$, бачимо, що різ-

ниця фаз вилічена із теоретичної самоіндукції і різниця досьвідчена на 0·9% докладно схолять ся.

Після того досьвіду зроблено з нормальною цівкою ще оден досьвід і зміряно вольтметром Кардюва електричне тиснення межи точками відрамлення, а Сіменсовим електродінамометром силу нерозділеної протоки і одержано:

$$\begin{aligned} e &= 37 \text{ V} \\ i &= 1\cdot42 \text{ A} \\ r_1 &= 26\cdot01 \text{ } \Omega \\ r_2 &= 9\cdot622 \text{ } \Omega \\ L_1 &= 0\cdot00055 \times 10^9 \text{ cm} \\ L_2 &= 0\cdot07785 \times 10^9 \text{ cm} \\ 2n &= 101\cdot1 \\ p &= 317\cdot6 \end{aligned}$$

Еліпса лежала знов серед квадранта другої межової простої а для поміру довжин b і B одержано після пять досьвідів пересічну стійність:

$$\frac{b}{B} = 0\cdot6928.$$

Вилічивши різницю фаз межи обома протоками із розмірів черки дрожання, із теоретичної і досьвідом означеної самоіндукції нормальної цівки, одержимо слідуючі стійности:

$$\varphi = 68^{\circ}07, 68^{\circ}36, 69^{\circ}21.$$

Описані помірки не легко було робити задія миготання еліптичної черки. Причиною того миготання було по части механічне трясенне вертївних ся магнетів машини, по части искри на комутаторови машини, що давала перемінні протоки і сама будила свій магнетизм. Щоб тому запобігти, засунуто на вісь машини нову заставну обручку а електромагнетів буджено окреме, при всіх дальших досьвідах, стійною протокою, котру видавала инша дінамомашина. Весїд того майже не було жадного миготання.

Зробивши одинайцять досьвідів, одержано пересічні стійности:

$$\begin{aligned} r_1 &= 9\cdot62 \text{ } \Omega \\ r_2 &= 27\cdot70 \text{ } \Omega \\ 2n &= 102\cdot6 \\ \frac{b}{B} &= 0\cdot6237 \end{aligned}$$

З останнього поміру, із теоретичної і досьвідченої самоіндукції нормальної цівки вилічено для різниці фаз стійности

$$\varphi = 70^{\circ}60, 68^{\circ}66, 69^{\circ}49.$$

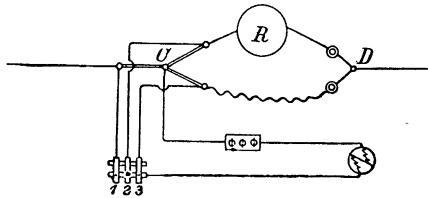
Задля порівняння поставлено дальше вкупі висліди усіх досвідів, що зроблено з нормальною цівкою.

$\varphi = 69^{\circ}29$	$68^{\circ}66$	$69^{\circ}49$	$2n = 101.7$
$68^{\circ}07$	$68^{\circ}36$	$69^{\circ}21$	101.1
$70^{\circ}66$	$68^{\circ}66$	$69^{\circ}49$	102.6
$69^{\circ}34$	$68^{\circ}56$	$69^{\circ}40$	101.8

Із того спису видно, що пересічна стійність різниці фаз $69^{\circ}4$, вилічена із досвідченої самоіндукції, і пересічна стійність $69^{\circ}34$, досвідчена за помочю апарата, на 0.1% , докладно сходять ся; напротив стійність $68^{\circ}56$, вилічена із теоретичної самоіндукції, сходять ся тільки з докладністю 1.1% .

Означенне різниці фаз межі відрамленими потоками за помочю електродінаметра.

Задля повірки міряно різницю фаз межі двома раменами перемінної протокі за помочю електродінаметра, побростеного для слабих проток. Помірку роблено в такий спосіб, що зміряно електродінаметром по-

Взор. 8.

тєнцияльну різницю на кінцях трьох зовсім рівних опорів, в головному провідному крузі і в обох єго раменах. При тому досвіді були розставлені апарати, як взорець 8 показує.

Три спімнуті помічні опори, скуплені на розхідній точці С (взорєць 8), були зроблені із подвійно начіплених дротів і; нового срібла і мали кожний 1.36Ω при 20°Ц . Опір рамени з нормальною цівкою зміряно зараз після досвіді за помочю диференцияльного гальванометра. Той опір виносив

$$r_2 = 10.95 \Omega$$

Опір дроту, також подвійно начіпленого, в другому рамени міряв

$$r_1 = 33.96 \Omega.$$

Коефіцієнти самоіндукції в обох раменах були як перше

$$L_2 = 0.07785 \times 10^9 \text{ cm}$$

$$L_1 = 0.00055 \times 10^9 \text{ cm}.$$

Втикаючи з'ятчики на поперечних ліштовках 1, 2 і 3 (взорець 8), можна було міряти потенціальну різницю на кінцях трьох помічних опорів, у головному провідному крузі і в обох его раменах, се-б то постерегати відповідні відхилення електродінамометричні α , α_1 , α_2 , котрі також прямопомірні із силою справедливих проток у трьох провідних кругах. Опір круга електродінамометричного виносив 1246 Ω .

В нашому випадку буде означена різниця фаз межи раменами, як доказано в иншій розправі*), формулкою

$$\cos \varphi = \frac{\alpha - (\alpha_1 + \alpha_2)}{2 \sqrt{\alpha_1 \alpha_2}} \quad (12)$$

Поставша еліптична черка дрожання лежала знов на полю другої межової простої а пять помірок дали пересічну стійність:

$$\frac{b}{B} = 0.69646.$$

Зараз після досьвіду, зробленого за помощю апарата, означено відхилення електродінамометра α , α_1 , α_2 за помощю далековорної трубки і скалі, поділеної на міліметри, віддаленої від електродінамометра на три метри. Ті поміркі дали ось які лічби:

	α	α_1	α_2
	105.5	46.6	30.2
	105.5	47.0	30.3
	106.0	47.1	31.0
Пересічно	105.7	46.9	31.5

Підчас тих помірок міряно від часу до часу лічбу оборотів в мінуту, які робила машина для перемінних проток, і одержано 1027, 1038, 1030, в пересічи 1032, оборотів. Послідня лічба дає лічбу змін електричної протоки за одну секунду

$$2n = 103.2.$$

*) Puluj. Eine Methode zur Messung der Phasendifferenz von harmonischen Wechselströmen und deren Anwendung zur Bestimmung der Selbstinduction. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. B. 102, 1893.

Із досвідів, зроблених апаратом, знайдемо різницю фаз

$$\varphi = 67^{\circ}93$$

а з досвідів, зроблених електричним динамометром, після рівниці 12)

$$\varphi = 68^{\circ}03.$$

Обі ті стійности сходять ся одна з другою дуже добре. Вилічивши різницю фаз із теоретичної і досвідом означеної самоіндукції нормальної цівки, знайдемо трохи менші стійности

$$\varphi = 66^{\circ}25$$

$$\varphi = 67^{\circ}15,$$

із котрих остання лічба знов трохи лучче сходить ся зо стійністю, виліченою із розмірів черки дрожання.

При тих досвідах зміряно ще електричне тиснення e і силу прототи в одному рамени i ,

$$e = 29 \text{ V.}$$

$$i_1 = 0.853 \text{ A.}$$

Помірка різниці фаз, коли опір в одному рамени зміняєть ся.

При тих досвідах були рядом злучені: в одному рамени вісім жарових ламп, поруч із собою счіплених, і оден електромагнет апаратний, в другому рамени другий електромагнет, нормальна цівка і опір без індукції. Дроти опору, із нового срібла, подвійно насновані, були так грубі, що незамітно нагрівались, коли проходили крізь них електричні прототи.

Дальше стоять вкупі опори r_2 того рамени, в котрому була нормальна цівка, і відповідні стійности поміру b : V . Кожна лічба взята пересічно після трьох досвідів.

$$\text{Досвід 1. } r_2 = 9.77 \Omega, \frac{b}{V} = 0.65422$$

$$2. \quad 15.39 \quad 0.86056$$

$$3. \quad 26.29 \quad 1.00000$$

$$4. \quad 36.31 \quad 0.92274$$

$$5. \quad 42.08 \quad 0.86943$$

$$6. \quad 58.20 \quad 0.76545$$

За досвідами 1 і 2 лежала довша вісь еліптичного дрожання серед гранки другої межової простої, за досвідом 3 лежала та вісь як раз здовж сторчової скалі, а еліпса перемінилась на круг, коли опріч того зроблено амплітуди дрожання рівними. Напротив за досвідами 4, 5 і 6 лежала еліпса своєю осею серед гранки першої межової простої.

Підчас тих досвідів робила машина для перемінних проток в пересічи 1030 оборотів, вслід чого було $2n = 103$ а $p = 323\cdot6$.

Дальше стоять вкупі опори і відповідні стійности ріжниць фаз межи обома раменами, вилічені із поміру $b : B$.

$r_2 = 9\cdot77 \Omega$	$180 - 2\varphi = 40^{\circ}87$	$\varphi = 69^{\circ}57$
15·39	$180 - 2\varphi = 59\cdot39$	60·31
26·29	$2\varphi = 90\cdot00$	45·00
36·31	$2\varphi = 67\cdot33$	33·67
42·08	$2\varphi = 60\cdot38$	30·19
58·20	$2\varphi = 49\cdot95$	24·98

Окрім того поставлені вкупі: ріжниця фаз φ зо стійностями φ' і φ'' , виліченими із індукції нормальної цівки, означеної по теорії і досвіді, тай ріжницї $\varphi - \varphi'$ і $\varphi - \varphi''$.

φ	φ'	φ''	$\varphi - \varphi'$	$\varphi - \varphi''$
69 ^o ·57	68 ^o ·47	69 ^o ·30	+1 ^o ·10	+0 ^o ·27
60·31	58·24	59·34	+2·07	+0·97
45·00	43·44	44·68	+1·56	+0·32
33·67	34·40	35·60	-0·73	-1·93
30·19	30·57	31·68	-0·38	-0·49
24·98	23·07	23·98	+1·91	+1·00

І в тому випадку бачимо, що стійности φ'' лучче пристають до стійности φ як φ' .

Ріжниця фаз межи двома раменами може нам до того послужити, щоб вилічити із неї самоіндукцію одного рамени провідника. До того придатна формулка

$$L = \frac{r_2 \tan(\varphi + \varphi_1)}{p} - \lambda$$

Покористувавшись лічбами

$$\lambda = 0\cdot00055 \times 10^9 \text{ cm}$$

$$p = 323\cdot6$$

$$r_1 = 30 \Omega$$

$$\varphi_1 = 0^{\circ}34$$

знайдемо для самоіндукції L ось які стійности:

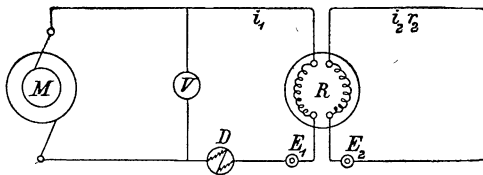
$\varphi = 69^{\circ}57$	$L = 0\cdot0820 \times 10^9 \text{ cm}$
60·31	840
45·00	817
33·67	751
30·19	761
24·98	845

Пересічно $0\cdot0806 \times 10^9 \text{ cm}$.

Пересічна стійність пристає до стійности досвідом означеної $0\cdot0808 \times 10^9 \text{ cm}$ докладно на $1/4\%$.

Досвіди зроблені за допомогою нормальної цівки з двома обвитками.

За допомогою апарата міряно також різницю фаз межі самопервою і зрушеною протокою у двох обвитках нормальної цівки. Тую подвійну нормальну цівку побудовано 1891. року у фізикальному кабінеті, а описана вона в одній розправі п-а Дра Сагульки*). Має вона дві зовсім рівні обвитки, із котрих кожна мірить в полумірі пересічно 24·07 см і має 561 обвоїв із добре ізольованого, 0·636 mm грубого, мідяного дроту. Осередні точки обоїх обвиток віддалені одна від другої на 5·008 см, а опори обоїх обвиток виносять при 20° Ц. 39·24 Ω, зглядно 40·23 Ω.

Взор. 9.

Після формулки Максвель-Стефанової вилічено для кожної обвитки самоіндукцію

$$L = 0\cdot3258 \times 10^9 \text{ cm},$$

для котрої напротив помірки Дра Сагульки дали трохи більшу стійність

$$L = 0\cdot33657 \times 10^9 \text{ cm}.$$

Взорець вказує, як при досьвідах розставлені були апарати. М єсть машина для перемінних проток, V вольтметр Гуммеля, D електричний динамометр Сіменса для сильних проток, R нормальна цівка з двома обвитками а E₁ і E₂ оба електромагнети апарата. При досьвідах дальше описаних міряно: e₁ електричне тиснення, i₁ силу протоки первого провідного круга, r₂ опір второго провідного круга в теплому стані, N лічбу оборотів машини для перемінних проток, і довжини 2b і 2B, що відносять ся до еліптичної черки дряжання.

1. Досьвід.

Черка дряжання лежала в полі первої межової простої і мала відмірки

*) Sa hulka. Bestimmung der Coefficienten der Selbstinduction und gegenseitigen Induction mit dem Differentialgalvanometer. Elektrotechnische Zeitschrift 1891, випуск 28, с. 371.

$$\begin{aligned} 2b &= 11.3 \text{ cm} \\ 2B &= 17.3 \text{ cm} \\ \frac{b}{B} &= 0.65318. \end{aligned}$$

Рівночасно зміряно

$$\begin{aligned} e_1 &= 403 \text{ V.} & N &= 1014 \\ i_1 &= 3.63 \text{ A.} & 2n &= 101.4 \\ r_2 &= 40.527 \Omega & p &= 318.6. \end{aligned}$$

Дотично помірки за допомогою електричного динамометра треба ось що примітити. По теорії взаємного діяння одного провідного круга на другого, в котрих хвиляють гармонічні перемінні протоки, виходить, що різниця фаз mezi обома провідними кругами означена єсть двома відносинами

$$\varphi = 90^\circ + \psi, \quad (14)$$

$$\tan \psi = \frac{pL_2}{r_2} \quad (15)$$

Із тих відносин видно на первий погляд, що, якби не велика була самоіндукція L_2 , фазовий кут ψ не буде більший над 90° а різниця фаз φ , не зависячи від самоіндукції первого провідного круга, лежати ме у другому квадрантови. Із того виходить дальше, що різниця фаз 2φ mezi пружинним джаннем в четвертому квадрантови лежати мусить, та що в нашому випадку лічити треба:

$$\begin{aligned} 0.65318 &= \sin(360^\circ - 2\varphi) \\ 360^\circ - 2\varphi &= 40^\circ.78 \\ 2\varphi &= 319.22 \\ \varphi &= 159.61. \end{aligned}$$

2. Д о с ь в і д

$$\begin{aligned} 2b &= 11.4 \text{ cm,} & 2B &= 18.0 \text{ cm} \\ \frac{b}{B} &= 0.63333 = \sin(360^\circ - 2\varphi) \\ \varphi &= 160^\circ.35. \end{aligned}$$

Оба досьвіди дають для різниці фаз пересічну стійність

$$\varphi = 159^\circ.98.$$

Щоб справдити той вислід, вилічено із теоретичної самоіндукції другого провідного круга після формулок 14) і 15)

$$\tan \psi = \frac{318.6 \times 0.32583}{40.527} = 2.5615$$

$$\psi = 68^{\circ}68$$

і різницю фаз

$$\varphi = 158^{\circ}68.$$

Коли-ж на против приймем для самоіндукції L_2 пересічну стійність, досвідом означену, то вийде:

$$\tan \psi = \frac{318 \cdot 6 \times 0 \cdot 336578}{40 \cdot 527} = 2 \cdot 6460$$

$$\psi = 69^{\circ}3$$

$$\varphi = 159^{\circ}3.$$

Остання лічба пристає лучче до пересічної стійности $159^{\circ}98$, що одержано за помочю апарата, як стійність $\varphi = 158^{\circ}68$, вилічена із теоретичної самоіндукції. Різниця вносить тільки $0 \cdot 4^{\circ}_{10}$.

Треба ще додати, що при тій лічбі занехано самоіндукцію апарата та що, долічивши і її, знайдемо замість $159^{\circ}3$ незначно більшу лічбу $159^{\circ}33$.

Після того вставлено до другого провідного круга обвитку нормальної цівки, що мала $r_2 = 39 \cdot 24 \Omega$ опору, і означено різницю фаз меж обома протоками, змірявши рівночасно $e_1 = 413 \text{ V}$, $i_1 = 3 \cdot 64 \text{ A}$, $2n = 101 \cdot 7$, $p = 319 \cdot 5$. Еліптична черка дряжання лежала своєю більшою осею знов серед гранки першої межої простої а її відмірки були:

$$2b = 9 \cdot 8 \text{ cm}$$

$$2B = 15 \cdot 5 \text{ cm},$$

для того

$$\frac{b}{B} = 0 \cdot 632258$$

а

$$\varphi = 160^{\circ}4.$$

Різниця фаз, вилічена із теоретичної самоіндукції другого провідного круга, вносить

$$\varphi = 159^{\circ}21,$$

а вилічена із досвідом означеної самоіндукції

$$\varphi = 159^{\circ}81.$$

І з того досвіду видно, що стійности $160^{\circ}4$ і $159^{\circ}81$ лучче сходять ся, як стійности $160^{\circ}4$ і $159^{\circ}21$.

Рівниці 14) і 15) дають ще поєдинчу методу, після котрої можна досвідом знайти самоіндукцію обох обвиток нормальної цівки або якого иншого трансформатора. В тій цілі треба тільки вставити до другого

провідного круга насамперед одні а потім другу обвитку, зміряти апаратом фазову різницю межи обома потоками і вилічити дотичну самоіндукцію L_2 після формули

$$L_2 = \frac{r_2 \tan(\varphi - 90^\circ)}{p} \quad (16)$$

Попередні три досвіди дають для обох однаких обвиток нормальній цівки

$$L = 0.342 \times 10^9 \text{ см}$$

$$0.356$$

$$0.345$$

пересічно $0.348 \times 10^9 \text{ см}$,

котра пересічна стійність на 3.2% докладно сходиться з самоіндукцією досвідом означеною.

Досвіди зроблені за допомогою трансформатора.

Дальше подано ще кілька помірок, зроблених вкупі з моїми учениками, в час практичних вправ, на круглому трансформаторови, доставленому фірмою Ганц і комп. Трансформатор дає 1400 Ватів праці і має одну обвитку із 1.8 mm грубого, а дві обвитки із 1.2 mm грубого мідяного дроту. Обі останні обвитки можна за поміччю поєдинчого приладу або рядом або поруч з собою злучити. Перва обвитка має 1.204 Ω опору а дві другі обвитки рядом злучені 0.0466 Ω , як що температура їх виносить 20° Ц . Трансформатор переменяє електричне тиснення в помірі 1 на 6, коли обі рівні обвитки з собою рядом счіплені.

Для помірок вставлено одну цівку апаратну до первого, а другу цівку до другого провідного круга. Цілий опір другого провідного круга виносив 2.2844 Ω .

При тих досвідах міряно тиснення e на кінцях первого провідного круга вольтметром Кардюва, а опріч того лічбу N оборотів машини за одну мінуту і довжини $2b$ і $2B$. Ті помірки дали:

$$e = 29 \text{ V},$$

$$N = 1016,$$

$$2b = 20 \text{ см},$$

$$2B = 35 \text{ см},$$

$$\frac{b}{B} = 0.57143.$$

Еліптична черка дряжання лежала своєю довшою осею серед гранки першої межової простої. Із тої і з иншої, на ст. 18 поданої, причини треба лічити:

$$0.57143 = \sin(360^\circ - 2\varphi)$$

$$\varphi = 162^\circ 58.$$

Але, як вже висше сказано, можна ще вилічити різницю фаз межі обома електричними потоками із самоіндукції другого круга, після формулок 14) і 15).

Що до самоіндукції другої обвитки трансформатора, то вилічено її із поміру справдешніх сил проток в обох провідних кругах, після методи, котрою покористувавсь найперше проф. Ферраріс.*) До міряння проток послужив однакож не електрометр, а Сіменсовий електродінамометр. побудований для слабих проток і мавший самоіндукцію $l = 0.4436 \times 10^9 \text{см}$ та опір $\rho = 302.2 \Omega$. В тій цілі вставлено до першого і другого круга безіндуктивні опори $\rho_1 = 1.36 \Omega$ і $\rho_2 = 0.2 \Omega$ і міряно на їх кінцях потенціальний спад.

Теорія взаємного діяння двох електричних кругів, мавших самоіндукцію L_1 , L_2 і взаємну індукцію M , дає для проток, гармонічно хвиляючих, рівницю

$$\left(\frac{J_1}{J_2}\right)^2 = \left(\frac{i'}{i''}\right)^2 = \frac{r_2^2 + p^2 L_2^2}{p^2 M^2} \quad (17)$$

в котрій значить: J_1 , J_2 найбільшу силу проток в першому і другому крузі, i' i'' справдешню силу обох проток, r_2 опір другого круга а p періодичність проток.

Після тої рівниці можна вилічити L_2 і M , коли помір справдешніх сил проток буде зміряний при двох або й більше даних опорях r_2 .

Що до електродінамометра, ужитого до міряння потенціального спаду, то мусимо зробити ще одну примітку. Коли приложимо провідні драти електродінамометра з опором ρ і самоіндукцією l до двох місць головного круга, межі котрими єсть опір ρ_1 , то буде справдешня сила нерозділеної протоки i' означена формулкою

$$i'^2 = A^2 \alpha_1 \left(\frac{\rho + \rho_1}{\rho_1}\right)^2 \left[1 + \frac{p^2 l^2}{(\rho + \rho_1)^2}\right],$$

в котрій єсть: A помірний чинник електродінамометра а α_1 єго відхилення. Тая формулка відносить ся до першого електричного круга. Для другого круга буде відповідно:

*) G. Ferraris. Resultate einiger Messungen mit den Transformatoren Zipernowsky, Déri, Blathy. Turin 1885.

$$i''^2 = A^2 \alpha_2 \left(\frac{\rho + \rho_2}{\rho_2} \right)^2 \left[1 + \frac{p^2 l^2}{(\rho + \rho_2)^2} \right],$$

тому

$$\left(\frac{i'}{i''} \right)^2 = \frac{1}{m^2} \left(\frac{\rho_2}{\rho_1} \right)^2 \frac{\alpha_1}{\alpha_2}, \quad (18)$$

де задля короткості стоїть

$$m^2 = \frac{(\rho + \rho_2)^2 + p^2 l^2}{(\rho + \rho_1)^2 + p^2 l^2},$$

Вставивши до рівниці 17) вираз біля 18) стоячий, знайдемо

$$\left(\frac{1}{m} \frac{\rho_2}{\rho_1} \right)^2 \frac{\alpha_1}{\alpha_2} = \frac{r_2^2 + p^2 L_2^2}{p^2 M^2}$$

а, поклавши задля поєдинчості

$$\left(\frac{\rho_1 m}{\rho_2 p M} \right)^2 = a, \quad \left(\frac{\rho_1 m L_2}{\rho_2 M} \right)^2 = b, \quad (19)$$

одержимо рівницю

$$\frac{\alpha_1}{\alpha_2} = a r_2^2 + b. \quad (20)$$

Означивши досьвідом помір $\frac{\alpha_1}{\alpha_2}$ при двох або кількох різних опорах r_2 , можна вилічити сталі лічби a і b , а з них L_2 і M після формулок

$$L_2 = \frac{1}{p} \sqrt{\frac{b}{a}} \quad \text{і} \quad M = \frac{m}{p \rho_2} \sqrt{a} \quad (21)$$

Дальше подані висліди дотичних помірок: α_1 і α_2 пересічні відхилення електродинамометра, постережені за допомогою далекозорної трубки і міліметрової скалі, на три метри віддаленої, а r_2 відповідні опори второго електричного круга. Кожне α вилічене із трьох постережень:

r_2	α_1	α_2	$\frac{\alpha_1}{\alpha_2}$
2·1194 Ω	113·35	92·65	1·223
3·8594 Ω	43·90	30·00	1·463

Облічивши ті досьвіди після формулок 20) і 21), знайдемо:

$$a = 0·023059$$

$$b = 1·11942$$

$$M = 0·13976 \times 10^9 \text{ cm}$$

$$L_2 = 0·02184 \times 10^9 \text{ cm}.$$

Але-ж, як відомо, дасть ся різниця фаз межи обома електричними потоками ще вилічити із самоіндукції другого електричного круга.

Коли ще взяти на розвагу, що задля апаратної цівки самоіндукція второго круга піднестись мусить о

$$0.00055 \times 10^9 \text{ cm},$$

то вийде

$$\tan \psi = \frac{319.2 \times 0.02238}{2.2844} = 3.1247,$$

$$\psi = 72^{\circ}25,$$

а різниця фаз межи обома електричними потоками буде:

$$\varphi = 162^{\circ}25.$$

Тая лічба єсть тільки о 0.1% менша, як різниця фаз, котру знайдено із еліптичного дрозання.

На конець мусимо зробити ще одну примітку. Із коефіцієнтів L_2 і M можна вилічити самоіндукцію первого провідного круга L_1 після формулки $M^2 = L_1 L_2$, котра, як відомо, має вагу для безполюсових (замкнутах) трансформаторів. Таким чином дістанемо:

$$L_1 = 0.89436 \times 10^9 \text{ cm}.$$

Якби однако-ж обернути перву обвитку трансформатора за другу, а другу за перву, та якби цілий опір другого круга був $r_2 = 1.44 \Omega$, то мусіла-б різниця фаз межи обома електричними потоками вносити

$$\varphi = 179^{\circ}7$$

а черка дрозання лежала-б на полі первої межової простої. Тая черка мусіла-б бути майже проста, тому що в тому випадку помір b : В вельми маленький

$$\frac{b}{B} = \sin (360^{\circ} - 2\varphi) = 0.0105$$

Після того, як напечатано сю розправу в Записках ц. академії наук у Відні, зроблено ще оден досвід під вимітками, про котрих тільки що була річ. Поставша черка дрозання була, зовсім так як було наперед сказано, проста і лежала серед гранки первої межової простої.

Додатки до рускої термінології

Будіти або зрушити магнетизм, den Magnetismus erregen. — Вагу мати, gelten. — Віслідний, resultirend. Віслідне дрожання, resultirende Schwingung. — Відмірка, Abmessung. — Відхилення, Ablenkung. — Гранка, Fach, Feld. — Гранчасте зєркало, Polygonalspiegel. — Досьвід, Versuch. — Дїльня, Werkstatt. — Далекозѳрна трѳбка, Fernrohr, Teleskop. — Дрїбнозѳрна трѳбка, Mikroskop. — Дїяння взаємне, Wechselwirkung. — Жаровá лямпа, Glühlampe. — Зáтичка, Stöpsel. — Застáвна обрѳчка, Stellring. — Кільчаство,-стий, spitzig, konisch. — Ліштовка, Lamelle. — Магнѳтка, Magnetnadel. — Миготїти, schwanken, flackern. — Обвїй, Windung. — Обвитка, Bewicklung. — Осерѳдня точка, Mittelpunkt. — Обервѳти за, verwenden als. — Опір, Widerstand. — Означїти, bestimmen. — Пáсмо проміннѳ, Strahlenbündel. — Перемїр, Durchmesser. — Плáзом, плазовїй, horizontal. — Полумїр, Halbmesser. — Пѳмїр, Verhálltnis. — Помїрнїй чїнник, Proportionalitätsfaktor, Reductionsfaktor. — Протѳка, Strom. Електрїчна пр., elektrischer Strom. Перемїнна пр., Wechselstrom. — Прослѳна, Projektionschirm. — Прилад, Vorrichtung. — Пружїна-нка, Feder. — Провїднїк, Leiter. Провїднїй круг, Stromkreis; головнїй провїднїй круг, Hauptstromkreis. — Пѳклад, Lage. — Подвїйно насѳваний дрїт, bifilar gewickelter Draht. — Потенцїяльна рїжнїця, Potentialdifferenz. — Потенцїяльний спад, Potentialgefälle. — Рамя, Zweig; відрамлений, abgezweigt. — Розстáвити апарáти, die Apparate anordnen. — Розхїднá тѳчка, Verzweigungspunkt, Knotenpunkt. — Рївнїця, Gleichung. — Рївнобїжнїй, parallel. — Складнá, Componente. — Спѳлом абѳ поруч злѳченї лямпи, parallel geschaltete Lampen. — Сїла протѳки, Stromstärke; справдѳшня сїла протѳки, effektive Stromstärke. — Самопѳрва протѳка, primäre Stromstärke; збѳджена протѳка, secundäre Stromstärke. — Стїйнїсть, Werth. — Сторч, сторчовїй, vertikal. — Тáсьма, тáсемка, Band. — Тисѳння електрїчне, Klemmenspannung des elektrischen Stromes. — Трансформáтор зáмкнутїй, geschlossener або polloser Transformator. — Цївка, Spule. Нормальна цївка, Normalspule. — Чѳрка дрожання, Schwingungscurve.

ПАМ'ЯТИ

МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА.

(Читано на засіданню секції фільологічної).

В хвилі, коли Галицька Русь переносила останки одного з найлюбішчих своїх синів до своєї столиці, в пятьдесять-літні роковини его смерті (1843 — 1893), годить ся щоб і Наукове товариство імени Шевченка спімнуло чоловіка, що появив ся між нами — оден доказ більше нашої жизненної сили, свідощтво незатрачених ідеалів світлої минувшини, надія й залпука будуччини. Маркіян Шашкевич заслугує на такий спомин і дпятого, що значіне его виходить поза границі Руси галицької, діяльність его знаменна й важна также з огляду на розвиток цілої України-Руси.

Був час коли в творах визначних поетичних талантів і взагалі в діяльності визначених людей бачено якби одні тільки прояви благодатної чи злої надприродної сили, незалежні від обставин життя й розвитку окружуючої суспільности. В погляді сїм є одна часть правди й з поглядом сим згоджували ся самі поети: ониж чули огонь в своїх грудях, чули одушевленє, що поривало їх до ідеалу, чули свою ріжницю й висність супроти окруженя. Але нині знаємо вже також, що й найкращий талант знидіє й загине марно, коли не найде потрібного простору, воздуха, корму, коли прийдєсь єму жити й розвиватись серед убийчих обставин. Тяжимо нині й се, що в кождім і найбільше прибитім і найменше розвитім живім чоловіці — тліє іскра божа, тліє до послідного его віддиху, скривають ся завдатки розуму й чутя: тим-же він чоловік. Але чи поет, чи иньший громадянин, може вповні розвись хочьби й при тяжких перепонах, а навіть дякуючи їм — тільки серед користного окруженя й пригідних обставин, а особливо — серед куль-

турної суспільности. Серед первісних людей були, певно, й сильні таланти, поетичні й інші, але не міг явитись ні готовий Софокль, ні Дант.

Серед культурної суспільности могучий талант розвиваєсь, кріпшає й творить. Він яснійше як другі бачить і відчуває ідеали суспільности, відчуває се, що она уважає гарним, добрим й розумним. І тільки длятого поет знаходить опісля й сам відгомін у сеї суспільности, раде або й поневільне признанє й славу, навіть — коли сї ідеали лише небагато сходять ся з дійсним житєм. Користуючись культурним добутком родимої суспільности, піддаючись также виїшним впливам, подає поет в творах щораз нові добутки своєї духової праці й веде суспільність за собою, наперед. Та при всїм тїм і він сам — лише син і добуток сеї суспільности: онаб его інакше не зрозуміла й не признала. Він щасливіший або менше щасливий від співгромадян, але таки — невідрідне дитя своєї суспільности.

А як взагалї в житю тільки здоровий й повний жизненної сили організм приносить здоровї й надїйні добутки, так і в житю суспільнім тільки здорова й жизненна суспільність видає здоровї й сильні таланти, відроджує ся все на ново. Так же і відроджуєсь все на ново й ціла людскість і поступає все наперед до ідеалу, а в сїм чей для неї велике успокоєнє й відрада серед трудів і терпїнь болючих і хвиль безнадїї.

Ї в сїм успокоєнє й відрада й для нас. Здорова се суспільність, що видала таке сьвітле явище, як Маркіян. Бачить ся, що мимо всего не затративсь був у неї культурний доробок минувшини. А на розвитку думок у Маркіяна бачимо також, що суспільність наша вдержувала все й живу чутливість на впливи виїшні, від братів Словян і інших культурних народів.

Не первий то раз за Маркіяна та за наших часів прийшло ся галицкій Русї заняти визначне місце в історичнім житю України-Руси. Проф. Ягіч з притиском вказує на се (Четыре критико-палеографические статьи, Спб. 1884), що вже між найстаршими памятниками церковно-слов'янської літератури визначаєсь якби о сїбна літературна школа, „*ⲗⲉⲧⲏⲟⲩⲁ*“ кирильська — в супротивности до давнїйших памятників глагольских: школа ся визначаєсь самостійностю й рішучостю, она сьміло й рішучо, з ясною провідною гадкою зміняє первісний слов'янський переклад письма св., заміняє давні слова новими, поправляє без запинки що вважає за потрібне поправити або змінити, а що найцікавіше — перекладає майже без виемки все, що попередно задля нестачі сїлв осталоь ще не переложене (на пр. воздух — аер). Ягіч зове сю школу східною південно-слов'янською й думає, що она не ограничалась придунайскою Болгарією, але сягла на північ від Дунаю й Сави. Всї памятники сеї

школи відкривають ся в західних і південнозахідних землях Руси, а навіть є прямо писані тамже, на пр. в волинськiм Володимирі, а ні то показують виразні признаки наріччій сих руских земель. Наколи одна дорога, що нею йшли слов'янські книги на Русь, ішла з Царгороду, Чорним морем, Дніпром — до Києва, то друга ішла через Волощину, Семигород, Буковину, Галичину. Першу дорогу, каже Ягіч, можна назвати офіційальною. Нею прийшли хрестителі Аскольда й Дира, а опісля св. Володимира й „всеї Русі“, нею — християнство яко державне богочестє Русі й грецька ортодоксія, нею — такі памятники як Остромирове євангеліє, мабуть Кормча книга I-ої редакції, й др. Другою дорогою йшли сі памятники, що не походили з звичайних офіційальних центрів церковно-слов'янської письменности, на пр. текст т. зв. Симонівської псалтири XIII. в., а мабуть і Євангеліє галицьке 1144. р., ішли певно й ті численні апокрифічні твори, що їх в „товстих“ сільських збірниках бачив і з болестію згадує митроп. Киприян в другій половині XIV. в., ішли науки болгарської секти богумилів.

Ся друга дорога була здавна добре звісна: нею ходили ще римські легіони на Даків, нею слов'янські племена на Візантію, нею перший руский князь, що носив імя слов'янське, ще нехрещений Святослав, на Болгарів і Греків; нею ішов довго опісля важний сухий торговий шлях з Києва над Дунай і до Греції. Сею дорогою прийшло мабуть і перше християнство на Русь, ще перед першим хрещенням Русі за Аскольда й Дира (867: Нестор промовчує їх крещенє, мабуть длятого, бо тоді дістала Русь першого архієпископа від противника Фотія й схизми, св. Ігнатія). А що проповідь апостолів Слов'ян Кирила й Методія (від 863. р. в Моравії) сягала також поза Карпати, тож коли упала великоморавська держава й на колишній області сеї держави взяло перевагу богослуженє латинське, то богослуженє слов'янське й письменність слов'янська знайшли собі пристановиско не тільки в Болгарії, але й на сумежній Русі; якже інакше зрозуміти слова ерекційної буллі праского латинськ. архієпископства, виданої папою Іваном XIII. 967-ого р. (на Русі панував тоді нехрещений син св. Ольги, Святослав): „non secundum ritum aut sectam Bulgariae gentis vel Ruziae aut Slavonicae linguae“ — ? (Нестор і про апостолів Слов'ян згадує лише коротко й якби перадо, також мабуть длятого, що они зносились з Римом) Звешом, що лучилб' західно-південну Русь з Болгарією була Волощина, на довго сильно зсловянщена, з слов'янською мовою в уряді й церкві; ті звязи з Волощиною дуже давні й довго не переривались: болохівські князі признавали зверхню власть князів галицьких, волоскі роди ріднились з рускими й польськими, рускі вельможі й гетьмани добивались волоского господарського стола, волоскі вельможі основували й винували

церкви й монастирі на Русі (волошка церква у Львові), митроп. Петро Могила походив з волоського господарського роду...

А коли на північній Русі, де найкріпше вкорінилась офіційна грецька культура, взяло верх княже самовластє, то на галицькій Русі бачимо перевагу боярства: Галичани не радо корять ся Романовичам, потомкам Мономаха, — народний сьпівець Митуса виступає против Данила, болохівські князі піддають ся радше Татарам. Против рішучої централізації — виступає тут змаганє до самоуправи, против самоводі княжої — самоволя боярска. Бачимо отже ріжницї не в одних тільки памятниках письменства.

Правда, Галич згадуєсь в літописи багато пізнійше від матері руских городів Києва, а Львів повстає що-йно за Данила. Але правда й се, що по нападі Татар, коли Київ много й на довго стратив попередного свого значіння, політичне й літературне житє південної Русі знаходить захист в князівстві галицько-волинськїм: тут продовжаєсь навіть літопись кївска. „Тогда бо“, каже тойже митроп. Кипріян, „бъше в своєй чести і временч земля волинская, всяким обильством преімущи і славою, аще і нині по многих ратех“ (вв. XIII і XIV). Галицькі князі славились осьвітою й ученостю, як на про нещасний кн. Володимир Василькович, „философ велик“, і др.

Точний розелід памятників історичних і літературних кине згодом багато більше сьвітла на значінє галицької Русі в історії словянської й рускої культури, але вже на основі тих кількох даних, а особливо слів наочного сьвідка митроп. Кипріяна можемо сказати, що значінє се сягає давного часу.

Та прийшла по Києві черга й на Галич. З упадком державної самостійности упадає й тут письменне житє. Навіть літопись галицької Русі заховалась не на нашій землі, але десь на півночі, на Білій Русі, або ще дальше: в Костромі, Коломні. Затрапились грамоти княжі, ледви кілька їх, писаних по латині для чужинців, заховалось десь в архівах пруских або угорських. По містах осіли німецькі міщани, з многими привілеями; по селах польска й спольщена шляхта, а ні — то также чужі кольоністи. Король Ягайло зніс осібну галицьку митрополію; не маючи опори, а маючи переможних суперників в духовенстві латинськїм, попало наше духовенство в темноту й моральний упадок: адавалось, що з церквою упаде й послїдна народна інституція Русі. Кієвські митрополити перебувають в Москві або на Литві. Опроче панує між висшим духовенством симонія, тож дбає оно тільки о доходи, є невіже й розпустне; патріярхи не мають над ним власти, бо самі є невільниками Тур-

ків; а опроче були висші духовні чини рускої церкви в руках вельможів, що не дуже думали коритись кому небудь (Пелеш, Іст. Унії, I. 498 сс.). Давні суспільні верстви з часів княжих перемішались; хто не був прийнятий до гербів — сей не мав привилеїв і сходив що-раз низше. Положенє простого народа було що-раз гірше й зближалось до давного положеня невільника: під кінець XV-ого й з початком XVI. вв. видають сойми що-раз тяжші закони против селян, роблять їх підданими, прикріплюють до землі, обовязують (1520, 1521) до роботи для панів (Бобжинський, Іст. Польщі, II. 50 сс.). Як міг удержатись простий народ, коли навіть привилеюване, просьвічене міщанство не може вдержатись: міщан виключено (1505) від висших духовних достоїнств, 1538-ого р. заборонено їм посідати добра земські, утруднювано (на користь шляхти) торговлю, не допущано в суперечі привилеям до голосу на соймах. Нові тяжкі напади Татар нищили цівденну Русь в другій половині XV-ого і опісля аж трохи-не по кінець XVIII. в.; терпів від них тяжко Київ, що й без того став в сїм часі з князівського простим воевідским городом (1471).

Давне письменство упало; 1453-ого р. попав в руки Турків Царгород, а й без того були звязи Руси з упадаючим Царгородом вже від довшого часу слабі й без великого значія: тепер знаходять грецкі учені богате й корисне поле праці в західній Европі, при тамошних університетах. У нас не було кому й не було спромоги дбати про письменство і науку: письменна діяльність ограничаєсь рідким переписуванєм кількох давних памятників; так на пр. 1471-ого р. був переписуваний в печерській Лаврі Патерик. За приводом висших польских верстов, образованих на заграничних університетах: італіянських, французских, німецких, бере перевагу польска мова, навіть на Волощині (господар Івоня говорив з Свирговским і єго козаками по польски, 1574). Оден простий народ піддержував давні літературні переданя, переховував і розвивав давні поетичні мотиви, переповідав давні перекази й повісти, оспівував татарске лихоліте й свою тяжку боротьбу против Татар та Турків — але все те зовсім майже незалежно від своїх сучасних письменних провідників. Друга половина в. XV-ого і початок XVI-ого — се майже зовсім мертва хвиля в історії нашої письменної літератури.

В тім часі упадку й застою появляють ся перші завязки нового письменства на Руси литовській: тут, по столітній перерві, почавши від Витовта, продовжаєсь і лігопись південної Руси. В сїм новім письменстві слідні вже західні впливи, німецкі, польскі, а посередно й иньші, слідні так на змінений і вже мішаній мові, як і на провідних гадках сего письменства. Русь литовска була в ліпшій положеню від Галича й Ки-

ева: тут були на пів рускі князі, тут перебували митрополити, тут були численні, можли, ще довший час рускі — роди, такі як Острожских. Мимо уїї становила Литва по конець XV. в., а вчасти її опісля, осібно державу, з осібними князями її княжою радою. Тут було ближе до західної Європи, були безпосередні зносини з просвіченим міщанством Німеччини її прочої Європи. В Німеччині-ж тоді приготовлялась реформація, а скрізь в Європі процвітав гуманізм. Німець, міщанин Шваймпольт Фіюль друкує в Кракові 1491-ого р. — чей не для своєї приємности, а щоб відповісти нагячій потребі Русинів — словянські церковні книги, і покутує за се на інтервенцію краківського єпископа в тюрмі. Полочанин Франц Скорина, що був мабуть учеником університетів віттемберского її пражского її приятелем Лютра її Меляхтона, друкує в рр. 1517—1528 в Празі її Вильні переклад біблії її інші церковні книги для Русинів; біблію видає виразно „людем посполитим к доброму наученію, накладом Богдана Онькова сина, радци міста Виленського“. Як живі були звязи з Німеччиною можна судити на пр. з сего, що 1560-ого р. була переписана словянська псалтира в Штольцемберку, на передмістю Ідацька (Ягіч, назв. кн. 71), а таких і подібних сказівок знайдєсь з часом без сумніву більше.

Численні по руских містах німецькі міщани, що своїм звичаєм жили в тїсних зносинах з своєю властивою вітчиною її не могли не брати живої участі в сучаснім великім духовім движеню Німеччини, не могли її не запомочи своїх руских братів міщан. Німецькі звязки товариські, закони (ордени) духовні її сьвітські (на пр. рицарські, мійські цехи, звязки міст (почавши від Ганзи, що до неї належав Новгород), мійські школи, стали взором для наших братств і братських шкіл. А в міру як збільшалась перевага шляхти її упадали привилєї міст, ставались інтереси сих міщан щораз близші її спільнійші з інтересами руских міщан і селян; як впевняє Самовидець, було в рядах козацких чимало міщан.

Але хоть перші слїди нового духового життя на Русі провадять нас на Литву, то скоро бачимо, що ті нові завязки кріпко вкоріняють ся її розвивають ся як раз на галицькій Русі. Якійсь час веде навіть Львів перед, по-части побіч, по-части яко переємник Вильні її Острога; львівське братство її єго школа стають взором для прочої Русі.

Поперед всего постарались львівські міщани о основанє осібногo руского єпископства у Львові, на місце знесеногo галицького собора (1539., грамотою короля Жигмонта I.). На львівське мійське братство звертають скоро увагу царгородські патріархи: надають єму провід між рускими братствами, потверджають і розширяють єго права (1586, 1588),

чинять єго незалежним від власти єпископа і підчиняють прямо собі наданєм права Ставропігії (1593); опікують ся єго школою, що скоро стає славнозвісна, видає першу руско-грецку граматику (1591) й висилає своїх вихованців на учителів при иньших школах братських.

А до сєго братства належать не тільки можні рускі й волоскі маґнати, але й жебручі старці; належать Острожські, Сангушки, Вишневецькі, Заславські, Рожинські, Корнякти, Балабани, Могили, але належить і „посполитий народ росейський, убогія вдовици“. „Порядок“ братської школи наказує учителям учити й любити так синів богатих, як і убогих, і тих — що „по улицях їсти просять“*); а „порядок“ сєй писаний в часі найбільшого вибуяня прав шляхти, коли єї духові провідники Єзуїти стають майже прямо по стороні єї своєволі против короля, учать, що церква є сторожем прав шляхти, що „золота воля“ а католицизм то одно й тоже, а в нових виданях проповідий Скарґи випускають сю, що ставила за взір католицку монархію з попанованєм власти (Бобжинський II, 179 с.). В порядку же школьнім львівського братства бачимо ті самі провідні гадки, що їх бачимо й у других тодішних визначних літературних діятелів південної Руси: Вишеньський горячо вступавсь за тими, що з одної мисочки борщ хлебчють і сами собі панове й слуги суть“, та й соли нераз не мають за що купити; Баранович відзивавсь в своїх польських стишках не тільки яко горячий руский патріот (*Narodzie dawny, ruski, i sławny, staraj o swobodzie staraj się o to. bardziej niż złoto — niech cię nikt nie bodzie...* В иньшим: *Łódź płynie na wodzie a Ukraina we krwi...*), але прямо перестерігав перед утиском простого народа (*Stoją chłopci za górą: szlachta gdy powiada: trzeba robić! im echo tylko bić się składa...* В иньшим: *Ukraincowi jeśli rzeczesz chłopie, na drugim wierszu to posłyszysz: chorę!*); иньший, не звисний з імени грамотій, закидав іменем Запорожців вельможним, що „вольность одеймують, короля не знають, ради не дбають, сами собі сеймують“... (Огоновский, Ист. Лит., I).

Так одже серед тяжких обставин, по тяжкім упадку, стала наша суспільність подвигатись. Майже на очах росте у нас в XVI. і XVII. вв. літературна діяльність, а галицка Русь займає в ній визначне місце, так добутками праці, як і гарними провідними гадками. Видно, що мимо упадку зуміла наша суспільність зберегти гарні переданя часів давних; при всіх заворушеннях і усобицах, при сильних сторонних впливах, не

*) В ординарії краківської бурсп (основаної 1453 р. кард. Олесницьким) з р. 1640-ого видно виразне стремління утруднити припате убогим ученикам *ex civitatibus et plebeis*, та недопускаги зближеня освічених людей з верствою названою *faex plebis* („чернь“). Справедливо замічає на се рецензент: *discite moniti* (Kwałtałnik hi-tor., Lwów 1894, I. 114—5).

розбилась она ніколи цілком на ворожі суспільні верстви, все на ново єдналась і ставала до діла.

Вправді під кінець XVI. в. переносить ся осередок духового життя південної Русі знов до старинного Києва, братска школа у Львові підупадає. По раді переяславській (1654) відходить лівобережна Україна з Києвом до Росії, а се ослабляє звязь поодиноких земель південної Русі. Але мимо то держить ся братство львівське й дальше, удержує друкарню й школу, видає книжки церковні, богословські й для шкіл людових. Уніянти-Василіяни трудять ся пильно над історією рускої церкви (Кульчинський¹), для народа видають Народовіщання й Богогласник. Під сам кінець XVIII. в. виходять в Почаєві гарною народною мовою проповіді Добриловського. В першій четвертині нашого століття приготував учений Гарасевич літопись (Annales) рускої церкви, що скоро стала звісна — ще в рукописи — рускій молодезі у Львові й Відні й викликала щирий відзив жалю по смерті автора з уст Николи Устияновича („Не дивуй ся чужинонько, що ми плачем на весні... 1836). Гарасевич і Зубрицкий дуже добре лучать давню нашу руску богословску й історичну літературу з часами новими.

Так отже ніколи цілком не переривалась нитка, що нас лучила з минувиною; а минувшина ся сягає дуже давних часів й не могла же пройти без сліду. Бачимо се й на провідних гадках і діяльності Маркіяна Шашкевича. Ті гадки, що держались століттями серед суспільности, не могли не проявитись в чуткій душі сучасного поета. Читаючи щирі, теплі слова Маркіяна, пригадуємо собі також слова наших письменників часів попередних: слова пісні про похід Ігоря — про недолю й славу Русі; слова Мономаха про добро рускої землі; слова Паломника, що моливсь в сьвятій землі при гробі Спасителя „за князів руских і за всіх християн рускої землі“; слова сьвітлич духовних, що вступають ся за рабами й підданими, мирять князів, вступають ся за переслідованими (1097), не допускають „убиства“ (1101), заступають ся (як сьв. Теодосій) „за многими — перед судиями и князи“, й прямо кладуть собі за задачу вдержувати мир і любов: „Княже, ми єсми приставлени в рускої землі востягивати вас от кровопролитья“... Відзиви Вишенського, Барановича... і львівський „порядок шкільний“ наведені повисше. У Маркіяна — то саме щире тепле серце, ті самі відносини чи до справ народних, чи до родини, товаришів, прихожан, то саме високе розуміне свого післанництва.

Є у Маркіяна й та сама чутливість на гарні впливи вишні, що єї бачимо в кождім часі у нашім письменстві: він з залюбованєм знако-

мать ся з творами українських письменників, з творами відживаючих літератур словянських, і взагалі стараєсь по-змові получитьи гарні традиції домашні з найкращими провідними думками сучасних літератур західної Європи.

Бо чиж було в тих думках щось, що-б противилось традиціям домашнім? Літератури західної Європи розвивались преці на тій самій основі, що й наша, чи за часів княжих, чи опісля, тільки що розвились свободнійше й богатше. Як до західної Європи, так і до нас прийшла література від Греків, з Візантії. Давний же погляд на „мертвоту“ византійської літератури тепер змінив ся: в Візантії була дуже богата література протонародна, з осібною народною мовою, а протонародну літературу годі уважати мертвою. А опроче: хтож то переховав нам — серед переселень народів — літературу клясичну, численні-численні твори грецких письменників, і хто навчив їх розуміти, як не византійські учені? Хто переніс знакомство грецких писателів клясичних до західної Європи? На яких же то вворах розвивались в західній Європі штуки, церковні й сьвітські, музика, живопись, будівництво, поезия? Деж витворилась нова форма поетична, ритм (на місце давного розміру) і рим? Звідки черпали середньовічні поети західної Європи свої теми? Дант опер ся на византійськім апокрифічнім творі (Видініє св. Павла; і у нас звісна була частина сего твору п. з. Хожденіє Богородиці по мукам), а Дант писав що-йно в сто літ по авторі Слова о полку Ігоревім. Тай чи завязки бодай одної поетичної теми західно-європейських літератур не змоглиб ми дошукатись в творах византійських та тісно з византійськими звязаних творах літератур Сходу? Лютра випередили византійські Аріяни (Готи), чеського Гуса — болгарські Богумили й тісно з ними получені полуденно-францускі Альбігензи. Навіть по упадку Царгороду є ще Греки якийсь час учителями західної Європи, а у нас на Русі ділають в XVI. в. — в Острові Грек Лукарис, у Львові Арсеній, на північній Русі Максим Грек (образований в Італії, знакомий з звісним домініканцем Савонаролею), і иньші. Колиж в книжній Візантійщині й було що, що могло немило вражати, то не треба забувати, що західно-європейска схолястика й псевдоклясика зовсім не милїйші: впливи західні внесли в наше письменство XVI—XVII. вв. дивоглядну діалектику, неможливі, відражаючі макаронізми, завзяту полеміку — нераз про дрібниці — і т. и. Одного Славинецького з сего часу можнаб хіба поставити побіч таких письменників в періоду княжого, як св. Іларіон або Кирило Турівський. Опроче й ся немила схолястика, і псевдоклясика, як і опісля романтизм західної Європи — все се зросло в початках своїх также на основі византійській.

Так отже знакомлячись з літературами західно-європейськими не до-

відувався Шашкевич нічого такого, що противилось би різко поглядам, які здавна держались і серед нашої суспільности й літератури. Противно, література наша розвивалась все досить рівномірно й рівнобіжно з иньшими літературами Європи, так що форми, як і що до провідних гадок. Що більше: в поезії народній міг Шашкевич найти навіть артистичний вираз многих сих гадок, що зложені були в пишних творах літератур західної Європи.

Значінє Шашкевича лежить іменно в сїм, що він тісніше зісполив переданя книжні питомого письменства й се, що зачер з літератур иньших, з поезією й живою мовою народа. Він перший у нас відозвався в письменстві чистою, живою народною мовою, а через се не тільки опрокинув раз на все границю, що ділила ще письменство від народа, але живим словом сильно порушив, оживив і потягнув за собою сучасних. Упали послідні пута, що спиняли се обідній розвиток письменства, воно могло розвиватись дальше на своїй природній, чисто-народній основі, стати в властивім значіню слова народним. Се одна єго заслуга.

Зриваючи книжні пута письменства ставав Шашкевич і сам свободнійший: він яснійше й повнійше відчуває се, що добре й красне, се що для иньших було все ще затемнене або сумнівне.

Але є в діяльності Маркіяна й слаба сторона, хоть не з єго вини. Єго освіта все таки не широка, він — хоть дуже ясно, сьвідомо й тепло відчуває се, що і як думати й робити треба — сам робить у всім ледви початок, початок цінний, але тільки початок. Причини сєго були так в обставинах загальних, як і личних: та може й ліпше що Маркіян терпів'богато! Ті що були щасливіші від него, неконечно були й ліпші: що-йно житєві терпіня надають переконаням повну ясність, силу й тривкість.

За те-ж з личних прикмет Маркіяна особливо важне й цінне видаєсь мені се, що все що думав — думав дуже щиро, просто й сердечно, а у всім що робив — поступав так само щиро й сердечно, давав себе цілого, і задля того — найшов живий відгомін в серцях сучасників, зрозуміне й признане, навіть у противників, і поклав через те основу для єдино-успішної громадської праці. Після Маркіяна лише оден Володимир Барвіньский хотів і умів так само щиро й горячо з'єдинити й загріти всїх, і був так само милий для всїх, бо бачили в нїм чоловіка щирого й живого. В сій щирости й простоті думок, думок — що може й хибні що до своєї сути, але на скрізь правдиві, добрі й ясні що до заміру й ціли, бачу другу велику заслугу Маркіяна, й єго схожість з Володимиром Барвіньским. Сї власне прикмети надають діяльності їх обох значінє, що сягає поза границі га-

лицької Руси; бо хоть на Україні народна мова скорше проникла в письменство, то для з'єднання народних сил до свідомої, спільної й справді народної праці де-в-чим менше зроблено як у нас.

Обох їх відала суспільність, як відала многих інших, нераз в часі, коли б їх ніхто був не надіяв ся. Видно, що ся суспільність, що о своїх силах сотки літ держалась і вдержала ся, найде собі дорогу і в будучині.

В. Коцовский.

Шевченко і Міцкевич.*)

Про значінє впливу Міцкевича в розвою поетичної творчости та в ґенезі
поодиноких поем Шевченка

порівнююча студія

Олександра Юлессі.

I.

На скільки Шевченко знав Міцкевича. Польської мови вчить ся в Варшаві та Вільні. Петербурські Поляки. Л. Демский. Подорож по Україні. Враз із Чужбиньским читає Шевченко „Dziady“; перекладає Міцкевичеві поезії. В неволі інтересує ся творами Міцкевича; читає їх повернувши з неволі — живучи в Петербурзі. Протяг часу, в котрому виступає в поезиях Шевченка вплив Міцкевича. Поодинокі фази розвою Шевченкової творчости.

Щоби придбати собі підставу до дальших дослідів, мусимо насамперед довідатись, чи знав Шевченко поезії Міцкевича, — чи знав польську мову так, щоби міг добре розуміти ті поезії, — мусимо знати, котрі Міцкевичеві твори були відомі Шевченкови, і в якому часі.

*) До студії „Шевченко і Міцкевич“ додане було автором передне слово. Позаяк у тому слові поміщено багато теоретичних уваг, та порушено загальні літературно-критичні проблеми, що не стоять у тісній звязи з головною темою сеї студії, — тож фільологічна секція „Наук. Тов. ім. Шевч.“ порішила друкувати студию без переднього слова.

На сьому місці подаємо лишень зміст згаданого переднього слова.

Автор подає коротку характеристику новітньої літературної критики і найвизначнійших ві репрезентантів: Г. Тена, Ем. Геннежена, Н. А. Добролюбова, А. Веселовского, І. Брандеса і Ем. Фая. Між иншими напрямими нової літературної критики кладе автор головний натиск на методу історично-порівнюючу, і показує вагу сеї-методи в приложеню до нашого письменства. І в українсько-руському письменстві відбили ся загально-європейські літературні прямованя, що доходили на Україну будьто безпосередно, будьто за посередництвом літератури польської та московської. Автор подає дальше короткий нарис взаємин між літературою польською а українсько-руською в ХІХ-ому століттю, — показуючи при тім, о скільки Міцкевичем зацікавив ся загал наших письменників.

Польської мови навчився Шевченко не з книжок, а так само межи Поляками. Пан Тараса, П. В. Енгельгардт, пробував довгий час у Вільні, а опісля в Варшаві — а з ним і наш поет.

В тих то містах, чуючи скрізь польську мову, мав поет нагоду її навчитися. До науки сеї мови потягла Шевченка й немаловажна причина. Живучи в Варшаві, де його пан віддав на науку якомусь кімнатному маляреви, — залюбився шіснадцятилітній тоді Тарас в гарній швачці — Польці. Любка вимагала від Шевченка, щоби він розмовляв з нею лишень по польски. Тоді то навчився поет добре польської мови — лишень не міг позбутися українського віговору — так, що пізнійше сказала про него одна панночка-Полька: „Pan Szewczenko bardzo dobrze mówi po polsku — wszelako w jego mowie jest zawsze coś chłopskiego“.¹⁾ Може бути, що вже в часі свого побуту в столицях Литви та Польщі чув Тарас дещо про Міцкевича, котрого імя було тоді скрізь голосне; може любка-патріотка дала йому прочитати й деякі поеми Міцкевича. Маємо однак певні докази, що Шевченкові відомі були твори сего польського поета менше більше коло р. 1838—1840. Тоді то, в часі визволення з кріпацької неволі та першого пробудження поетичного свого таланту обертався Шевченко в кружках петербурських літератів та ар-

Бажаючи докладнійше пояснити значіне впливу Міцкевича на Шевченка, розбирає автор психологію поетичної творчости в загалі, та показує, яку ролю можуть мати літературні впливи серед тих різнородних елементів, що складають ся на цілу духову систему даного автора.

Згадавши дальше про праці Дашкевича і Франка, в котрих порушено питання про вплив Міцкевича на Шевченка, зазначає автор своє становище до розвідки Осипа Третяка [п. з. „Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка“ Краків, 1892. (стор. 38+IV 8-ки)] — в деяких головних точках схожої з працею автора. Тут застерігає ся автор, — що до головних результатів своєї студії дійшов він ще р. 1889, а р. 1890 були вони вже подані до прилюдної відомости. Того року читав він працю про вплив Міцкевича на Шевченка на кількох засіданнях „Кружка славянського“ на львівському університеті — а зміст тих відчитів подали часописи: „Дзвіл“ [1890 ч. 18 (4. н. ст. лютого), ч. 22—23 (10. н. ст. лютого), ч. 28 (18. н. ст. лютого)] і „Kurjer Lwowski“ [р. 1890, Nr. 31 (31. н. ст. січня), Nr. 41 (10. н. ст. лютого), Nr. 47 (16. н. ст. лютого)].

Хоч отже автор оголошує свою студию пізнійше як др. О. Третяк, — то до головних її здобутків дійшов він скорше як сей критик.

На дальший доказ сказаного покликає ся автор на свідокство кількох знаних учених, і наводить справоздане із згаданих відчитів про вплив Міцкевича на Шевченка — що було поміщене в наведених числах часописи „Kurjer Lwowski“ з р. 1890 — а подане Ів. Франком.

Отсих кілька слів подаємо замість переднього слова.

Реданція „Записок“.

¹⁾ Порівн.: М. К. Чалый, „Жизнь и произведения Т. Шевченка“, Київ 1882. 147

тистів, між котрими чимало було й Поляків. Не оден з них мусів особисто знати Міцкевича, що недавно жив у Петербурзі, і видав тут свої поезії. До таких освічених Поляків, що могли на Шевченка впливати, належав і Л. Демський; з его бібліотеки позичав Тарас польські книжки, між котрими був і оден томик поезій Міцкевича, видана познаньського. Про се згадує сам Шевченко в своїй автобіографічній повісти п. в. „Художникъ“.¹⁾

Ще важнійші свідощтва подибуємо у Ол. Чужбинського.²⁾ До него приїхав Тарас, в часі своїх подорожій по Україні, в осени р. 1843. Тоді то читали они ураз Міцкевичеву поему „Dziady“. І инші твори сего поета робили на Шевченка велике вражінє. Особливо подобав ся єму тоді Міцкевичів переклад з Байрона „Pożegnanie Child Harolda“ і він часто виголошував отсю строфу, що підходила й до его житя:

Teraz po świetcie błędę szerokim
I pędzę życie tułaczę;
Czegoż mam płakać? za kim? i po kim?
Kiedy nikt po mnie nie płacze!³⁾

Як сильно інтересували Шевченка поезії Міцкевича, доказує сея обставина, що Тарас пробував навіть перекладати его вірші на українську мову: — „Шевченко не долюблював Поляків“ — пише Чужбинський⁴⁾ — „але до Міцкевича чув він особливу симпатію. Кілька разів приймав ся він за переклади его віршів, але ніколи не кінчив, і розривав їх на дрібні кусники, щоби й сліду не осталось. Инші поезії виходили незвичайно вдатні — але скоро який вірш показав ся єму тяжким або невірним, Шевченко кидав і нищив усі попередні строфи. — Мабуть сама доля не хоче — говорив він — щоби я перекладав ляцкі вірші“.

Поезії Міцкевича не стратили для Шевченка примани і в пізнійшій добі житя — в періоді невольницькому. Вправді не маємо виразних відомостей, чи Тарас читав і в неволі сі твори — але листи нашого поета до Бр. Залєського⁵⁾, з котрим щиро подружив ся, — дають нам ви-

1) „Кіевская Старина“ 1887, Т. XVII. 397.

2) „Воспоминанія о Т. Г. Шевченгѣ“ С. Петербургъ 1861. Спомини сесі відносять ся до часу між р. 1843 а 1846.

3) *ibid.* стор. 12.

4) „Воспоминанія“ стр. 10—12.

5) Порівн. „Письма Шевченка до Бронислава Залєського“. [„Кіевская Старина“ 1883, Т. V.] Тоді читав Шевченко також поезії Богд. Залєського: — „Милого Богдана“ — пише Тарас, („Кіев. Стар. 1883, V. стр. 174) я отримав із сердечною вдячністю, і тепер з ним не розстаюсь; многі річи вже на память умію, одно лишень давить серце: нікому слухати, нікому передавати сеї краси — яку містять в собі поезія — а одному тяжко носити той надмір високих Божих ідей“.

разне свідощтво, що і в неволі не переставав одушевлятися поезіями сего польського гєнія. „О якже би мені тепер хотілось“ — пише поет до Б. Залєського в листі з 10 лютого 1857 — „поговорити з тобою про „Космос“ і послухати, як ти читаєш пісні Вайдельоти“.¹⁾ Також із приміток Бронислава Залєського до листів Шевченка, що полишилися між паперами Крашевського, довідуємось, що Шевченко говорив добре по польськи, і не одну річ Міцкевича вмів на память.²⁾

Також по повороті з неволі, в послідньому періоді свого життя, мав Тарас у себе твори Міцкевича, як про се згадує М. Микешин.³⁾

Бачимо отже, що Шевченко вже в першій добі своєї поетичної творчости познакомив ся з творами Міцкевича, полюбив їх, та цїнив і читав часто в ріжних періодах життя. Тому то мали сї твори чнмале значінє в розвою єго творчости.

Вплив поезій Міцкевича на Шевченка так тісно звязаний з великим числом инших впливів та вражінь чи то безпосередних, чи літературних — так нерозривно сполучений з цілою системою думок Тараса, — що ми не можемо розбирати сего впливу, не звертаючи рівночасно уваги бодай на головні инші елементи, що взяли участь з загальному розвою поетичного таланту Шевченка.

Поезії Шевченка, в котрих бачимо вплив Міцкевича, написані між роками менше-більше 1838—1845. В тому протягу часу можна завважати три головні ступені розвою думок поета, котрі однак не дадуть ся точно означити відповідними роками.

Перша фаза припадає м. б. на роки 1838—1840. Тут застановляєсь Шевченко над самим собою („Думи мої“, „Перебендя“) над житєм сім'ї, та відносин семейних. („Причинна“, „Тополя“, „Катерина“ і др.)

Друга фаза обіймає роки м. б. 1840—1843. Тепер взніє ся Шевченко о оден ступінь висше, обняв думкою цілий свій нарід, і єго від-

1) В Міцкевичевій поемі „Konrad Wallenrod“ — співає литовський співак — „Вайдельота“. В сю пісню влив Міцкевич свої власні патріотичні почуваня. Томуж говорячи про „пісні Вайдельоти“, мав Шевченко на думці поезії Міцкевича, котрі єму колись відчитував Бр. Залєський.

В томуж листі наводить Шевченко слова: „Мало воздуха в сей Аравіи наполнить мою свободную грудь“. Слова сї виняті з Міцкевичевого „Фариса“:

„Całe powietrze w Arabistanie
Ledwie mi na oddech stanie“.

2) Порівн „Листочки до вінка на могилу Шевченка“ (Літер.-наук. бібл. V. 31.)

3). „Валялись у него и по полу, и по столу разтерзанныя книжки „Современника“ да Мицкевича на польскомъ языкѣ“. (Споминки про Шевченка М. Микєшина, „Кобзар“. Прага 1876 Т. II. стор. XXI.)

носини до сусідів; се доба его козакофільського патріотизму, се час, в котрому він написав свої поеми звісту історичного.

Третя фаза розвою Шевченкового таланту поетичного припадає на роки: 1843—1845. В тому часі світогляд Шевченка ще більше розширив ся. Своїми поезіями стає він обіймати всю людскість. Із сего ширшого стаєновища глядить він за причинами лиха так семейного як і громадського. Се час его поем суспільно-політичних із закраскою національною.¹⁾

По сим ступеням розвою думок Шевченка поділив я дальше отсю працю.

II.

Перша доба (1838—1840). Загальна характеристика поезій, написаних у тому часі. Жите семейне підглянене з боку сентиментально-романтичного. Які вражіння і впливи склались на характер Шевченкових початкових творів. Чи можна говорити лишень про вплив польський, або лишень про московський.²⁾ Чи можна маловажити вплив Жуковського, Пушкіна, Козлова, Гоголя і інших московських письменників. Розбір поодиноких поем. Причинна. Народні мотиви. Вплив Пушкінової „Русалки Дніпрової“ і „Казака“, сліди впливу Козлова і Жуковського. Відтінки впливу Міцкевича. Оригінальні прикмети балади Русалка. Коли написана сея балада. Народні мотиви. Міцкевичева „Рybka“. Пушкінова „Русалка Дніпрової“. Чи вплив Пушкіна був лишень посередній. Кілька слів про русалок. Шевченкова „Утоплена“ і Гоголева „Утопленица“. Шевченкова „Тополя“ і Міцкевичева „Usciezka“. Людові мотиви сюжету „Утечі“. Відносини між „Утечю“ Міцкевича, „Ленорю“ Бірґера, „Людмілою“ і „Світланою“ Жуковського, а „Тополею“ Шевченка. Оригінальні мотиви в баладі Міцкевича. Побутові елементи „Утечі“ в „Тополі“. Людове жерело фантастично-легендових елементів „Тополі“. Пісні і перекази про чари і тополю. На скільки „Тополя“ залежна від „Утечі“. Перебенді. Два типи кобзарів, і два жерела впливу Міцкевича. „Improrizacja“ і „Dudacz“. Значіне молодечих вражінь, і ліричної вдачі Шевченка в тenezі „Перебенді“. „Черниця Марьяна“ і „Dudacz“.

Як у всякого письменника, що перший раз бере ся за перо, так і в перших літературних починах Шевченка трудно шукати одноцільного напряму думок, та широкого поетичного світогляду. Любов та події семейного жита, підмічені переважно з боку сентиментально-романтичного, — се теми перших Тарасових поезій, — се мотиви, які навіяла ему сучасна література — та его молодече жите.³⁾

¹⁾ Сей період жита та творчости поета триває до р. 1847; однак уже з роком 1845-им кінчать ся признаки Міцкевичевого впливу в Шевченкових поезіях.

²⁾ Задля одноцільності принимаю терміни: московський, українсько-руський, білоруский, — хоч по мой думці більше відповідали-б терміни: великоруский, малоруский, білоруский. — О. К.

³⁾ Порівнай слідуючі слова Шевченка:

„За каріи оченята
За чорні брови
Серце рвало ся, сьміялось

Любов та розлука козака з дівчиною, се відгомін молодого поетового серця, що недавно само любило... Такими почуваннями дишуть его балади „Причинна“ та „Тополя“.

Думка поета не спочивала. Запримітивши, що гадки пливають у него бистро та легко формують ся на папері, — почув Тарас у собі силу поета, застановив ся над собою з сего боку, та над своїми відносинами як поета до суспільности — і отся задума враз з иншими причинами вродила ему „Перебендю“. Тепер легко ему було зробити ще крок наперед. Критична рефлексія приходила у него частійше — сьвітогляд розширював ся; на ті самі прояви семейного життя, що займали поета перше з боку чисто романтичного — став він глядіти уважнійше та глибше.

Прегарним плодом такої глибшої застанови суть его поеми „Русалка“, „Катерина“ і ин.

В усіх згаданих тут Шевченкових поезіях виступили виразно оригінальні прикмети его таланту — усі они, особливож „Катерина“, пронизані сьвітлою іскрою глибокого Шевченкового чувства; але рівночасно видно в деяких із тих поем, як у баладах: „Причинна“, „Тополя“, „Русалка“, та в „Перебенді“ сліди літературних творів тих письменників, що були Шевченкови відомі в першій добі его творчости.

Критики, що говорять про посторонні впливи в поезіях Шевченка, ділять ся на дві партії: з одного боку стоїть Дашкевич, Франко і Третяк, що добачають в романтичних писанях українського поета лишень вплив польський, — а з другого боку Петров,¹⁾ — що знаходить у початкових романтичних поезіях Шевченка лишень вплив московської літератури.

Виливало мову,
Виливало, як уміло;
За темні ночі,
За вишневий сад зелений
За ласки дівочі“...

[„Кобзарь“ Тараса Шевченка. Видане товариства імени Шевченка, з переднім словом та примітками Омеляна Огоновського. У Львові 1893. стор. 4.]. — Се видане взяв я за основу своєї студії користуючись також і иншими виданнями.

¹⁾ На боці Петрова станув був р. 1889 і Омелян Огоновский; [Порівн. Ист. литер. рус. II. (2). стор. 530.] однак він перед тим ще признав і вплив Міцкевича: [порівн. „Mickiewicz w literaturze rusko-ukraińskiej“ („Pamiętnik liter. tow. A. Mickiewicza 1888. II. стор. 171)]; в передньому-ж слові до „Кобзаря“ заняв сей критик становище посереднє: „Крім менше важних впливів московских (Жуковского, Пушкина й Козлова) бачимо в тодішних творах Шевченка деякий вплив польского поета Міцкевича“ („Кобзарь“ Львів, 1893. I том, стор. XCIV).

Дашкевич, котрий розглядаючи інші дальші фази Шевченкової творчости, рахує ся також з другими впливами, підтягає балади Шевченка під вплив лишень польський, а іменно Міцкевича: „Чисто народна фантастика балад Міцкевича могла від разу звернути увагу Шевченка, і аналогію до тої фантастики можна признати в баладах Причинна, Утоплена, Русалка і Лилея“.¹⁾

Також Ів. Франко бачить у баладах Причинна, Тополя і Русалка виразні спомини з Міцкевича.²⁾

З другого боку Петров, що старає ся всі прямованя, які бачимо в літературі українсько-руській нагнути під вплив аналогічних прояв у літературі московській, бачить і в Шевченкових баладах вплив лишень Козлова і Жуковського³⁾ однак свого висказу не попирає ніякими доказами.

Бачимо отже, що сі критики дивлять ся на Шевченкові балади односторонно. Др. О. Третяк, що оголосив свою розвідку про вплив Міцкевича на Шевченка⁴⁾ вже по працях згаданих критиків, приступив до першої партії — і не взяв ся понад одностороннє становище своїх попередників: — „Прослідимо“, пише він, — „чия правда: чи Дашкевича і Франка, котрі в баладах Шевченка добачають вплив Міцкевича, чи Петрова і Огоновського, котрі вказують на вплив Жуковського і Козлова“⁵⁾ — і перехилює вагу на бік впливу Міцкевича.

Уже само таке сформованє питання є хибне й не наукове. Чому-ж dokonче ставити питання: „aut — aut“?: „Чи чорне — чи біле?“ — А хто знає: може ані одно, ані друге? — а може одно в суміж із другим?..

Що не лишень в баладах, але і в інших пізнійших Шевченкових творах зливають ся з собою різнородні впливи, між иншими і польських, і московських письменників — про се ми небавом уневномо ся.

В подрібній розбір впливу московських романтиків на твори Шевченка не думаю тут вдаватись; позаяк однакож д. Третяк, говорячи про Шевченкові балади старає ся звести сей вплив до нуля — попробую коротко показати, що і з московскою літературою треба тут числитись.

¹⁾ „Отзывъ о сочиненіи Петрова“: „Очерки ист. украинск. литер. XIX стол.“ — („Записки импер. Академіи наукъ въ С. Петерб. т. LIX. стор. 209).

²⁾ Порівн. „Adam Mickiewicz w literaturze rusińskiej“ („Kraj“. Petersburg 1885 Nr. 46; сю статью передруковано опісля в книжці п. з. „Pamięci Adama“ Petersburg 1890.) Р. 1889 розбираючи Шевченкову поему „Перебендя“, піддає її Франко всестороннійшій аналізі; про се ще докладнійше поговоримо дальше.

³⁾ „Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія“ Киевъ 1884. 362.

⁴⁾ „Про вплив Міцкевича на Шевченка“ написав Осип Третяк. Краків, 1892 (стор. ненум. I—IV; нумер. 1—38.)

⁵⁾ *ibid.* стор. 5.

Слідів знакомства Шевченка з московськими поетами треба шукати в загальній основі Шевченкових поезій, а не лишень в кількох подробицях, як се робить д. Третьак. Розбираючи сі Шевченкові балади, що вяжуть ся з вірованями люду про русалок, та розсліджуючи, о скільки на сі поезії вплинули твори московських письменників, шукає сей критик у творах Жуковского, Козлова, Лермонтова та Пушкина іменно таких русалок дніпрових, які бачимо в поезіях Шевченка; се має по думці критика рішати про істнованє або не істнованє впливу сих поетів на Шевченка.¹⁾

Розуміє ся само собою, — що поминаючи деякі твори, які свідчилиб супроти єго виводів, він не може ні в одного з наведених поетів знайти таких прикмет, якими визначають ся Шевченкові русалки.

У Жуковского, в поемах „Вадим“ та „Громобой“ бачить д. Третьак поетичну архаїчну декорацію уставлену над Дніпром, але не бачить русалок; в баладі Козлова „Озеро мертвой невесты“ єсть щось трошки підходячого до русалок, — а іменно невіста, що пливає по озері — але нема Дніпра; в баладах „Свѣжана и Русланъ“, „Встрѣча“ и „Венгерскій лѣсъ“ єсть знов Дніпро з романтичною декорацією, — але нема ані сліду по русалках... У Лермонтова єсть русалка, але не єсть она така злослива як у Шевченка...²⁾

У Міцкевича-ж — додамо ми від себе, — єсть злослива русалка — а всеж вона не зовсім подібна до Шевченкових русалок; — та й нема у Міцкевича романтичної декорації уставленої над Дніпром...

Таку саму методу прикладає критик і до балади „Тополя“. Критик шукає в баладах Жуковского лишень сполученя всіх тих елементів, що творять „Тополю“: — В „Людмилі“ єсть розпука дівчини, але нема ані ворожки, ані чарів, ані богача. В „Свѣтлані“ бачить д. Третьак чари — але не бачить ані сватаня богача, ані нелюдської матери, ані ворожки.³⁾

На підставі таких дослідів приходить критик до висліду, що в згаданих баладах нема майже ніякого впливу Жуковского та Козлова, а вплив Пушкина слідиб лишень в „Русалці“ — тай то посередній — через Міцкевича.⁴⁾

Такий спосіб дослідів не може довести до справдешних результатів. Де лежить хибне, недіbrane звено в такому розумованю д. Третьака, — побачимо.

¹⁾ Порівн. „Про вплив Міцкевича“ стор. 37.

²⁾ „Про вплив Міцкевича“ стор. (6—8.)

³⁾ *ibid.* стор. (14—15.)

⁴⁾ *ibid.* 37.

Шевченкові балади, — се твори типово романтичні. Щоби український поет міг був написати свою „Причинну“, „Тополю“, „Русалку“, „Лилею“ і т. д. — мусів перед тим, читаючи поетичні твори письменників, що тішились тоді найбільшою славою, — виробити собі переконанє, що взагалі можна подібні теми впроваджувати до поезії — що можна писати в душі поезії романтичної. Щож становить основу романтичної поезії взагалі, — що надає Шевченковим баладам характер романтичний? Чи лишень вірованя про русалок, і то таких, яких бачимо у Шевченка та Міцкевича? Чи сватанє богача, розшука дівчини, та поміч ворожки? — Річ ясна, що не спеціяльно сї елементи — а взагалі людвий сьвітогляд з мотивами казок та пісень народних, з цілим фантастичним сьвітом демонів, та засада чувства з принципом чудовности.

Хтож вказав Шевченкови на сї поетичні мотиви? Чи лишень Міцкевич? Чи не міг Тарас усіх тих елементів бачити також у поезиях Жуковського, Козлова, Лермонтова, Пушкіна та інших московських поетів? Чи потрібно тут, щоби всі складові часті Шевченкових балад були у згаданих московських поетів у такому сполученю, якого шукає д. Третяк? Колиж сї мотиви були нарізно розсипані в поодиноких творах московських письменників, — чи не міг ними користуватись Шевченко як поетичними материялами, з котрих уява поета будувала нову цілість?

Міг чейже Тарас бачити у Жуковського тугу дівчини, чари, духів — демонів обдарених людскою подобою, у Міцкевича ворожку, лиху матір, метаморфози; у Козлова та Гоциньського романтичні декорації уставлені над Дніпром, — і т. д. і т. д.; міг навіть супроти всіх доказів д. Третяка, бачити у московських письменників таких злосливих русалок, що заманюють людей до себе, щоби їх позбавити жита¹⁾; — і усі ті елементи, враз із людвим українським сьвітоглядом, яким наскрізь переповнена була Шевченкова уява, — враз із мотивами українських пісень народних, — зложились на романтичні Тарасові твори — що нагадують і поезії московських, і польських письменників, але рівночасно, як се покажемо при по-

¹⁾ Злосливих українських русалок бачимо в оповіданю Гоголя п. з. „Майская ночь, или утопленница“ [Собрание сочин. Н. В. Гоголя, Москва, 1888 I. 80.] „Русалка“ Лермонтова заманує молодця до глибини, а опісля боліє над тим, що він мертвий-студений не відповідає на її поцілуї. (Сочин. Лермонтова. С. Петерб. 1887 I. 2—3. „Русалка“ написана р. 1836]. „Наяда“ Кольцова потягає молодця на дно ріки. [Сочин. Кольцова, Петерб. 1. 92. 126]. У Пушкіна окрім драматичного фразмету п. з. „Русалка Дніпровая“, є ще балада п. з. „Русалка“: тут русалка спокушує черци, та затягає его в вир. [Сочин. Пушкіна, Петерб. 1887. III. 70]. З польських поетів маює часто русалку Залевский. Окрім того змалював злосливу дніпрову русалку Словацкий в баладі, що вставлена в поему „Żmija“.

дрібному розборі поодиноких балад, — і від одних, і від других значно рижнять ся.

Коли зважимо, як голосною була тоді не лишень у столиці московського царства, але скрізь по Славянщині, слава¹⁾ Жуковського, що перший познакомив московську суспільність з європейськими поетами-романтиками, що зацепив західно-європейський романтизм на московському ґрунті, що навіть самому Мицкевичеві дав імпульс до написання деяких балад; коли собі пригадаємо, якою почесністю перенятий був Шевченко для Жуковського, котрому в великій мірі завдячував своє визволене з кріпацької неволі, і котрому вже р. 1840 присвятив свою „Катерину“; — коли возьмемо на увагу факт, що Шевченко ще до свого визволення читав твори Жуковського,²⁾ що в кожному разі належали до найперших поезій, які попались Шевченкови в руки, — коли все те возьмем на увагу — то впевнимо ся, що вже твори Жуковського виробили у Шевченка артистичний смак, вказали єму поетичний напрям, та wraz із творами інших поетів, витворили романтичну підкладку Тарасових балад.

Спомини з поезій Козлова,³⁾ Кольцова і Лермонтова стають доказом, що й сі письменники були Шевченкови відомі вже в першій добі єго творчости. — що і для них не був поет байдужним. Те саме треба сказати і про оповідання Гоголя.⁴⁾

Ще більше може значінє, як поезії Жуковського, мали в розвою Шевченкового поетичного таланту твори Пушкіна, котрі поет наш знав

¹⁾ Р. 1835. кружило вже 8 томів ориґінальних поезій Жуковського та перекладів знаменитих творів європейських поетів.

²⁾ Порівн. Ом. Огоновский: Истор. литер. рус. II. (2). 454.

³⁾ Виразнійше проявив ся вплив Козлова в пізнійшій Тарасовій поемі „Барнак“: — Повесть Козлова: „Чернець“, — пише д. Третяк — „тим своїм місцем, де Чернець говорить про те, як він почув голос дзвонів, припоминає відповідний уступ Варнака“ [„Про вплив. Міцк. на Шевч.“ 7.] Вплив сеї поеми Козлова єсть однак значно більший, як думає д. Третяк. Так „Чернець“ — як і „Варнак“ мають подібний цілий сюжет. Чернець розповідає сам історію свого життя: він полюбив дівчину — і вже мав з нею женитись, коли став єму на перешкодї ворог — що був опісля причиною смерти єго милої. Герой повісти вбив ворога, — а сам пішов у черці — щоб спокувати свій гріх.

„Варнак“ також сам оповідає свою провину. Він також, як „Чернець“ — мав женитись із любовою дівчиною — коли пан її знеславив. Варнак люто мстить ся над ворогом, а сам іде в розбійники. Як у Черця, так у Варнака під впливом єгому дзвонів розбуджує ся совість, — і він іде до Київа помолитись сьвятим та просити на себе людського суду. —

Козлов був великим прихильником Байрона; і за єго посередництвом відбилась легка закраска Байронівської поезії в Шевченковому „Варнаку“ — та в „Москалевій криниці“.

⁴⁾ Про него згадаємо ще дальше

трохи не на пам'ять, як про се свідчать вискази самого Шевченка.¹⁾ Про деякі важніші сліди впливу Пушкіна згадаємо при подрібному розборі Шевченкових балад, та поеми „Сон“.

Докладний розслід показав би нам чимало слідів впливу московських поетів на Шевченка; деякі признаки побачимо ще при розборі поодиноких поем: але вже те, що тут сказано, може послужити за доказ, що і вплив Жуковського, Козлова та Пушкіна не був для Шевченка так малозначним, як думає д. Третяк.

Сполученє тих мотивів, які д. Третяк бачить в баладах „Русалка“ та „Тополя“, може по часті бути доказом Міцкевичевого впливу, але зовсім не доказує, що поезії Козлова та Жуковського не мали на Шевченкові балади ніякого впливу.

Так отже мусимо прийняти засаду, котру підопремо ще докладнішими доказами, що на романтичний характер Шевченкових балад не мали виключного впливу ані поети польські, ані московські, але й одні і другі разом.

Жива творча фантазія Шевченкова, сполучивши сі літературні матеріали з власними безпосередними молодечими вражіннями, — дала нам твори повні оригінальної краси й сили.

А тепер розберім подрібно сі поезії Шевченкові, в котрих ми бачимо вплив Міцкевича, або в котрих такий вплив додачуєть інші критики.

Визначним прикладом такого сполученя різнородних впливів, про які ми що йно говорили, єсть Шевченкова балада:

„Причинна“.

Головний мотив сеї балади, а іменно, смерть дівчини з туги за козаком, міг Шевченко знайти в українських народних піснях, як н. прим. в отсїй:

Ой не виїхав молодий козак за густі лози
 Ой узяли молоду дівчину дрібненькі слюзи.
 Ой не виїхав молодий козак за білі хати,
 Треба було молоду дівчину на вітер підняти.
 Ой не виїхав молодий козак за високу могилу,
 Вертайсь, вертайсь, молодий козаче, роби домовину...²⁾

¹⁾ Порівн. Дневник Т. Шевченка, („Основа“ 1862. янв. 60—61)

²⁾ Порівн. Рудченко: „Чумацкія пѣсни“ Київ 1877. стор. 195. Що ся пісня споріднена з „Причинною“ — на се вказав уже Пегров: („Очерки истор. укр. литер. XIX стол. стр. 356—357). Деякі мотиви „Причинної“ плястичнійше виступають

Сеї завязок сюжету прикрасив Шевченко романтично-фантастичними елементами: дівчина не могла перенести великої туги за милим, удаєсь за порадою до ворожки. Ворожка зробила з неї причинну-люнатичку. Що почи ходить дівчина сонна при місяці, та дожидає милого, — доки не зустрінули її русалки, та не залоскотали.

Сеї уступ Шевченкової балади, де описана гуляня русалок — живо нагадує одну сцену Пушкінового драматичного образу п. з. „Русалка Дніпровая“. Зведена дівчина утопилась, та враз із дочкою стала русалкою. Она виринає з юрбою русалок, та дожидає князя, свого невирного коханця, що як на те заблукав ся в дніпрових лугах, — щоби его залоскотати. Русалки гуляючи співвають. Ось частина їхньої пісні:

Веселой толпою
 Съ глубокого дна
 Мы ночью всплываемъ,
 Насъ грѣетъ луна
 Любо намъ порой ночьюю
 Дно рѣчное покидать,
 Подавать другъ дружкѣ голосъ
 Воздухъ дзвонкій раздражать,
 И зеленый влажный волосъ
 Въ немъ сушить и отряхатъ.¹⁾

Відгомін сеї пісні русалок чути в отсих стрічках Шевченкової балади:

Аж гульк! — З Дніпра повиринали
 Малиї діти сьміючись.
 „Ходімо грітись!“ закричали.
 „Зійшло вже сонце!“ (Голі скрізь,
 З осоки коси, бо дівчата.)

в пісні, яку бачимо у М. Максимовича: (Малоросійскія пѣсни изд. М. Максимовичемъ, Москва, 1827. Nr. XXV стор. 42—44).

М. Драгоманов задує про пісню записану з народніх уст, — що становить середню частину „Причинної“ („Нові українські пісні про громадські справи“ Женева, 1881 стор. 37.) Однак тут певно говорить ся про пісню, що з Шевченкової поезії перейшла в народ, — а не на відворот:

¹⁾ Сочиненія А. С. Пушкіна, С. Петерб. 1887 т. II. 240.

Подібну пісню русалок подибуємо також у Кольцова: (Порівн. Стихотворенія А. В. Кольцова. Петерб 1892. „Пѣснь Русалки“ стор. 119.)

„Давайте подруги	И пѣсню громкой
Веселой толпой	Луга огласимъ
Мы выйдемъ сегодня	Лѣса молчаливы
На берегъ крутой	И даль усыпимъ, и т. д.

У Шевченка русалки також сьпівають, і їх пісня кінчить ся так як у Пушкіна тим, що они завважали якусь статъ, котра блукає по ночи :

„Тише, тише, подъ кустами
 Чтото дрогнуло во мглѣ
 Между мѣсяцемъ и нами
 Кто то ходитъ по землѣ¹⁾“

. Он щось ходить!
 Попід дубом щось там робить
 Схаменулись нехрещені
 Дивлять ся, — мелькае,
 Щось лізе вверх по стовбуру
 До самого краю.²⁾

Слова Шевченка: „Може вийшла русалонька матери шукати“ і „Чи всі ви тута? — кличе мати“ — вказують також на Пушкінову „Русалку“, де мати розмовляє з дочкою.³⁾

Хоть Пушкінова „Русалка Днѣпровая“ написана під впливом Міцкевичевої балади „Rybka“, то сей уступ, що відбив ся в Шевченковій баладі, єсть зовсім незалежний від балади Міцкевича, — де рыбка — русалка не похожа на українських русалок.

„Русалка“ Пушкіна могла вправді піддати Шевченкови гадку описати подібну сцену, могла вплинути на сформоване відповідного уступу „Причинної“ — однак саме віроване про русалок переняв Шевченко просто з уст українського люду, у котрого запозичив також і Пушкін, — пробуваючи якийсь час на Україні, — краски до малюнку своїх русалок. Се можемо сказати тим певнійше, що московський люд представляє собі русалок зовсім не такими, які бачимо в Пушкіновій поемі. По вірованям того люду, русалка се стара страшна та брідка баба, яку

¹⁾ Сочин. А. С. Пушкіна. С. Петерб. 1887. II. 240—241.

²⁾ „Кобзарь“. Львів 1803. I. 24.

³⁾ З других літературних матеріалів, що описують танок русалок, міг ще Шевченко знати гарну сцену з Гоголевого оповідана „Весняної ночи“.

„Утоплені“ виходять що місячної ночи із ставу в панський садок гріти ся проти місяця. [Собраніє сочин Гоголя, Москва. 1888. I. 80; порівн. „Оповідання Н. Гоголя. „Весняної ночи“. Перекладъ Олены Пчолки Львѣвъ 1881. стор. 41.]

„Крізь тонкий сріблястий туман мелькають дівчата, легенькі як дух, в сорочках білих, як той луг, — уквічані конвалією; золоті покраси, намиста, дукачі блищали на їх шиях. Тільки они були бліді: тіло їх було неначе вироблене з прозорих хмаринок, та немов сьвітало ся проти місяця. Ведучи танок, підійшли они ближше“ (ibid. 68.)

часом просто називають „чертовкой“;¹⁾ між тим Пушкин змалював своїх русалок, згідно з уявою українського народу, — як гарних веселих дівчат.

Що Шевченко не поперестав тут на готових літературних узорах, але сягнув також по непосредні матеріали, — доказує виразно закінчене пісні русалок, взяте живцем з народних уст:

„Ух! ух!
Соломяний дух, дух!
Мене мати породила
Нехрещену положила“.²⁾

Пушкинові поезії причинились до сформованя не лишень того уступу Шевченкової балади, де виступають русалки; в них міг поет наш знайти завязок ще одного мотиву в сюжеті балади „Причинна“.

В баладі п. з. „Казакъ“ описує Пушкин козака, що повертає до дому до любові дівчини; що сили поганяє він коня, а доїзджаючи до знаного собі села, — надіє ся стрінути свою дівчину в близькому гаю.

Вѣрный конь узды не чуя
Шагомъ выступалъ,
Гриву долгую волнуя
Углублялся вдаль.

Здѣсь — дорога къ деревушкѣ
Тамъ — въ дремучій боръ

Не найду-ль въ лѣсу дѣвицы.

Сей Пушкинів козак живо нагадує козака, якого бачимо в „Причинній“. І він так само спішить ся до милої, про неї лишень думає, та надіє ся її небавом повтати.

¹⁾ Порівн. „О повѣряхъ, суевѣряхъ и предрасудкахъ русскаго народа“, сочин. Влад. Даль. С. Петерб. 1880. 57—59

²⁾ Порівн. „Кобзарь“ Львів 1893. З народніх уст записав сей мотив М. Максимович. („Сочиненія“ II. 512). Той „соломяний дух“ має своє значіє в культурі русалок, який бачимо в українського люду, в т. зв. „русальних проводах“. [Порівн. Афанасьев. Поэтическое воззрѣніе славянъ на природу III. 150; Чубинскій: „Труды етногр. статист. экспед.“ III. 187; Порівн. Метлинскій: „Народ. южнор. пѣсни“. Кієвъ 1854. 309. і т. д.]

Ще ближше споріднений сей мотив „Причинної“ з баладою Козлова п. з. „Ночної ѳздожъ“. Іздець що сили поганяє коня,¹⁾ щоби чим скорше побачити любу дівчину — але приїжджає за пізно: єго милу що йно поховали:

И путникъ бросился зъ коня
Надъ свѣжею ея могилою.²⁾

І Шевченків козак знаходить дівчину неживою:

Кинув коня, та до неї
Боже ти мій, Боже!
Кличе її та цілує...
Ні — вже не pomoже.

В розпучі вбиває ся козак коло своєї милої. Так отже на сформоване сего уступу „Причинної“ склались деякі мотиви Пушкіна, Козлова, а також народні пісні, на які ми покликались на ветуші розбору сеї балади.

До тепер не подибали ми в важніших мотивах балади ані одної споминки з Міцкевича.

Легкий відголосок Міцкевичевої поезії можна-б запримітити хіба в образку нічної природи, на котрий звернув увагу д. Третьак; однак і сей образок не єсть у Міцкевича, як побачимо, зовсім оригінальний:

Coraz to ciemniej wiatr północny chłodzi,
Na dole tuman a miesiąc wysoko
Pośród krążącej czarnych chmur powodzi
We mgle nie całe pokazywał oko.

Се місце відбилось по думці д. Третьака в початкових віршах „Причинної“.

Така схожість в описі природи може бути результатом самостійного помічування обидвох поетів; — колиб однак задля більшої скількості аналогічних рисів прийшлося признати в деяких Шевченкових описах природи спомини з літературних творів — то й тоді на Міцкевича припалаб тут не одинока, й не найважніша роля.

Уже сам початок Шевченкової балади, як запримітив д. Третьак, нагадує „Черця“ Козлова:

¹⁾ У Козлова: „Скачи мой конь, лети скорый“; у Шевченка: „Скорше коню, скорше коню поспішай до дому“.

²⁾ „Стихотворенія И И. Козлова“, изд исправл и дополн. А. И Введенскимъ С. Петерб. 1892. 179.

За Кіевомъ, гдѣ Днѣпръ широкої
Въ крутыхъ берегахъ кипить, шумить...

Подібний образок бачимо також у баладі Козлова „Сонъ невѣсты“:

Вѣтеръ выль, гроза ревѣла
Мѣсяць крылся въ облакахъ
И рѣка клубясь шумѣла
Въ омраченныхъ берегахъ.¹⁾

В тих образах можна бачити аналогію до слідуєчих віршів Шевченка:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Однак у баладі Жуковського п. з. „Людмила“ бачимо ще більше романтичних ситуацій та описів природи, що нагадують відповідні уступи Шевченкової балади „Причина“, та виразнішими рисами доповнюють її образки, які ми вже бачили:

Вотъ и мѣсяць величавой
Всталъ надъ тихою дубравой:
То изъ облака блеснетъ,
То за облако зайдетъ;²⁾
. . . ;
Вѣтеръ всталъ отъ полуночи
Хладно въ полѣ, боръ шумить
Мѣсяць тучами закрытъ³⁾
.
Чу! Совы пустынной крики...

Сей опис нічної природи значно більше ніж усі інші зближений до отсих Шевченкових віршів:

.
Сердитий вітер завива,
.,
І блідий місяць на ту пору

¹⁾ „Стихотворенія Козлова“. 175.

²⁾ Сочиненія В. Жуковскаго, С. Петербургъ 1835. III. 11.

³⁾ *ibid* 13; Жуковського „Людмила“ була Міцкевичеви відома вже в перших починах его творчости; тож можемо догадуватись, що наведений в горі уступ із „Іражини“ — се споминка з сего опису природи, який ми що йно подали.

Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.¹⁾

Сичі в гаю перекликались.

Супроти образка бурливої природи нічної, поставив Жуковський опис погідної тихої ночі, і при сьвітлі місяця виводить юрбу нічних духів:

Вѣтеръ стихнулъ, боръ молчить
Мѣсяць въ водный токъ глядится²⁾

И лѣсовъ дремучихъ сѣни,
И зеркало зыбкихъ водъ,
И небесъ далекій сводъ
Въ свѣтлый сумракъ облеченны; —
Спятъ пригорки отдаленны —
Боръ заснулъ, долина спить
Чу! Полночный часъ звучить

Слышутъ шорохъ тихихъ тѣней
Въ часъ полуночныхъ видѣній. і т. д.³⁾

У Шевченка так само відповідає бурливому красьвидови, який бачимо на початку балади, опис погідної нічної природи, — серед котрої з'являють ся русалки.

Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усї, все мовчить...

¹⁾ Д. Третяк наводить ще отсей аналогічний опис природи з поеми Іощиньского „Zamek Kaniowski“, що нагадує відповідне місце „Прийчинної“.

A księżyc znowu mgłami się zachmurza
I noc mokremi tumanami bije
I szubienica skrzypi i pies wyje.
W świetle księżycy, co wyrzy czasami,
Mignął ktoś biela, i zagasł tam w krzaku.

Наяк про статъ, що блукає при місяці, бачили ми у Пушкіна серед обставин, що більше нагадують Шевченкову баладу.

²⁾ „Сочин. Жуковскаго“ III. 13.

³⁾ ibid. III. 15.

А ж гульк! — з Дніпра повиринали
Малі діти сьміючись. і т. д.¹⁾

Отсей короткий розбір важніших складових елементів Шевченкової балади „Причинна“ показує супроти погляду д. Дашкевича, Франка та Третяка, що ані в сюжеті сеї балади, ані в описі русалок, що становлять тут ядро фантастично-романтичного елемента, нема ніяких признаков Міцкевичевого впливу. Дрібніший, і то мабуть посередній відтінок Міцкевичевої поезії, який бачимо в одному образку природи — зовсім губить ся серед оригінальних помислів Шевченка, виразних слідів впливу Жуковского та Пушкіна і поменших Козлова. Сі літературні спомини показують ясно, що й участь, яку взяли московські письменники в розвою першої доби творчости Шевченка, та в генезі его поем романтичного напрямку, не дасть ся заперечити.

„Причинна“ належить до категорії тих балад, де елементи людвої фантастики служать лишень до поетичного поясненя реальних фактів або психічних процесів. Як у баладі Гетого „der Fischer“ представляє русалка заманюючу силу водної глибини, а в баладі „der Erbkönig“ лісний король ілюструє могучий вплив нічної природи на буйну уяву дітини, так, в баладі „Причинна“ здосливість русалок, — се поетичне пояснене реального факту: смерти дівчини-люпатички, що вбилась упавши з дерева. Такий спосіб представлення, де романтизм іде рука в руку з реалізмом, і де нема таких неприродних ситуацій, чуд та метаморфоз, які подибуємо в деяких баладах Міцкевичевих,²⁾ та в інших баладах Шевченкових,³⁾ — се одна з тих прикмет, що підносять вартість сеї балади в очах сучасного читача.

Ціла Шевченкова балада нав'язана молодечим весняним теплом; картини української природи змальовані з таким мистецьким хистом, такою плястичністю, дрібні почерки з побуту українського простолюдя, (як н. пр. похорон козака) — дишуть таким житєм, деякі уступи, (як н. пр. сі, де змальована любов і туга дівчини) — пронизані таким безпосереднім сильним ліризмом, — кожда стрічка сяє такими чистими сьвіжими барвами, — що навіть попри видиму незручність композиції, — можнаб „Причинну“, супроти висказу самого Шевченка, та деяких критиків — зачислити до найкращих балад українського Кобзаря.

Що йно вичислені прикмети балади: „Причинна“, — се здобуток власного Шевченкового духа — се та основна краска, що виразно до-

1) „Кобзарь“. Львів 1893. I. 23.

2) На прим. „Lilie“, „Świtez“, „Rybka“, „Ucieczka“ і др.

3) На прим. „Тополя“, „Коло гаю в чистім полю“.

буває ся на верх спід лекших закрасок чужих впливів, та надає цілій поезії оригінальний одноцільний кольорит.

Багато важнійшу ролю відограв вплив Міцкевича в генезі Шевченкової балади:

„Русалка“.

В дневнику Шевченка ¹⁾ сказано, що „Русалку“ переписав поет та з легка поправив 6-го марта р. 1858. Томуж поставлено її в виданю Дра Огоновского між поемами з р. 1858-го. В пражскому-ж „Кобзарі“ бачимо сю баладу між поезіями з р. 1847.

По моїй думці обидві сі дати не означають часу написаня „Русалки“. На якій підставі покладено її в пражскому виданю під рік 1847 — нам не відомо. Се однак річ певна, що Шевченко не міг написати „Русалки“ в часі, коли зовсім отряс ся був з романтичного світогляду, а треба її генезу віднести до періоду, — коли Тарас писав поеми анабогічні по змістови, формі, та романтично-фантастичним декораціям, себ то до першої фази єго духового розвитку.²⁾ На се вказують також виразні признаки впливу Міцкевича, з котрого в невольницькому, та поневольницькому періоді Шевченкової творчости остались ледви спорадичні легкі відголоски.

Замітка в дневнику Шевченка не противорічить моїй думці — противно она мій здогад підпирає: Шевченко переглядаючи мабуть зшиток давнійших недрукованих ще своїх віршів, вибрав із них р. 1858 „Русалку“ та „Лилею“, а вважаючи їх гідними друку, „поправив їх з легка“, та „переписав“ — а не написав.

З тої причини розбираю „Русалку“ між поезіями сперед р. 1841.

В „Русалці“ бачимо знов побіч впливу Міцкевича виразні сліди впливу народної поезії та Пушкина.

Завязок сюжету сеї балади знаходить ся в отсїй народній піснї:

Ой в містечку Берестечку
 Стала ся новина,
 Молодая Марусенька
 Синочка повила.
 Повила 'го, узяла 'го
 Попід білі боки,
 Ой кинула, закинула
 У Дунай глибокий.
 Плини — плини дитяточко

¹⁾ „Основа“, 1862 червень, стор. 10.

²⁾ Те саме треба сказати і про баладу „Лилея“.

Плини враз з водою,
Чей же я си погуляю
Ще рік дівонькою.¹⁾

Що подібний мотив відомий був Шевченкови з української народної поезії, — на се вказує людова пісня, яку поет живцем вставив до своєї поеми п. в. „Наймичка“ :

Ой у полі могила,
Там удова ходила,
Там ходила — гуляла,
Трути-зіля шукала.
Трути-зіля не знайшла,
Та спнів двох привела,
В китаєчку повила
І на Дунай однесла :
„Тихий, тихий Дунай!
Моїх діток забавляй!
Ти, жовтенький пісок,
Нагодуй моїх діток!
Іскупей, ісповий
І собою укрий!“²⁾

В Шевченковій „Русалці“, так само, як в першій народній пісні породила молода дівчина дитину із незаконної любови, — та топить її — а сама далше хоче гуляти. Навіть форма віршів :

„Пливи, — пливи моя доню
Дніпром за водою“,

¹⁾ Головацкий: „Народ. пѣсни гал. и угор. Руси“ III. (1) стор. 26. № 15. хоть си пісня записана в Галичині, то згадка про Берестечко виразно показує, що она походить з України, де миг її знати й Шевченко.

²⁾ Порівн. „Кобзарь“. Львів. 1893. I. 272. Пісня ссея мала своє значіне і в тепезі „Наймички“.

Петров („Очерка“ II. 357.) наводить з уст народу майже дословно лишень першу частину сеї пісні. Але позаяк і цілий уступ „Тихий, тихий Дунай“ і т. д. можна подавати майже у всіх вариянтах сеї пісні, [порівн. Головацкий. III. (1) 23. № 11.] — то можемо на певно сказати, що ціла ся пісня взята з уст люду в такій формі, в якій її наводить Шевченко в своїй „Наймичці“. Натяк про жовтий пісочок, що має діток нагодувати, та прикрити собою, доказує, що мати хоче дітий утопити. В галицких відомих мені вариянтах сеї пісні сюжет не кінчить ся смертю дітий, — а розвиваєсь у Єдипову легенду. Сини не гинуть, а виростають на гарних молодців, а стрінувшесь з матерю та сестрою, вступають з ними в кровосумішні зносини.

живо нагадує слова народної пісні:

„Плини, — плини дитяточко,
Плини враз з водою“.

З другої пісеньки вставленої Шевченком до „Наймички“ характеристичне є те місце, де мати звертає ся до філь, та просить їх о прихильність до своїх діток:

„Хвилі мої, хвилі,
Привітайте русалоньку“.

Сі однак мотиви, які Шевченко міг бачити в народних піснях, становлять лишень частину сюжету балади. На дальший розвій зазначених тут завязків вплинула передовсім Міцкевича „*Rybka*“.¹⁾

Рибка — се враз із відповідним уступом поеми „*Dziady*“ оден із перших голосів, піднесених у польській літературі в обороні бідних збещених дівчат-покриток. Дашкевич догадуєсь,²⁾ що демократичний напрям сеї балади дав Шевченкови почин до написаня цілого ряду поем з подібною основою; а Ів. Франко³⁾ бачить в ній завязок сюжету „Катерини“.

Коли однак зважимо, що мати-покритка займає перворядне місце між Шевченковими темами, — що їй посвятив він такі чудові поеми як „Катерина“, „Наймичка“, „Відьма“ „Мати-покритка“, „Марія“ і др. і др. — що сі понижені та зневажені дівчата окружив він такою чудовою авреолею мучениць, вляв в них тільки саможертви, героїства, та глибоко чоловіколюбних почувань, — що оборону їх перед ареопагом людскости поставив так рішучо між найголовніші свої ідеї, як ні оден з європейських поетів, — то не можемо признати, щоби Міцкевича „Рибка“ була в силі дати Шевченкови принуку до написаня всіх тих поем. Жерела сього циклю, безсмертної апольогії людських прав женщины, треба шукати головно в високих гуманних поглядах самого Шевченка.

Хто знає, чи і в житю нашого поета не знайшлиб ся материяли до поясненя сеї замітної прояви; — хто знає, чи і котрій з осіб, близьких та дорогих для Шевченка, не довелось зазнати долі Катерини...⁴⁾

¹⁾ Міцкевич написав свою „Рибку“ коло р. 1820; надруковано її перший раз у Вільні р. 1822. [„*Poezye*“ стор. 30—37.]

²⁾ „Отзывъ“ „Записки импер. Акад. С. Петерб.“ LIX. 173

³⁾ „Перебендя“, Літературно-наукова Бібліотека, I. 10.

⁴⁾ Одною з таких осіб могла бути ся „Кучерява Оксана“, яку поет так часто згадує у своїх віршах, — що стала опісля покритою. (Порівн. Огоновский: „Дещо про жите і літерат. діяльність Т. Шевченка“, „Кобзарь“ Львів 1893. I. стор. VIII.)

Не йдучи отже так далеко, як згадані критики, означимо точнїйше лишень ролю, яку відіграла Міцкевичева баллада „Рибка“ в генезі Шевченкової „Русалки“.

Завязок сюжету, який ми бачили в народній піснї, розширив Шевченко під впливом „Рибки“ отсими мотивами: Невірним-зрадливим коханком, через котрого скоює ся ціле лихо — єсть пан. Він доводить матір до розпуки; — супроти него палає жадобою пімсти, через пана она гине. Під впливом Міцкевича впровадив Шевченко до своєї баллади також фантастично-романтичний елемент, хоть взяв его з народних віровань, а сформував по часті й під впливом Пушкіна.

У Міцкевича, мати втопившись стає рибкою-русалкою¹⁾ та мстить панови за зневагу; у Шевченка мати топить свою дїтину, щб, ставши русалкою, має пана залоскотати, — покарати за кривду матери.

Окрім сих схожих точок, які бачимо в сюжетах, „Русалки“ і „Рибки“, — є в „Русалці“ усякі ситуації, що і своєю формою нагадують Міцкевича.

В баладї „Рибка“, мати, станувши над водою, висказує своє горе сестрам-„Сьвітезянкам“ такими словами:

O wy, co mieszkacie w wodzie,
Siostry moje Świtezianki,
Słuchajcie w ciężkiej przygodzie
Głosu zdradzonej kochanki,
Kochałam pana tak szczerze,
On mię obiecał zaślubić,
Dziś księżnę za żonę bierze,
Krysię ubogą chce zgubić.
Niechże sobie żyją młodzi,
Niech się z nią obłudnik pieści,

¹⁾ Людовий мотив, на якому основана Міцкевичева баллада, подано в краківському видавництві п. з. „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej“ XI 254—5. В людовій казці розказуєсь про рибку, що виринає з води, і дає ссати дитятку. Подібний мотив подибуємо і в українських казках, котрих сюжет без порівняння ближше підходить до Міцкевичевої „Рибки“, як до Шевченкової „Русалки“. [Порівн. Рудченка: „Южнорускі сказки“ II. 51; Драгоманов: „Сводъ малорусскихъ преданій“, Київъ 1876, 352; Чубиньскій: „Труды“ II. 459; Этнографическое обозрѣніе“ VIII. 155; „Записки о южной Руси“ II. 24, і т. д.] Що мотив сей походить з віровань індійських та тибетансько-могольських, про се порівн. статью Г. Потанина: „Восточныя параллели къ нѣкоторымъ русскимъ сказкамъ“ [Этногр. Обзоръ“ VIII. 137—167].

М. Мазановскій доказує, що на Міцкевичеву балладу „Рибка“ мала вплив також поезія Шіллера п. з. „Die Kindesmörderin“. [Pamiętnik towarz. liter. imienia Mickiewicza“, A. IV. 120.]

Tylko niech tu nie przychodzi
 Uraґać się z mych boleści.
 Dla opuszczonej kochanki
 Cóż pozostało na świecie?
 Przyjmijcie mię Świtezianki;
 Lecz moje dziecię, ach dziecię!
 To mówiąc rzewnie zapłacze,
 Rączkami oczy zasłoni,
 I z brzegu do wody skacze,
 I w bystrej nurza się toni.¹⁾

I у Шевченка мати так само стає над водою, а розмовляючи з дочкою оповідає їй про зрадливого пана.

.
 „А я вийду гуляти з ним,
 А ти й залоскочеш.
 Залоскочи, моє серце!
 Нехай не сьмієтця
 Надо мною, молодюю, —
 Нехай не — улетця
 Не моїми кров-сльозами —
 Синьою водою
 Дніпровою! Нехай собі
 Гуляє з дочкою!
 Пливиж, моя єдина!
 Хвилі мої, хвилі
 Привітайте русалоньку!...“
 Тай заголосила.²⁾

Тота сама згадка про сьміх-наругу облудника над зрадженою покиненою любкою, той самий плач розпуки, та сама пімста, що мала сповнитись над паном, коли він з'явить ся над водою — усе те живо нагадує Міцкевичеву „Рибку“.³⁾

¹⁾ „Poezye Adama Mickiewicza“, wydanie zupełne w IV tomach, Lwów, 1888 III. стор. 65—66.

Пишучи отсю студию користував ся я найновішим критичним виданем п. з. „Dzieła Ad. Mickiewicza“ wydał Dr. Henryk Biegeleizen, Lwów 1893, не маючи однак сего видання тепер під рукою, подаю цитати по виданню з р. 1888.

²⁾ „Кобзарь“ Львів 1893. II. 75.

³⁾ Д Третяк наводить ще отсі анальоґічні строфи обидвох балад:

I jak skałka z płaskim bokiem,
 Gdy z lekkich rąk chłopca pierzchnie,

Не маловажна участь в генезі Шевченкової „Русалки“ припала й на Пушкінову „Русалку Дніпрову“. Хоть сей драматичний фрагмент московського поета безперечно написаний під впливом Міцкевичевої „Рибки“¹⁾, однак не можна згодитись на погляд д. Третьяка, будьтоби в Шевченковій „Русалці“ злучив ся лишень безпосередній вплив Міцкевича з посереднім. Тих мотивів, які піддала Шевченкови „Дніпровая русалка“, зовсім нема в Міцкевичевій баладі. Ось ті мотиви, що свідчать також про безпосередній вплив Пушкіна на Шевченкову „Русалку“:

а) У Пушкіна й у Шевченка дочка зведеної матери стає русалкою; у Міцкевича стає русалкою лише мати; б) у обидвох поетів має дочка помагати матери в пімсті²⁾; в) в одній і другій „Русалці“ дочка має заманити лукавого пана та залоскотати; г) обидва поети Шевченко і Пушкін змалювали русалку згідно з вірованнями українського люду.

Безпосередній вплив Міцкевича лучить ся з посереднім лишень в тих мотивах, що суть спільні Міцкевичевій „Рибці“, Пушкіновій „Дніпровій Русалці“, і Шевченковій „Русалці“. Такі мотиви є отсі: а) Пан зводить дівчину; б) она через пана гине; в) бажає пімститись; г) русалка має згубити пана.

Попрі всі ті впливи вмів Шевченко надати своїй баладі оригінальний характер. Уже сам сюжет має деякі мотиви відмінні від сюжету що йно згаданих балад. Безсердечній матери, що втопила свою дітину, а сама хоче дальше розкошувати-гуляти, не удаєсь пімста, — навпаки: она сама попадає ся в руки русалкам, що її залоскотують.

Що тикаєсь композиції, то Шевченкова балада визначає ся своєю простотою.

Із Пушкіною „Русалкою Дн.“ не можемо її задля того порівнювати, бо она належить до зовсім иншого роду поезії. Коли-ж, її порів-

Tak nasza rybka podskokiem
Mokre całuje powierzchnie:

Тай замовкла русалонька
В Дніпро полинула,
Мов пліточка, а лозина
Тихо похитнулась.

Ku wodzie obraca kroki,
Gdzie łoza gęsto spleciona.

(Порівн. „Про вплив Міцкевича на Шевченка“ стор. 9.)

¹⁾ „Дніпровая Русалка“ написана Пушкіном р. 1832, а надрукована перший раз р. 1837, між тим, коли „Рибку“ написав Міцкевич о 10 літ скорше, себ то, ще коло р. 1822.

²⁾ Се завважав і д. Третьак, і наводить відповідне місце із „Дніпрові Русалки“. Що до форми не має се місце нічого спільного з Шевченковою поезією.

нати з Міцкевичевою „Рибкою“, то мусимо завважати, що в Шевченковій баладі нема такого надміру фантастично-романтичного елемента, як в „Рибці“. Впроваджуючи до своєї балади русалок, змалював їх Шевченко так, як їх собі зображає люд український. Русалки у него замажують людей до води й очеретів, і залоскотують. В Міцкевичевій „Рибці“ русалка перемилює людей у скелю. Такої прикмети, не мають русалки, о скільки мені відомо, в вірованнях ніодного славянського народу; Міцкевич пішов тут лишень за показом власної фантазії. У Міцкевича русалка переходить подвійну метаморфозу: раз із звичайної дівчини перемилює ся она в русалку, — а опісля перекидає ся з русалки в звичайну рибку. Таких прикмет не має вона у вірованнях українського люду, ані в Шевченковій баладі. Русалок змалював отже Шевченко незалежно від Міцкевича. Злосливість їх — се одна із постійних невідлучних прикмет українських русалок.

Д. Третяк бачить в Міцкевичевих русалках „карательниць людських гріхів“. По моїй думці навіть така русалка, яка змалювана в баладах „Świtez“ і „Switezianka“ не зовсім підходить під згадану назву. „Рибка“ — ж уже зовсім не репрезентує ніякої висшої етичної поваги. Вона карає пана не за які „людські гріхи“ — а за власну кривду. Русалки у Міцкевича й Шевченка визначають ся попри свою злосливість людськими симпатіями й антипатіями; „Рибка“ годує свою дітину, нічого злого не робить слугі, — а губить пана. Також і у Шевченка русалки із злосливости залоскотали зведену дівчину; а всеж таки одна русалка не зареготалась, хоть її мати грішниця. Не мають отже русалки ані у Міцкевича, ані у Шевченка такого значіння, яке їм приписує д. Третяк, — не суть они местницями людських гріхів у загалі, — але стають супроти людей у таких приятних або неприятних відносинах, які лучили їх з поодинокими особами за життя.

Колиб сей рис характеру русалок вважати одною з признаков Міцкевичевого впливу, — то й тут не був для Шевченка Міцкевич одним взором. Шевченко міг подібну прикмету русалок знайти в Гоголевому оповіданю п. з. „Майская ночь, или утопленница“. ¹⁾ Се оповідане полишило навіть свої виразні сліди на Шевченковій баладі п. з. „Утоплена“, що також звязана з вірованнями про русалок. В оповідане

¹⁾ Сочин. loc. cit. 60. Що Шевченко живо інтересував ся писаннями Гоголя, на се вказують отсі его слова, виняті з листу до княжни В. Н. Репніної: „Я всегда читалъ Гоголя съ наслажденіемъ. Предъ Гоголемъ должно благовѣтъ, какъ предъ человекомъ, одареннымъ самымъ глубокимъ умомъ, и нѣжною любовію къ людямъ. [Пор. Нѣсколько новыхъ матеріаловъ для біографіи Т. Г. Шевченка“. „Кіевская старина“ 1893. XL. 270.] Докази про знаомство Шевченка з творами Гоголя містять ся також в „Кіев. стар.“ 1886. XVI. 430.

п. з. „Весняної ночі“ вставив Гоголь казку про злу мачоху-відьму — що згубила свою пасербицю. Казка ся видимо вплинула на сюжет „Утопленої“. У Гоголя мачоха знущає ся над гарною пасербицею, — у Шевченка мати над дочкою; у Гоголя мачоха, у Шевченка мати губить свою дочку; там донька утопилась, а ставши русалкою потягла до води мачоху, — тут мати топить ся, тягне за собою доньку, й обидві стають русалками-утопленими. У обидвох поетів стає молодий козак до помочи дочці супроти матери. Гоголь називає русалок „Утопленицями“ — і Шевченко дав своїй баладі заголовок: „Утоплена“.

В деяких ономагопоетичних фразях, які подибуємо в „Утоплениї“, бачить д. Третяк наслідованє Міцкевича. ¹⁾ Колиб і так було, хоть анальоґія тут дуже далека і невиразна, — то все таки не можнаб на сій основі зачислити сю баладу до тих поезий, що написані під впливом Міцкевича.

В такій самій мірі як у баладі „Русалка“ виступає вплив Міцкевича і в Шевченковій „Тополі“, хоть має тут троха відмінний характер.

„Тополя“

носить на собі признаки впливу Міцкевичевої балади п. з. „Ucieczka“. Однак і Міцкевичева балада не є зовсім ориґінальна: написана она під впливом Бірґерової „Ленори“ — та „Людмили“ і „Свѣтланы“ Жуковского. Щоб отже порозуміти, яке значінє могла мати „Утеча“ в генезі Шевченкової „Тополі“, мусимо переконатись, які мотиви є у Міцкевичевій баладі ориґінальні або зачерпнені з жерела людвої поезії, а які прийняті від инших поетів, котрих міг Шевченко знати й безпосередно.

Основні мотиви Міцкевичевої балади становить народний переказ про утечу дівчини з милим-мерцемом. Сказка така істнує нині в людвих переказах усіх європейских народів, і розповсюджена широко між народами славянськими, як Поляками, Біло-русинами, Українцями та Москалями. ²⁾ Міцкевич міг отже подибати такий переказ між польским або білоруским народом.

¹⁾ Лос. cit. 11—12.

²⁾ По думці И. Созоновича, котрий сій поемі присвятив спеціальну студию п. з. „Ленора Бюрґера и родственные ей сюжеты въ народной поэзии европейской и русской“ (Варшава 1893) — має сей переказ свою підкладку в вірі, що мертвець може повернути з гробу на сей свѣт. Віра така коренить ся знов у загальному психічному устрою чоловіка, який не може освоїтись з думкою, що дорогу особу тратить раз на завсїгди. Созонович доказує, як розповсюжене вірованє, що слюзи і жаль тревожать мерців у могилі, та що вони можуть повернути на сей свѣт. З такого ві-

На се маємо навіть виразне свідощтво самого Міцкевича. В першому виданю „Утечі“ ¹⁾ подибуємо отсю дописку Міцкевича: „Niniejszą balladę ułożyłem podług piosnki, którą słyszałem w Litwie“. Не треба однак думати, що се мала бути пісня литовска, бо сам Міцкевич признає на иншому місці, що литовскої мови не розумів: черпав він материяли до своїх балад з пісень та переказів польских, нераз наполовину шляхоцких, — а також білоруских.

Пісні, про яку говорять Міцкевич, не вдалось мені віднайти. Що она мусіла колись істнувати, видно з сего, що в усіх майже вариянтах анальоґічного прозового оповіданя, так польских, як білоруских і українських подибуємо (так само як у верзиях західно-європейских) кілька римованих стрічок, що становлять по всій імовірности останки давньої редакції сего мотиву в формі пісні. І так у казці, записаній Кольбергом ²⁾ говорить мертвець до дівчини:

Ludzie śpią
Kury pią
A umarli ze żywymi
Po świecie jeżdżą...

На се відповідає дівчина:

Cicho ty!
Niechaj ci zaśpiewają,
Co rogowe pyski mają!

рoваня вродив ся і міт про жениха-мерця. Перше своє артистичне обробленє знайшов сей міт у літературі грецкій, (у Гомера, Стазіона Евріпіда, і ин.; переховались також два грецкі саркофаги, де зображено сей міт) — та латиньскій (у Прoперція, Катуля, Овідія, Левія і ин.; порівн. Созонович, op. cit. 86—90).

Міт сей складає ся з отсих мотивів: а) молодий герой погибає на війні; б) жінка в розпущі призиває его чарами; в) мертвець приходить, відвідує жінку, котра небавом умирає. Переказ сей обійшов по думці Созоновича в літературній перерібці цілу середновічну Европу, а маючи підкладку в загальних людoвих вірованях про поворот мерців, проникнув і до людoвих переказів усіх народів. Таким спoсобом дійшов він і до Славян, у котрих має форму найбільше зближену до міту про Люодамію і Прoтезія. Свою теорію основує Созонович на многих вариянтах, записаних ріжними письменниками з уст усіх європейских народів. Окpемо розбирає автор сербскі, болгарскі, альбаньскі, і ново-грецкі вариянти казки про поворот на світ брата-мерця, шукаючи вітчини тої казки в Сербії.

¹⁾ Балада сеся появилась на сам перед у додатку до виданя познаньского з р. 1832, — а опісля в окремія відбитці в Варшаві, 1832

²⁾ O. Kolberg: „Lud“. XIV. Poznańskie str. 181. Nr. 41 „Zmarły kawaler“.

Ґоґембйовський ³⁾ же подає отсі слова, вплетені в казку про опира:

Książyc świesci,
 Martwies leci,
 Sukieneczka szach, szach,
 Panienczko, czy nie strach!

Може бути, що Міцкевичеви була відома ся казка також лишень у такій формі на пів прозовий, а на пів віршованій. В кождому разі анальоґічне місце „Утечі“ дуже близько підходить до що йно наведених стрічок записаних Ґоґембйовским:

Miesiąc świesci,
 Jeździec leci
 Po zaroślach i po krzach,
 Panno, panno, czy nie strach? ²⁾

¹⁾ Gołębiowski: „Lud polski“, jego zwyczaje i zabobony. Warszawa 1830 171.

²⁾ Порівнай отсі людові варіянти:

а) вар. німецкий:

Der Mond, der scheint so hell,
 Die Todten reiten schnell,
 Mein Liebchen, graut dir auch?

(K. Bartsch: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg. 1879. 142.)

б) вар. словінський:

Glej, kako lepo mesec sveti
 In kako bistro mrtvi jašego!
 Ali te nič strah?

(Krek. B. „Beitrag zur Literatur des Lenorenstoffes. Archiv für Slavische Philologie. 1887. X. 356—359.)

в) вар. словацкий:

Hej miesiačok svieti,
 Kviezdičky sa trasú,
 A mrtvý so žyvým
 Na koni sa nesu:

(Порівн. Созонович. op. cit. 152.)

г) вар. білоруский

Місаць свѣтить,
 Звѣзды бляцуть,
 Боішья ты мене?

(Записано від салдата з губерній ґродненської. Порівн. Созон. I. с. 238.)

ґ) вар. московский

Мѣсяць свѣтить,
 Мертвецъ ѣдетъ,

Із таких казок так польських як білоруских міг Міцкевич придбати собі сї материяли, в котрих складалась опісля єго „Утеча“; в них міг він знайти всі основні складові мотиви своєї балади.¹⁾

Якеб і не було значіне польських та білоруских мотивів у генеаї „Утечі“ то не дасть ся заперечити, що не менший вплив на композицію сеї балади Міцкевича мала Бірґерова „Ленора“ та її перерібки.

„Ленора“, написана р. 1773, звернула на себе сейчас очи цілого освіченого світа, так, що небавом переложено її майже на всі європейські мови. Була се одна з перших замітних, сміливих та голосних прояв нового напрямку: романтизму; всюди викликувала ся балада одушевлене, всюди впливала сильно на уяву поетів, она викликала і в Ан-

Красну дівциу ведеть
Боишся ли ты мене?

(Записано в приамурскому краю. Порівн. Созонович. *ibid.* 246.)

д) вариянти українсько-руські:

Сьвітить місяць ясно,
Іде опир красно,
Ци боїш ся, дівчино?
Я сі не бою,
Бо я з тобою!

(W. Bugiel. Eine Kleinrussische Yersien der Lenorensage“ Archiv f. sl. Phil. XIV. 146.)

Сьвіте місяць із зорою,
Іде мертвий із живою,
Не боїш ся ти мене?

(Записано від київського міщанина. Созонович: I. с. 243.)

¹⁾ Польські вариянти людowego сюжету „Утечі“ записали: R. Zamarski: „Podania i baśnie ludu w Mazowszu“ 1852. 121—132, (Сам Замарский признає, що записав сей вариянт не зовсім вірно: стояв він мабуть під впливом Міцкевичевої балади); — S. Grudziński: „Lenore in Polen“. Sprawozdanie Dyrekcyi gimnazyum w Bochni 1890. 14—17, (Записано в околиці Бохні в Галичині); се оден із вариянтів, що найбільше зближений до Міцкевичевої „Утечі“; — O. Kolberg: „Lud“, loc. cit. 181; — S. Chełkowski: „Powieści i opowiadania ludowe z okolic Prasnysza. Warszawa. 1890 II. 40. Nr. 59; — Gołębiowski loc. cit.; — Ks. Siarkowski: „Materiały do efnografii ludu polskiego z okolic Kielc“. (Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, Kraków 1859. III. 321.) Білорускі вариянти записав В. А. Мошков для Созоновича. (Пор. ор. cit. „Приложение“ Nr. 2. і 3. стор. 226—238.) На особливу увагу заслугоє вариянт білоруский записаний В. Н. Добровольским п. з. „Якъ жанихъ изъ мртвыхъ, съ того свѣта, за нявѣстый прїѣхъу, нявѣсту съ сабой увѣзъ и лѣдва ни стратилъ, дѣ, болозе, покойная хрестная матка парѣла дѣвчки, якъ збавитця агъ чорта“ [„Смоленскій Етнографическій Сборникъ“ 126, Nr. 58. (Записки Импер. Русск. Геогр. Общ. по отдѣл. Етнографіи т. XX.)].

Др. Г. Бігеляйзен написав на сю тему розвідку п. з. „По ludowe „Ucieczki“ Mickiewicza“. („Świt“, Warszawa. 1885. II.) Статї сеї не міг я однак мати під рукою.

глії цілу чергу аналогічних творів передових письменників як на приклад Кольбріджа, Вордсворта і ин. — а навіть розбудила творчу силу геніяльного лірика П. Б. Шельього (Shelley)¹⁾ — вона з'єднала зараз для романтичного напрямку В. Жуковського, — она становила оден з найперших імпульсів, під котрими розвинулась і польска романтична поезія.

Польські перерібки „Ленори“ появили ся доволі скоро. Вже р. 1819 переробив Лях Ширма Бірґерову баладу та оголосив її під заголовком: „Kamilla i Leon“²⁾ а опісля сего таки року надрукував у тому ж журналі³⁾ статю „Uwagi nad balladą Bürgera „Lenora“, де помістив також оден із українських людських її сюжетів. Перерібка Ширми задля своєї слабої форми пройшла мабуть для Міцкевича безслідно.

Між тим познакомив ся Міцкевич з баладою Жуковського п. з. „Людмила“.⁴⁾ Діялось се тоді, коли польський поет проживав у Вільні. Коли молодий Чернявський, син професора московської літератури, відчитав сю баладу зібраним своїм товаришам, між котрими був і Міцкевич, зробила она на всіх присутних велике вражіє, та заохотила Міцкевича й Зана до твореня балад у подібному напрямі.⁵⁾ Небавом переложив і Зан „Людмилу“ на польську мову п. з. „Nerupa“.⁶⁾ „Людмила“ є свобідним⁷⁾ переспівом Бірґерової Ленори — переспівом знаменитим, мистецким. Тими артистичними прикметами пояснює ся те сильне вражіє, яке зробила она на Міцкевича. Нема й сумніву, що ся балада Жуковського враз із „Ленорою“ спонукала Міцкевича до написаня „Утечі“, що она звернула увагу поета на аналогічні перекази люду польского та білоруского, котрими тим легше міг покористуватись Міцкевич, що они підходили під сюжет Ленори. Тож і головні мотиви сюжету „Утечі“ такі самі, які бачимо в Бірґеровій „Ленорі“ та „Людмилі“ Жуковського: Дівчина тужить за милим. Він уже не живє, але під впливом туги дівчини встає з гробу,

¹⁾ Созоновичь op. cit. 7.

²⁾ Порівн. „Pamiętnik Naukowy“ Warszawa r. 1819. I. 358—366.

³⁾ loc. cit. II. 275—282.

⁴⁾ „Людмилу“ написав Жуковский р. 1808 та помістив її в часоп. „Вѣстникъ Европы“ тогож року.

⁵⁾ Порівн. „Dwie konwersacye z przeszłości, przez I. Chodźkę, Wilno, 1857 стор. 202—208; Dr. H. Biegeleizen. „Dzieła Mickiewicza“, I. 445; Chmielowski P. „A. Mickiewicz“ I. 157; егж розправу п. з. „Ballady T. Zana“ (Studyja i szkice“ I.)

„Утеча“ написана по думці Хмельовского коло р. 1822; Бігельайзен догадуєсь, що її написав Міцкевич по виїзді з Вільна. Порівн. „Poezye T. Zana“. Wilno 1825. I. 3.

⁶⁾ Що Занова „Nerupa“ єсть майже дословним, хоть місцями хибним перекладом „Людмили“, се доказано в розвідці Калленбаха: J. Kallenbach: „Kilka słów o balladzie „Nerupa“ (Osobne odbicie z XIII t. rozpraw i sprawozdań wyd. filolog. Akad. Um. w Krakowie 1888).

⁷⁾ Пізнійше, р. 1829 переклав Жуковский Бірґерову баладу більш дословно п. з. „Ленора“. (Сочин. В. Жуков. Петерб. 1835. IV.)

приходить до неї, бере її на коня, заводить на цвинтар, та тягне до могили. Однак „Ленора“ і „Людмила“ полишили в Міцкевичевій баладі признаки свого впливу далеко виразніші, як схожість самого сюжету, котрий, як ми висше показали, міг Міцкевич взяти просто з віровань люду; велике число таких самих зворотів та образів поетичних, які бачимо в „Ленорі“ „Людмилѣ“ та „Утечі“, єсть мірою того сильного вражіння, яке зробили обидві сї балади на Міцкевича.

Що балада Бірґера мала на Міцкевича вплив більше посередній, та що на першій плян виринала в уяві поета балада Жуковського, на се вказує виразно та обставина, що в „Утечі“ є деякі такі мотиви, які подібujemo в „Людмилѣ“, а яких нема в „Ленорі“.¹⁾

¹⁾ Отсї паралельні образи, виняті з усіх трех балад, свідчать виразно про вплив „Ленори“ та „Людмили“ на Міцкевичеву „Утечу“; Підчеркнені-ж місця, котрих зовсім нема у Бірґера, показують о скільки ближше стоїть „Утеча“ до „Людмили“.

Der Tod, der Tod ist mein Gewinn!
O wär' ich nie geboren!
Lisch aus mein Licht auf ewig aus!
Stirb hin, stirb hin in Nacht und Graus!

Розтупись моя могила,
Гробъ открийся; полно жить,
Дважды сердцу не любить.

Nie powiozą do ołtarza,
Powiozą mię do cmentarza
A pościelą chyba w trumnie.
Ja umrę, gdy on nie żyje!

Рано жизнью насладилась,
Рано жизнь моя затьмилась,
Рано прежнихъ лѣтъ краса.

Jej źrenice, — błyskawice
Dziś jak dwie mętne krynice
Jej lica, pełnia księżycy
Dziś nikną jak księżyc w nowiu.
B i a d a w d z i e k o m, biada zdrowiu

Sie weiss nicht, was die Zunge spricht,
Behalt' ihr nicht die Sünde!

О Людмила, грѣхъ ропанье

Panna grzeszy; jeździec spieszy.

Und aussen, borch! ging's trapp, trapp, trapp,
Als wie von Rossenhufen
Und klirrend stieg ein Ritter ab

Також метрум Міцкевичевої „Утечі“ таке саме як у баладі Жуковского себ то осьмосилябний трохейний вірш у суміш із семисилябним: ката-лектичним.

An des Geländers Stufen,
Und horch! und horch den Pfortenring
Ganz lose, leise kling, klingling!
Dann kamen durch die Pforte
Vernehmlich diese Worte:

Чу! полночный часъ звучить!
Скачетъ по полю вѣдокъ:
Борзый конь и ржетъ и пышетъ
Вдругъ идутъ (Людмила слышитъ)
На чугунное крыльцо..
Тихо брякнуло кольцо.

Ucichł, usnął dzwón zamkowy
Panna czuwa: na zegarze
Bije rólc: milkną straże
Panna słyszy dźwięk podkowy
.
Skrzypnęły dolne podwoje,
Stąpa ktoś w przysionkach długich.

„Lass sausen durch den Hagedorn,
Lass sausen Kind, lass sausen!
Der Rappe scharrt; es klirrt der Sporn
Ich darf allhier nicht hausen.
Komm, schürze, spring und schwinge dich,
Auf meinen Rappen hinter mich!
Muss heut' noch hundert Meilen
Mit dir in's Brautbett eilen“.

Лишь полночный часъ пробилъ,
Мы коней своихъ сдаемъ,
Темпы кельи покидаемъ
Поздно я пустился въ путь!
Ты моя, мою будь . . .
Чу! совы пустынной крики,
Слышишь? Бозый конь заржалъ
Ѣдемъ, ѣдемъ, часъ насталь.

Słodko, prędco czas ucieka.
Wtem koń zarżał, - jękła sowa,
Zegar wybił: Bywaj zdrowa,
Albo wstawaj, na koń siądz,
I na wieki moją bądź.

Sag an, wo ist dein Kämmerlein
Wo? Wie dein Hochzeitbettchen?

Так отже оригінальними мотивами, які впровадив Міцкевич до своєї балади, можна назвати отсі: а) лиха мати силує дівчину зійти за-
муж за богача; б) дівчині помагає ворожка; в) чарами прикликує милого.

Гдѣжь, скажи, твой тѣсный домъ?

Тамъ, в ъ Литвѣ, краю чужомъ.

Gdzie mnie wieszysz? Gdzie? Do domu!

Dom mój na górze Mendoga!

Was klang dort für Gesang und Klang,

Was flatterten die Raben?

Wie flogen rechts, wie flogen links

Gebirge, Baum' und Hecken!

Wie flogen links, und rechts und links

Die Dörfer, Städt' und Flecken!

Wie Wirbelwind am Haselbusch

Durch dürre Blätter rasselt.

Чу! в ъ лѣску потрясъ ся листь,

Чу! в ъ груши роздѣлся свиѣтъ,

Черный воронъ встрепенулся,

Вдрогнулъ конь и отшатнулъ,

Встихнулъ в ъ полѣ огоньокъ“.

„Rumak polem jak wiatr niesie,

Niesie lasem, głuch o w lesie

Tu i owdzie wystraszona

W suchej jodle kracze wrona.

Pusto w koło. Błędny ogień

Tuż przed nimi jak przewodnik.

Und über Gräber ging der Lauf.

Конь несется по гробамъ.

Od grobowca, na grobowiec

Przelatuje.

Rapp, Rapp! mich dünkt der Hahn schon ruft.

Bald wird der Sand verrinnen...

Rapp! Rapp! ich wittre Morgenluft

Rapp! tummle dich von hinnen!

Конь кой, конь, быстрѣ мчи ся.

Звѣзды угренны зажгли ся

Мѣсяць в ъ облакъ потухъ,

Конь мой, конь, кричить пѣтухъ!

W cwał mój koniu, koniu w cwał!

Błyska zorza z wschodnich stron

Mamy sadzić parę gór,

Za godzinę pieje kur!

Перший другий і третій мотив міг поет подібати в вірованях люду¹⁾ — а третій окрім того міг поет бачити і в баладі Жуковського п. з. „Свѣтлана“,²⁾ що споріднена із „Ленорою“ та „Людмилою“.

Рефрен, котрого людові паралелі ми вже бачили, ось як звучить у Біртера, Жуковського та Міцкевича.

Graut Liebchen auch? Der Mond scheint hell!
Hurach? Die Todten reiten schnell
Graut Liebchen auch vor Todten!
Ach nein !... Doch lass die Todten!

Свѣтитъ мѣсяць, долъ сребрится
Мертвѣй съ дѣвицою мчится
Путь ихъ къ кельѣ гробовой...
Страшноль дѣвица со мной?

Miesiąc świeci, jeździec leci
Po zgroźlach i po krzaczach,
Panno, panno, czy nie strach?

Тут замічу, що балада записана в місточку Радимні, когтру Ірудзінський вважає людовою [Порівн. „Lenore in Polen“ (Sprawozd. dyrek. gimnaz. w Bochni 1890 25.)] — єсть очевидно спопуляризованою штучною перерібною „Ленори“ — на котрій муза народна полишила легкі сліди хіба що до мови. Для проби стилю наведу з неї одну строфу.

Widzisz, Heleno, jak księżyc przyswieca
A zmarli gonią, kieby błyskawica.
Może się boisz tych, co leżą w grobie?
O daj im spokój, niechaj leżą sobie!

¹⁾ Порівн. S. Grudziński „Lenore in Polen“ loc. cit. 14—17; варіант сей, особливо місце, де ворожка стає зажуреній дівчині до помочи — дуже зближений до Міцкевичевої „Утечі“. Перший мотив, зазначений в українській версії сеї казки, записаний Ляхом-Ширмою. Гарний сей варіант, котрого перша частина містить також кілька дрібніших поетичних помислів, які бачимо в „Утечі“, — міг бути відомий Міцкевичеві, бо надруковано єго, як сказано, ще р. 1819, і то в польській мові.

Виразно зазначений перший мотив „Утечі“ і в варіанті Л. Замарєкого, loc. cit. 121—132.

²⁾ „Свѣтлана“ написана ще р. 1811. Що ся балада була відома Міцкевичеві, на се вказують дрібні відголоски, які з неї чуємо в „Утечі“, на приклад:

Годъ промчался — вѣсти нѣтъ
— Он војује, рок урлунѣ!

В „Утечі“ так само, як у „Свѣтланѣ“ служать перстені до чарів. (Порівн. Стихотворенія В. Жук. изд. пятое (13 томів) С. Петербургъ 1849. I. 259—260.)

Такий поет як Міцкевич не міг на сліпо наслідувати ані Біртера, ані Жуковського, ані кого небудь; тож і єго „Утеча“ містить у собі багато таких прикмет, що її відріжнюють від Ленори та Людмили. Міцкевич опустил цілий епізод, де описуєсь поворот війська з походу; єго дівчина не стає в такій суперечности з реалістичностию

Затримався я троха довше над „Утечею“ з тої причини, що до тепер не пояснено точно відносин сеї балади до Біргереві Лєнори особливо до „Людмили“ Жуковського; — а від такого пояснення залежить і означенє докладнїйших границь впливу „Утечі“ на „Тополю“.

Ми переконались тепер, що в багатьох точках сходять ся „Утеча“ з „Людмилою“ так, що говорячи про вплив Міцкевича на „Тополю“, мусимо узгляднити і вплив Жуковського.

Якїж поетичні мотиви склались на сюжет „Тополі“?

Осередком, коло котрого обертаєсь ціла композиция Тополі, є туга дівчини за козаком. На сюжет складають ся отсі мотиви: а) козак на чужині загинув без вісти; б) дівчина в розпунці; в) мати хоче її силою віддати за богача-нелюба; г) ворожка стає дівчині до помочи; ґ) чарами стараєсь дівчина прикликати милого; д) чари спроваджують розвязку цілої події; е) розвязка ся — се метаморфоза дівчини в тополю.

Мотиви а) б) г) д) міг Шевченко знайти безпосередно у Жуковського, в єго баладах „Людмила“ та „Свѣтлана“.²⁾ Се можемо сказати тим певнїйше, що „Людмила“ причинилась також до сформованя деяких поетичних помислів „Тополі“³⁾, а і в баладі „Причинна“ полишила она, як ми бачили, виразні признаки свого впливу.

Отсі балади Жуковського приготували у Шевченка місце під значно сильнїйший вплив Міцкевичевої „Утечі“. В сїй баладі знаходять ся в од-

як Людмила та Лєнора; виравді ворожка радить їй вигнати „kleščę“ — однак прямого богохульства дівчина не допускаєсь. Майже ориґінальним єсть у Міцкевича опис чарів; ориґінальними є й деякі подробиці самої утечі — деякі знов більшє підходять до лєвових мотивів: як у білорускїй казці ті річи, що по одній подає дівчина мерцєви, продовжують її житє, так у Міцкевича святищі, як молитовник, хрестяк і т. д., котрих по троха позбуваєсь дівчина, продовжують їзду, відволікають її смерть. Також у закінченю балади відкннув Міцкевич багато фантастичного елементу, який бачимо в „Лєнорі“ та „Людмилі“, на приклад — танець і пієню кістяків.

В загалі Міцкевичева балада далеко менше залежна від „Лєнори“ та „Людмили“ — як „Людмила“ від „Лєнори“.

¹⁾ Приміром у „Свѣтлані“ Жуковського чари не спроваджують розвязки балади.

²⁾ У „Вѣстнику Европы“ з р. 1829 №. 6. помістив Л. Боровиковский свобідний переспів „Свѣтланы“ п. з „Маруся“.

³⁾ Порівн.

„Людмила“:
Гдѣ мой милый? Что съ тобою?
Съ чужоземною красою
Знашь въ далекой сторонѣ
Измѣнилъ невѣрный мнѣ:
Иль безвременно могила
Свѣтлый взоръ твой утасила.

„Тополя“:
Де милій серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,
Чи забув, покинув?
Скажи мені, де мій милій,
Край свѣта полину.

ній цілості так мотиви а) б) г) д), які ми бачили у Жуковського, як і оригінальні Міцкевичеві мотиви в) г) д) — отже окрім останнього всі головні мотиви сюжету „Тополі“.)

На сформоване багатьох із тих мотивів склалась у Шевченка, як се пізніше побачимо, також і українська народна поезія. Що однак і вплив літературних, особливож впливу „Утечі“, не можна тут ніяким способом поминути, — показує нам не лишень згадана схожість сюжету „Тополі“ і „Утечі“ — але також і многі подібні моменти в розвою оповідання, многі аналогічні поетичні помисли.

Вплив „Утечі“ відбив ся лишень у реальній, побутовій основі, баляди, а не в фантастично-легендовому її елементі.²⁾

Пригляньмо ся тим важнішим побутовим мотивам, в котрих видно також і формальні признаки Міцкевичевого впливу :

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спивила :
Пішов, тай загибув.³⁾
Минув і рік, минув другий,
Козака не має...⁴⁾

І Міцкевичевій дівчині піддають думку, що она може милого не побачить :

On wojuje, rok upłynął,
On nie wraca, — może zginął...⁵⁾
У обох поетів вiane дівчина з невипущою туги та дождання.
Jej źrenice — błyskawice
Dziś jak dwie mętne krynice
Jej lica, pełnia księżycy,
Dziś nikną jak księżyc w nowiu
Biada w dziękem, biada zdrowiu.⁶⁾

¹⁾ Се завважав і д. Третяк (loc. cit. 15) — тількиж на тій підставі виключає він опісля вплив Жуковського. (Порівн. стор. 37.)

²⁾ Сам факт, що дівчина удає ся до ворожки за порадюю, — єсть елементом побутовим, з котрим часто-густо можна й нині стрінутись поміж нашим народом; наслідки-ж чарів, — як н. пр. сирваджене милого, або метаморфоза, — се вже елементи фантастично-легендові.

³⁾ „Кобзарь“ Львів. 1893. I. 15.

⁴⁾ Ibid.

⁵⁾ „Poezye A. Mickiewicza“, Lwów 1888. III. 123.

⁶⁾ Порівн. з Жуковського :

Рано жизнь моя затьмилась,
Рано прежнихъ лѣтъ краса.

(„Людмила“).

Не сьпіває, — як сирота
Білим сьвітлом нудить.¹⁾

Без милого сонце сьвітить
Як ворог сьміє ся,
Без милого скривъ могила.²⁾

Сохне вона як квіточка.

Matka troszczy się i biedzi:

але не тому, що дочка вяне, але тому, що

Książę dał na zapowiedzi,

а дівчина его не хоче, лише тужить за млим, що загинув без сліду;
от і стала її вговорювати:

Ranno, szkoda młodych lat,
Od księżęcia jedzie swat.

Подібну сигуацію бачимо й у Шевченка:

„Чого плачеш моя доню?
Мати не спитала,
За старого, багатого
Нисечком єднала.
— „Іди доню!“ каже мати,
Не вік дівувати.
Він багатий, одинокий
Будеш панувати!“

¹⁾ Порівн. у Жуковського:

Какъ могу подружки пѣть?
Милый другъ далёко —
Мнѣ судьбина умереть
В грусти одинокой.
(„Свѣтлана“).

[Сочин. III. 141].

²⁾ Порівн. Жуковск.:

Ахъ! А имъ лишь красенъ свѣтъ
Имъ лишь сердце дышетъ!..
(„Свѣтлана“).
Съ милымъ вмѣстѣ — всюду рай.
Съ милымъ разнo — райскій край
Безотрадная обитель...
(„Людмила“).

Обидва поети вложили в уста дівчини подібний аргумент проти намови матері :

Nie powiozą do ołtarza,
Powiozą mnie do smentarza
A pościelą chyba w trumnie,
Ja umrę, gdy on nie żyje!

Не хочу я панувати,
Не піду я мамо,
Рушниками, що придбала
Спусти мене в яму,
Нехай попи засьпівають,
А дружки заплачуть,
Лекше мені в труні лежать
Як його побачить.¹⁾

На сему місці кінчать ся у Шевченка формальні спомини з Міцкевича, хоч бачимо ще кілька анальогічних моментів у розвою оповідання обидвох балад.

У Міцкевича стає дівчині до помочи кума, стара відьма. Вона прикликає чарами духа милого. У Шевченка дівчина йде до ворожки на пораду; і тут так як у Міцкевича чари мають спровадити милого.

Мотив сей можнаб уважати одиноким легким відголосом легендарного елемента „Утечі“; в головній своїй основі походить він однак з українського людowego жерела.

На людове жерело вказує іменно та обставина, що почавши від сего уступу балади, де дівчина радить ся ворожки, — виступає в Тополі фантастичний світогляд українського люду на шврше місце.

В народних українських піснях єсть такий мотив, що становить осередок, коло котрого розвиваєсь ціла подія Шевченкової балади: дівчина тужить за милим, що її покинув, іде до ворожки а порадившись у неї, чарами прикликає милого:

Ворожечко ти моя,
Бідна моя голова
Що я буду робити
Що не хоче любити..
— Іди доню до гаю
Копай зіля-розмаю
Та накопай коріня
З під білого каміня

-- Я розмаю не знаю,
 Хіба людей питаю,
 Ще до гаю не дійшла
 А вже розмай ізнайшла.
 Накопала коріня,
 З під білого каміня,
 Полокала на ріці,
 Наставила в горівці
 Присувала до жару.
 — Кіпи корінь помалу.
 Іще корінь не вкипів
 А вже чумак¹⁾ прилетів.²⁾

В галицькому варіанті, знаному мені з народних уст, кінчить ся сея пісня ось як:

Ой ще корінь не скінів
 А вже милий прилетів:

¹⁾ У Головацкого: („Народныя пісьни галицкой і угорской Руси“ III. (1.) 30): „А вже козак прилетів“; *ibid.* 189—191 — так само; порівн. також у Костомарова: „Объ историческомъ знач. русской народ. поэм.“ стор. 35.

²⁾ „Materiały etnograficzne gubernii kijowskiej z okolic Pliskowa w pow. Lpowskiem“ opracował S. Neuman. (Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, VIII. 159.) Подібний варіант бачимо у Жеґ. Павлього:

Стала корінь варити,
 Взяв ся милий журити.
 Іще корінь не вкипів,
 А вже милий прилетів.

(„Pieśni ludu ruskiego“ II. 37. Nr. 34.)

По вірованям українського люду можна, особливо на св. Авдreja чарами прикликати милого, — але се річ небезпечна. (Zbiór wiadom “ XI. 190.)

Чудову силу приписує фантазія українського люду розмаринови, або „розмай-зілю“. [(Порівн. „Етнографическое обозрѣніе“. III. 119): „Етнографическія замѣтки“ Н. О. Сумцова.]. Таку саму чудову силу, що може прикликати милого, має по вірованям українського люду і „тирлич“. (Порівн. Костомаров, *op. cit.* 39). Ще в хлопчих літах чув я в селі Ходовичах (повіту стрийського, в Галичині) казку, де дівчина чарами призиває свого милого; з сеї казки лишились мені в памяти ще лише отѣ стрічки пісеньки, котру дівчина приспівує, варячи „тирлич“:

„Тирлич, тирлич!
 Милого заклич.
 Заклич девятьох
 Із девятьох-сімох,
 Із сімох трох,
 Із трох-єдного
 А гідного“.

— А що тебе принесло,
 Ци кінь-ворон, ци весло?
 Приніс мене ворон кінь
 До дівчини на поклін.
 (або: Ти не моя, я не твій.)

Може бути, що подібне вірованє народне або й подібна пісенька білоруского народу, серед котрого жив Міцкевич, причинилась ураз із „Свѣтланою“¹⁾ Жуковского до сформована того місця „Утечі“, — де дівчпна чарами прикликує милого.

На кожний спосіб у такому вірованю або в подібній пісні як та, котру ми тут подали, треба шукати походження згаданого мотиву Шевченкової балади, що концентрує ся в отсих словах:

. . . . серед степу
 Тупне кінь ногою:
 Коли живий козаченько,
 То зараз прибуде;
 А коли ні, — моя доню,
 Не питаї, що буде...

Тут чари мають показати свою таємну силу. Они мають рішити судьбу дівчини. Козак не прибув, — значить ся: нема єго вже між живими. У Біргеровій „Ленорі“ приходить на завізване дівчини мертвець-опир; так само в Міцкевичевій „Утечі“. У Шевченка не з'являє ся мертвий козак. Хоть перекази подібні до того, що становить основу „Ленорі“, можна подбати і серед українського люду,²⁾ — впровадив тут Шевченко инший легендарний мотив з області антропоморфічних українських людкових віровань.

¹⁾ Приміром, так в „Утечі“, як у „Свѣтлані“ служить перстїнь до чарів.

²⁾ Українські варіанти сюжету Ленорі записали отсі письменники:

Чубинській: „Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русскій край.“ Спб. 1898. II. 411—416 Нг. 119, 120, 121; Головацкій: „Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси“ I. 83. Нг. 40. Варіант сей замітний тим, що має форму пісні. Наводжу тут першу частину.

Коди милий на війну йшов,
 Своей милій паказовав
 — „Кедь не прийду за рік за два,
 Не чекай мя мила нигда!“
 Без два рочка го чекала,
 На третім го счаровала.
 Аж ся земля розпукала.

Дівчина під впливом чарів попадає в рід екстази, пісенькою завзиває та закликає милого,¹⁾ а коли він не прибув, вона переминює ся в тополю.²⁾

В четвер вечер по вечери
Сидить Ганця на постели,
Трима'г ножки у купеле;
Білий Янчик візля дверей:
— „Ганця Ганця, що ти робиш,
Чом ми дверка не отвориш,
Ой ци ти спиш, ци ти чуєш,
Ци на мене очекуєш?“
— „Ой я не сплю іно чую
І на тебе очекую.
Лівов ручков отверяла
Правов ручков го витала. і д.

Ся пісня записана між Лемками походить очевидно від Словаків, на що вказують словацко-моравські її паралелі. (Порівн. Созонович: *Op. cit.* 172. 148—152).

Lach Szygma: „Pamiętnik Naukowy“ 1819. II, 275 - 282.

Драгомановъ: „Малорусскія преданія и разказы“ Київъ, 1876. 392—393.

Л. М. Старицкая: „Живая могила“. Малорусская легенда“. (Кіевская Старина 1889. X. 70—102). Єсть се довнє оповіданє основанє на вірованях українського люду. Сама утеча дівчини з мерцем описана на стр. 99—100.

Созонович: Русскіє варіанты сказки „о женихъ-мертвецъ“. („Русскій филологическій Вѣстникъ, 1890. IV). Nr. 4, 5, 6.

W. Bugiel: „Eine kleinrussische Version den Lenorensage“ („Archiv für slav. Philologie“ XIV. 1892. 146).

Д. Мордовецъ: „Під небом України“ („Зоря“ Львів, 1893. Ч. 6. стор. 112—113).

Про українські варіанти говорить ся між иншими в статі Вольпера. „Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoese“. („Archiv für sl. Philolog.“ 1892. VI. 243).

Перегляд усіх варіантів сего переказу, які доси записано серед європейських народів, бачимо (окрім згаданих студій Созоновича) в статі Вл. Калляша п. з. „Ленора (Женихъ- или братъ мертвецъ)“. — [„Бібліографіческіє этюды по литературѣ сказочныхъ схемъ и мотивовъ“. — („Кивал Старина“ періодическое изданіє отдѣл. этнографіи импер. русс. геогр. общ. Спб. 1892. II. '42—147)]. Тут бачимо і бібліографію матеріялів, що відносять ся до сєї теми.

¹⁾ Подібний переказ чув Себ. Кльонович між руским народом, як про се свідчить оден уступ его поеми п. з. „Rocholania“: Дівчина удаєсь до ворожки: під впливом чарів прилітає милий на хребті козляногого чорта. До заклинаня уживає ся і тут пісенька:

Saepe furens, juvenem per carmen amica reduxit,
Quam vis ceruleum trans mare vectus erat.

²⁾ Метаморфоза в півті та дерева — се проява зовсім не рідка в українських людських піснях та переказах. Приміром: Мати строїла сина й невістку; над сином ви-

Нема й сумніву, що переказ про переміну дівчини в тополю піддала Шевченкови народна пісня, в котрій співає ся про злу свекруху та молоду невістку, що заклята стає тополею. Пісня ся розповсюджена скрізь серед українського люду.¹⁾ Що іменно ся пісня була відома Шевченкови, може за доказ послужити те місце „Перебенді“, — де сказано, що кобзар співав там, „де свекруха злая — про тополю, лиху долю.“²⁾

З усіх відомих мені варіантів сеї пісні містить у собі найкращі поетичні картини сеї, що наведений у Дашкевича.³⁾ Найвиразнійше зма-

ріс явір, — над невісткою берези. (Головацкій лос. сіт. II. 585.). Син прогнаний матерію стає явором. (ibid. II. 586). Двоє молодят вмирає з любови. На гробі козака виростає розмарин, на гробі дівчини лілія. („Бесѣда“ 1872. VI. 29). Подібний варіант бачимо у Головацкого (III. 254). Про метаморфозу в цвѣті порівн. також: Костомарів: „Волинскій народ. пѣсни“; „Малорусскій литерат. сборникъ“ Саратовъ 1859. 234. Nr. 39; „Етнограф. Обзорѣніе“ VI. 234. Порівн. також статью П. Ящуржинського: „О превращеніяхъ въ малорусскихъ сказкахъ“. („Кіевская Старина“ 1891 Мартъ: стор. 445—465; стр 82—96). Про подібні метаморфози в літературахъ клясичныхъ — порівн. замітку Янчука. (Етногр. Обзор. III Москва, 1889 стор. 50—51).

¹⁾ Порівн.: „Materiały etnograficzne“ opracował Neuman („Zbiór wiadomości do antropologii krajowej“. VIII. 167—168.); Чубинскій: „Труды“ V. 308; O. Kolberg, Rokucie II. 45—47; Головацкій: „Народ. пѣсни“ I. 712; Z. Rokossowska: „Zbiór wiadomości do antrop. kraj.“ VII. 167; М. К. Васильевъ „Пѣсенные мотивы о превращеніяхъ“ [Етногр. Обзор.“ VI. 234.]; Костомаровъ: „Волин. пѣсни“ („Малор. литер. сб. рп.“ 236—237. Nr. 41); „Кіевская Старина“ 1890 ноябр 208; Wojeicki: „Klechdy“ II. 119.

Пісня про тополю розповсюджена також серед білорусского [Порівн. „Женская доля въ пѣсняхъ ипичуковъ“ М. Довнаръ-Запольскій. (Етнограф. Обзор.“ IX. 52)] та московского народу. (Порівн. „Етногр. Обзор.“ VII. 262.)

По думці О. Третьяка (лос. сіт. 14) було для Шевченка порівняле дівчини з тополею, яке часто подібуємъ в его навіть пізнійшихъ поезіяхъ (н. пр.: „як тополя стала в полі при битіі дорозі) — „виходовою точкою“, коли творив „Тополю“; на мій погляд треба річ розуміти як-разъ противно: Пісня народна, що була знана Шевченкови вже в перній добі его творчости, пісня, що такъ виразно надає дівчині антропоморфічні прикмети — була підставою згадавхъ порівнянь.

Струвкий рівний стап дівчини, і такаж форма тополі могла бути хіба для фантазіі люду першимъ завязкомъ вірованя про переміну дівчини в тополю.

²⁾ „Кобзарь.“ I. 40; на се звернув увагу вже І. Франко в своїй розвідці про „Перебендю“.

³⁾ „Отзвъ“ (Записки LIX. 169—170). Варіант сеї записаний не вірно. Неправильність ритму посунена до того ступня, як у сему варіанті — не можлива в пісні, що сполучена все з правильними наворотами мелодіі. Подаю текст її так, як вінъ записаний у Дашкевича, змінюючи лишень правопись.

Оженила мати сина поневолі
А взяла невістку а не до любови,
А не до любови, а не до розмови,
Ані біде личко, ані чорні брови.

льовані тут антропоморфічні прикмети тополі, що (так як у Шевченка) стоїть серед чистого поля. Подібний отже варіант мусів мати рішачий вплив на розвязку Шевченкової „Тополі“. Сє можемо сказати тим певнійше, що і в другій баладі п. з. „Коло гаю в чистім полі“ ба-

Послала сина в велику дорогу
 А свою невістку брати в поле льону:
 „Не вибереш льону то не йди до дому,
 Стань перекинь ся в полі тополею“.
 Брала льон брала, да не добрала,
 В чистому полі тополею стала.
 Приїжджає син з великої дороги,
 Питаєцця: що то мати, за тополя
 Коло нашого поля?
 Вітер не віє, — єї голле гвєцця
 Сонце не гріє, — вона червоніє,
 А дощик не йде, з єї роса лєцця
 За білее личко голлем хватаєцця“.
 — Возьми, синку, нагостри сокирку
 Да зрубай тополю при своєму полю.
 — Цюкнув я раз, кора облегла,
 Цюкнув я в друге, аж кров виступила;
 „Не рубай же мене, бо я твоя мила.
 Так менї твоя мати учинила“.
 Бодай тобі мати так важко сконати
 Ой як минї важко тополю рубати.

Таке саме антропоморфічне вірованє лежить в основі московської прегарної пісні про „рябинушку“. Пісня єя многими поетичними образами нагадує, що йно наведений варіант пісні про тополю. Наводжу тут її частину:

Пошелъ молодець къ своей матери,
 Онъ сталъ сказывать:
 — Мать ты моя, мать родная,
 Ужь я видѣлъ диво дивное:
 Стоитъ въ полѣ рябинушка,
 Безъ вѣтра шатается,
 Безъ росы обливается.
 — Сынъ ты мой, поди возми саблю вострую
 И сруби въ полѣ рябинушку.
 Взялъ сынъ саблю вострую
 И пошелъ рубить рябинушку.
 Онъ разъ ударилъ — она охнула;
 А другой разъ ударилъ, она сказала:
 — „Срубилъ мужъ женѣ буйну голову“
 Пошелъ сынъ къ своей матери:
 — Мать ты моя, мать родная
 . Теперь ты мнѣ не есть мать,

чимо не лишень сам мотив метаморфози дівчини в тополю, але й деякі подібні поетичні помисли, що нагадують варіант записаний Дашкевичем.¹⁾

Пісні про тополю мають однак, як бачимо, сюжет відмінний від сюжету Шевченкової балади. Так у піснях того типу, як і в прозових переказах, що розвинулись мабуть опісля з тих пісень²⁾, — наступає метаморфоза через те, що лиха мати прокляла невістку. Тож Шевченко прийняв із тих пісень лишень мотив про метаморфозу дівчини в „Тополю“; а й сей мотив докладніше у поета сформував ся під впливом українського людowego переказу, що подає таку саму причину метаморфози, яку бачимо в Шевченковій баладі себ-то тугу дівчини. Такий переказ, котрий імовірно знаний був Шевченкови, подибуємо у Костомарова:

— „Молодий козак виїхав за море, і лишив у рідній стороні свою милу; засмучена дівчина виїшла за порадою чарівниці в степ на високу могилу, — і виглядаючи свого милого перемінилась у тополю.“ З тим віруванєм сполучений і обряд, що і до нині утримувався між українським людом. Дівчата вибирають одну з своїх подруг, привязують її руки, підняті до гори, до палиці і так водять її по селі і полю присьпівуючи:

„Стояла тополя край чистого поля;
Стій тополенько не розвивай ся
Буйному вітроньку не піддавай ся.“

А люта зм'я, лютождошница, бездѣтышница!..
Попелъ сынъ въ нову горельку къ своимъ дѣтушкамъ
Онъ сталъ ихъ качать, прибаюкивать:
Спите, дѣтушки, спите милья
Теперь у васъ нѣтъ матери,
А у меня молодой жены.

[Записано в калужській губернії. („Етногр. Обзор“ VII. 262.)]

¹⁾ Порівн. „Кобзарь“ II. 54.

Коло гаю в чистім полі
На самій могилі,
Дві тополі високаї
Одна одну хилить...

І без вітру гойдаютьця
Мов борютьця в полі,
От то сестри-чарівниці
От ти тополі.

І вітер не віє її голле гнецця.
За білес личко голльом хватаєцця.

²⁾ Такий прозовий переказ бачимо в статі Й. П. п. з. „Сила родительского проклятия по народнымъ рассказамъ Купянского уѣзда, Харьковской губерніи“ („Етнограф. Обзор.“ III. Москва, 1889. стор. 41.):

„Мати післала свою дочку в поле полоти лен і приказала їй працювати пильно. Але дівчина задумалась над роботою і стояла заложивши руки без дла. — „От то поле!“ — сказала мати, побачивши свою дочку з заложеними руками. — „Я то полю, то стою“ відповіла дочка, налякавшись несподіваним приходом матери —

Сей образ називають: „вести тополю“; — вибрана дівчина звесь тополю.¹⁾

Мотив сей, як бачимо, дуже близько підходить до цілого сюжету „Тополі“ — тож мусів він ураз з наведеними вже матерпялами взяти не маловажну участь у генезі Шевченкової балади.

Так отже проаналізували ми важніші мотиви, з яких складає ся „Тополя“. Аналіза ся показала нам, які різнородні елементи причинились до сформованя тих складових частин балади, які на перший погляд видають ся оригінальними, — або що найбільше вказують на одно жерело літературного впливу.

На підставі сего розбору приходимо до вислідів, що точнійше означають і границі Міцкевичевого впливу.

Уся фантастично-легендова, а по часті й побутова основа Шевченкової „Тополі“ походить з віровань, пісень та переказів українського люду, так, — як і основу Міцкевичевої „Утечі“ становлять пісні та перекази люду польского та білоруского. На деякі з тих людових мотивів звернула увагу Шевченка „Людмила“ і „Свѣтлана“ Жуковского, та Міцкевичева „Утеча“, сі балади вказали Шевченкови, що подібні елементи можна вносити до поезії, — они дали нашому поетови такий самий імпульс до написаня „Тополі“, — як Біргерова „Ленора“ та „Людмила“ Жуковского Міцкевичеви до створеня „Утечі“. Міцкевичева балада причинилась отже до сформованя сюжету „Тополі“ та полишила деякі сліди на поодиноких поетичних помислах побутової часті сеї балади. Вплив Міцкевича лучить ся в Шевченковій „Тополі“ з впливом Жуковского — хоть вплив польского поета був сильнійший. „Тополя“ єсть однак менше залежна від „Утечі“, „Людмили“ та „Свѣтланы“, — як „Утеча“ від „Ленори“ та „Людмили“. Шевченко з’умів у своїй баладі підхопити тільки питомих українських мотивів, що проти них стають незначними признаки впливу польского поета. Передовсім переніс нас Шевченко на Україну. На кождому кроці надає він своїй баладі місцевий український характер. Єго ворожка, козак, дівчина, — се чисто українські типи.

Чудова картина любови дівчини з козаком, — се немов ясна ткань, на котрій вимережана дальша сумна подія. У Міцкевича нема сего обра-

„Бодай же ти доню полола в чуді та диві“ — сказала розгнівана мати — і зараз при сих словах матери на „чудо та диво“, стала її дочка виростати в стрійпу гарну тополю, — а мати, побачивши се, стала плакати і побиватись по ній приговорюючи: „Доне моя! — тополе моя!“

1) „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи, сочиненіе Николая Костомарова, написано для полученія степени магистра историческихъ наукъ, Харьковъ, 1843. с 52—53.

зу любови, — нема їй того піжнього привязання дочки до матери, — ані тої глибокої аналізи почувань нещасливої дівчини.¹⁾

Усе те витискле на Шевченковій баладі знамя високого оригінального таланту, а навіть ставить „Тополю“ висше від Міцкевичевої „Утечі“.²⁾

Аналогію до Міцкевичевих балад добувають Дашкевич та Франко також в Шевченковій „Лилеї“. Д. Третяк бачить вправді більшу схожість між пісню про тополи, а „Лилею“; — однак, на мій погляд, і думка Дашкевича та Франка не єсть безпідставна, хоть они її ближше не пояснюють. Аналогію між Міцкевичевими поезіями а „Лилею“ подбуємо в баладі „Świtez“, де дівчата, так як у Шевченка, перемінилися в Лилеї.³⁾

До Шевченкових творів з першої фази розвою его творчости, в котрих видно сліди Міцкевичевого впливу,⁴⁾ дасть ся зачислити також поезія п. з.:

„Перебендя“.

Ів. Франко, що розборови сего Шевченкового стихотвору присвятив окрему розвідку, — додачує в „Перебенді“ вплив Міцкевичевої „Імпровізації“, що находить ся в III-ій часті поеми п. з. „Dziady“.

¹⁾ Дівчина змальована у Міцкевича дуже мляво. Не бачимо у неї такого різкого енергічного характеру, яким визначуєсь „Лепора“; а іменно лишень такий характер може ріштитись на небезпечну утечу. Не бачимо тут і тої розпуки дівчини, яку так по майстерски змалював Біргер. Окрім одного місця, де Міцкевичева дівчина протестує проти намови матери, — не бачимо нігде ніякої прояви єї нервів, єї чувства, єї волі. Она легко позбуває ся сьвятоців, які звикла шпунувати. Байдужні питання, які задає воша їздеци, — не показують майже ніякого переляку. Задля сеї млявости та пасивности уступає дівчина на другий план, — а всю увагу читача звертає на себе фантастичний їздець-опир, — а декуди й огнистий ківь.

У Шевченка дівчина від початку до кінця приковує увагу читача.

А всеж Міцкевичева балада між иншими через те стоїть висше від „Лепори“, що Біргер ставить свою дівчину в суперечности з релігією — і кажучи їй за се опісля покутувати слаблює вражінє, яке робить на читача сама пристрастна любов дівчини. Міцкевич щасливо обминує сей неартистичний мотив.

²⁾ Що „Утеча“ належить до найслабших балад Міцкевича, се признав уже такий знавець поезій Міцкевича як Хмельовский. [Порів.: „Studia i szkice“ I. 139—140.]

³⁾ Переказ про переміну дівчини в лилею, а козала в розмарин подбуємо і в усній словесности українського народу. [Порівн. „Бесѣда“. 1872. VI. 29; порівн. також „Этногр. змѣтки Н. О. Сумцова“ („Этнограф. Обзор. III. 120.)]

⁴⁾ О. Третяк додачує також аналогію між поезією Шевченка „Три шляхи“ а Міцкевича: „Trzech Budrysów“. П рівняле таке не має ніякої підстави.

Пригляньмо ся, чи справді в тих аналогічних точках, які наводить Ів. Франко, можна знайти признаки Міцкевичевого впливу.

„Рівняючи Шевченкового „Перебендю“ до „Імпровізації“, — пише Франко, — „бачимо дуже виразну схожість в деяких думках обидвох поем. Як поет Міцкевича непомірно виспий над товпою звичайних людей, так само й Шевченків Перебендя, хоч з неозначеного космополітичного костюму перебраний в бідолашну свитину українського сліпця-кобзаря.“

Се порівняне не є ніяким аргументом, що вказував би на вплив Міцкевича. Що так „Перебендя“ як Конрад чують ся висшими понад товпу звичайних людей — се одна із невідлучних прикмет, яка характеризує поета в загалі. На сій точці всі типи поетів, які подибуємо у всесвітній літературі — є подібні до себе.

„Як Міцкевичів поет“, каже критик далі, — „своїм чутем обіймає весь світ, — так само й Перебендя все знає, все чує, що море говорить, де сонце ночує.“

Правда, що в обидвох поетів є глибоке чуте, — і сим чутем обидва поети обіймають весь світ,¹⁾ правда, що є у Перебенді деякі відтінки чутя, (про котрі ми дальше скажемо кілька слів), аналогічні до тих, які видно у Конрада на початку его вітхненої самотної імпровізації, — але коли чутя обидвох поетів будемо порівнювати так загално — як се робить д. Франко, — то покаже ся, що визначні тони сего чутя зовсім відмінні у Перебенді і Конрада:

Чутем, своїм липкає Перебендя в найскритші тайни природи; з цєю розмовляє він мов з любовою ненькою, впливає біль, яким накіпіло серед людей его вразливе серце.

У Конрада-ж чуте, — се та міць, з підмогою котрої він хоче запанувати над людськими душами, та рядити світом; та сила, — котрою він, як думає, може руйнувати або запалювати сотні зізд, -- та могутча зброя, котрою він міряєсь із Богом.. — Яка-ж тут аналогія між почуваннями обидвох поетів?

Те саме треба сказати про отсі порівняня І. Франка: „Як поет Міцкевича вважає себе вибраним посередником між своїм народом і Богом, вступає з тим Богом в розмову і супереку за свій нарід, а навіть грозить ему війною — так само й Перебендя на самоті серед українського степу голосить „боже слово“.

Тут знов порівняне загалне; — оно дотичить найголовніших предметів розмови обидвох поетів з Богом, — що роблять сю розмову як раз найнеподібнішою.

¹⁾ Д. Третяк полемізуєючи з Франком, промахнув ся в противний бік — і зовсім не додачує виспих сильніших почувань у Перебенді.

Конрад визиває Бога до боротьби, жадає, щоби з ним поділив ся власттю, заковує огненне своє чутє в желізне окутє свої волї, звертає сей набій супроти Бога, і грозить громовим вистріом, що зарокотить по всіх безмірних просторах сьвіта... — Перебендя-же „щебече Господнюю славу“...

Застановляючись над відносинами поетів до суспільности, бачить д. Франко в Міцкевичевій „Імпровізації“ в особі Конрада примір романтичного яacobінізму; в „Перебенді“-ж не може дошукатись ані слїду такого яacobініського погляду на народ. Але небавом критик забуває сей свій погляд, впроваджуючи отсе порівнанє:

„Як поет Міцкевича чує ся нещасливим, трудячи голос і язик для людей, — так само й Перебендя чує в собі роздвоєне, і хоч старає ся закрити нераз свій глибокий біль жартами та веселою пісенькою, то все таки засьпіває, засьміє ся і на сльози зверне. Біль его пливе з того самого жерела, що й біль Міцкевичевого поета, — з самоти між людьми: „Один він між ними“, говорить Шевченко, — „нема йому в сьвітї хати“ — „його на сїм сьвітї ніхто не прийма“.

Тут на перший погляд видко хибне зрозумінє Конрада, а навіть подекуди й Перебенді. Якже може чути ся нещасливим Конрад, „трудячи голос і язик для людей“ — коли він не для людей сьпіває?

„Samotność!.. Cóż po ludziach? Czym śpiewak dla ludzi?“

По думці Конрада — на відворот: той:

Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi,

Depczę was wszyscy poeci,
Wszyscy mędrcy i proroki
Których wielbił świat szeroki!

Gdyby wszystkie pochwały i wszystkie oklaski
Słyszeli, czuli, i za słuszne znali,

Nie czuliby własnego szczęścia, własnej mocy
Jak ja dziś czuję w tej samotnej nocy
Kiedy sam śpiewam w sobie,
Śpiewam samemu sobie...

Конрадови байдуже, чи его хто слухає, чи ні:

Wam pieśni, ludzkie oczy, uszy nie potrzebne!

Конрад чує ся отже нещасливим не для самоти між людьми. Біль его походить із зовсім иншого, — ширшого жерела, з терпінь рідного народу:

Nazywam się Milion! bo za miliony
Kocham i cierpię katusze;

Patrzę na ojczyznę biedną
 Jak syn na ojca wplecionego w koło :
 Czuję całego cierpienia narodu
 Jak matka czuje w łonie bole swego płodu.¹⁾

Коли-ж Перебендя, як думає Франко, сумує за для самоти поміж людьми, — то терпіня Конрада і Перебенді зовсім не подібні.

Так отже порівняня Франка не показують майже ніякого впливу „Імпровізації“ на „Перебендю“²⁾; далше виказує сам Франко як великі різниці існують між обидвома поемами.

Чи ж отже в „Перебенді“ справді нема ніяких признак Міцкевичевого впливу?

Коли Шевченкового Кобзаря так будемо розуміти як єго пояснює д. Франко — то впливу Міцкевича в нему не дошукаємось; — бо коли одні риси характеру Перебенді нагадувалиб злегка Конрада, — то інші, як ми бачили, казалиб рішучо відкидати і тільк всякої аналогії. Се діє

¹⁾ Poezye A. Mickiewicza, IV. 166.

²⁾ Д. Третяк, назвав порівняне Франка поверховним, — але сам не старав ся глибше зрозуміти Шевченкового Перебендю; він бачить в середній часті поеми особливо в словах:

А думка край світа на хмарі гуля,
 Орлом сизокрилим літає, ширяє
 Аж небо блакитне широкими бє —

відгомон поезий Залеского, а іменно одної п. з. „Sendrzewo wieszczę“, з котрої наводять отсей уступ, що ніби „пристає до Шевченкового Перебенді“:

„Na ziemi będzie, a z niebem w sojuszu
 Tęczą Bóg znajdzie do serca do uma,
 Ku strunom gęśli, i rozbrzmi do uszu
 W myślach i słowach cudotworna дума ..
 Bracia, o! gorzkim żyć nam przyjdzie chlebem,
 Aleć nagroda znaczna — bracia moi!
 Słuchem wśród ludu, i wzrokiem pod niebem.“

Чим іменно пристає сей уступ до характеру українського кобзаря, — трудно догадатись, — а критик не говорить.

Колиб уже прийшло ся шукати в поезиях Залеского аналогії до Шевченкового „Перебенді“ — то вже скорше підходив би до українського кобзаря „Teligola“. Окрім деяких рисів єго характеру — вже сам початок „Teligoly“ нагадує „Перебендю“:

Na mogile bielusienki	Вітер віє повіває
Dziad stoi samutki	По полю гуляє
A jak wiatry mszystym dębem	На могилі Кобзар спдить
Szamocą nim smutki.	Та на кобзі грає.

Pisma B. Zaleskiego. (IV. 60).

Сивий ус, стару чуприну
 Вітер розвіває.

(„Кобзарь“ I. 40.)

ся тому, бо в „Перебенді“ виступають два типи поетів: Обидва они поняті як одна поетична натура, не можуть мати нічого спільного з Конрадом; оден з них має кілька рисів анальоґічних до Міцкевичевого поета.

Про сю суперечність в характері Перебенді натякнув уже Франко, — але не старався її пояснити, ані не розділив тих суперечних прикмет кобзаря, — порівнюючи его з Конрадом.

Ми порозуміємо се роздвоєнє в характері Шевченкового кобзаря, побачимо й кілька відтінків Міцкевичевого впливу, коли заставимось над тенеюю сеї поеми.

Найважнійше місце в тенеї поеми „Перебендя“ а іменно її першої часті мають живі вражіння та особисті помічвання поета, що в хлопчакому віці мав нагоду часто зустрічатись із кобзарями-сліпцями. Також від діда свого, від котрого Тарас чув розкази про Гайдамаків, міг він де-що довідатись про тих кобзарів, обдарених силою слова та живим гумором, що „усюди вештають ся та на кобзі грають.“ Отсеї живі вражіння, — се головний материял, з котрого Шевченко сотворив реального кобзаря „Перебендю“, якого бачимо в першій половині сеї поеми, яких зустрічаємо в „Катерині“, „Тарасовій Ночи“, „Гайдамаках“, „Черниці Маряні“ і ин. Се кобзарі, — що своєю піснею сповняють громадеку службу, що беруть живу участь у всіх і найдрібніших і найважніших ділах свого народу, — що сьпівують для людей.

Готові лігерагурні ввори кобзарів, які так важне місце займають у Метлинського, які змалювані у Міцкевича,¹⁾ Залеского, Падурі, Гоциньского, Чайковського і ин., могли відсвіжити в Шевченковій пам'яті сеї живі типи кобзарів, яких поет наш бачив колись у хлопчакому віці, — і тим способом могли дати ему принуку до написаня „Перебенді“.

Але тут вмшала ся до творчої роботи ще одна важна сила, що надала цілій композиції инший напрям. Тою силою була суб'єктивна лірична вдача Шевченка, що его приневольовала вливати в кожду поезию частину свого серця, своїх думок, свого життя, свого болю в загалі своєї індивідуальности.

Улягаючи сій своїй вдачі, шукав Шевченко анальоґії між собою, і кобзарем-Перебендею — і знайшов її: сю анальоґію становив поетичний настрій, який не-рідко можна було подбати в українських кобзарів-сліпців.

Тепер не було для него нічого природнійшого, як ідучи знов за поривом своєї суб'єктивної вдачі змалювати в образі „Перебенді“ себе як поета. Розуміє ся, що ся частина поеми, що зачинає ся словами:

¹⁾ „Dudarz“ — про сю баладу будемо докладнійше говорити

. „Старий заховавсь

В степу на могилі, щоб ніхто не бачив“ і т. д.

в котрій змалював Шевченко себе як він сьпіває „це для людей, не для слави“, — єсть на стілько незгідною з попередною частию, на скілько ріжнив ся геніяльний поет Шевченко від звичайного кобзаря, хоть би й доволі поетичного „Перебенді“.

Тож не звичайний кобзар Перебендя, що сьпіває для людей, — а той повний віщого вітхненя поет, котрого бачимо в степу на могилі — має кілька рисів характеру спільних із Міцкевичевим Конрадом.

Як Конрад, — так і Перебендя-Шевченко шукає самоти. Люди не розуміють найкращих, найвищих его думок: Як у Конрада:

„Ile krwi tylko ludzie widzą w mojej twarzy,

Tyle tylko z mych uczuć dostrzegą w mych pieśniach,“

так і Перебендю люди лише на стілько „знають, бо его носить земля“: але глибини его чутя они не розуміють: „На божее слово вони-б по-сьміялись — дурним би назвали“... Тому йде Перебендя-Шевченко в степ, та сьпіває так, „щоб люди не чули“: *Wam pieśni ludzkie oczu-uszy nie potrzebne: Płyńcie w duszy méj wnętrzościach.*“ Як Конрад, так і Перебендя аж на самоті почував в собі повну силу вітхненя; серед чудової природи почував він себе як серед найрідшійшої рідні: думкою мов орел¹⁾ широкими крилами уносить ся попід облаки. — приглядає ся, де сонце почує, прислухує ся, що море говорить, то знов припадає до землі, розпитує німу гору про її тайни. На що йому люди? Він говорить з природою, він з Богем веде тиху розмову: *Tu Boże, tu natura, dajcie posłuchanie!*... — Анальогія, як бачимо, доволі виразна. Тількож не можна її шукати між цілостію поеми Міцкевича, — лишень між початком „Імпровізації“, а середньою частиною „Перебенді“. Сей Конрад, якого бачимо на початку „Імпровізації“, коли чуте его ще не розгорілось у великанське огнище, — подібний до сего Перебенді, в котрому відзиває ся багато звуків власної душі Шевченка. Так отже лишень найвисша часть поетичного лету Перебенді стикає ся з легка з пайнизшим летом Конрада.

¹⁾ Конрада порівнює Міцкевич також із орлом, що з гори слідить за про-
явами життя:

Patrz, patrz, przyszłe wypadki i następne lata
Jak drobne ptaki gdy orła postrzegą
Mnie orła na niebie
Patrz jak do ziemi przypadają.

(IV. 155.)

(Се може в прочому бути також споминка із „Слова о пол. Иг.“)

Перебендя, якого бачимо в середній часті поеми, так був близьким для Шевченка, так із ним самим споріднений, — що Тарас, мимо того, що симпатичним був для него і кобзар, що „лю дям тугу розганяє“, — зауває про громадську службу такого кобзаря, — а хвалить Перебендю-псета, що сьпіває на самоті — не для людей: —

Добре еси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що сьпівати — розмовляти
На могилу ходиш...
Ходи собі, мій голубе,
Доки не заснуло
Твоє серце, та ви сьпівуй,
Що б люди не чули...

Іменно той рис Шевченкового Перебенді — що міститься в тих словах — се одна з найвиразніших приznak впливу Міцкевичевої „Імпровізації“.¹⁾

Також до сформованя образу реального кобзаря-Перебенді причинив ся між иншими і вплив Міцкевича, — а іменно балада: „Dudarz“:²⁾

¹⁾ Праця І. Франка про „Перебендю“, хоть не показує точно Міцкевичевого впливу, — все таки се перша, а тим самим і найтрудніша проба розбору сеї Шевченкової поеми; — і она улеક્шує роботу всякому, що щіч бере ся за ту саму тему, подаючи чимало материялу до зрозуміня цілости сего Шевченкового твору, та поодиноких его мотивів. В розвідці сій пояснив Франко докладно, що се за пісні, котрі Шевченко згадує в „Перебенді“, -- а тим самим і показує, як впливає кобзар на своїх слухачів; дальше подибуємо тут і доволі точний показ впливу Пушкіна на композицію „Перебенді“. Тому вважаю лишнім з того боку пояснювати тут тепезу „Перебенді“ — а цікавих відсилаю до розвідки Франка.

Замічу лишень, що крім поезій Пушкіна, котрі мав на увазі Франко, [„Поетъ“ (Сочин. Пушкіна“ Петерб. 1887. IV. 2) „Чернь“ (ibid. IV. 3.) і „Пророкъ“ (ibid. IV. 19) — треба ще було узгляднити вірші: „Муза“ (IV. 1) і „Поетъ“ (IV. 9).

Виразніші сліди, як на „Перебенді“, полишили Пушкінові поснї „Чернь“ і „Пророкъ“ на Шевченковій думці, що зачинає ся словами:

„Непаче прагедних дітей
Господь любя своїх людей
Послав на землю їм пророки“ і т. д.

(„Кобзарь“ II. 59.)

²⁾ „Poezje Mickiewicza (III. 114.)

Як виглядали реальні „Дударі“ — яких міг бачити Міцкевич серед білоруского народу — про се можна близше дізнати ся з розправи Никифоровского п. з. „Очерки Витебскій Бѣлоруссін“ „Дударь и Музыка“. (Этнограф. Обзор. т. XIII—XIV. стор. 170—185). Тут і паведена пісенька людова про дударів, — що пагадує аналогічне місце Міцкевичевої балади:

„Іграй играй дудынька съ сыла до сыла
Кобь наша Авгінька была высыла“.

Jakiż to dziadek jak gołąb siwy
 Z długą aż do pasa brodą,
 Dwaj go chłopczyki za rękę wiodą,
 Wiodą mimo naszćj niwy.
 Starzec na lirze brząka i nuci.

Вже сама стаття „Дударя“ дуже пригадує українського кобзаря, якого не рідко доводилось стрічати Шевченкови на Україні, — якого змалював він у першій частині „Перебенді“.

Як Перебендя „усюда вештається, та на кобзі грає“ — так само й Дудар:

Idę ja jak Niemen, jak Niemen długi,
 Od wioszczki do wioszczki,
 Z borku do borku, z smugów na smugi,
 Śpiewając moje piosneczki...

І Міцкевичів Дудар, прислугує ся землякам, так як Перебендя розганяючи людям тугу:

Ja ize osieram, westchnienia tłumię
 I idę dalej i dalej...

Він їм тугу розганяє,
 Хоть сам сьвітом вудить...

Міцкевичева балада „Dudarz“ відбилась, як справедливо запримітив д. Третяк,¹⁾ також і в другій Шевченковій поемі п. з.

„Черниця Маряна“,

що походить також із першої доби Шевченкової творчости.

Хоть сліпця-кобзаря, якого бачимо в сій поемі, змалював Шевченко головню на підставі особистих вражінь, які полишили в його пам'яті живі типи українських кобзарів, — однако значіше, яке має кобзар в цілому оповіданню враз із многими подробицями в описі самого сліпця-кобзаря, докazuje, що Міцкевичів „Дудар“ узяв не маловажну участь, коли не в композиції цілої поеми, як догадує ся д. Третяк, то в описі появи кобзаря між сільською молодіжкою.

У Міцкевича ведуть „дударя“ два хлопчики; у Шевченка веде сліпця-кобзаря хлопець — „бегаланий син Катрусі“. „Дудар“ з'являє ся в часі, коли багато дівчат та хлопців зібралось на забаву. Вони підбігають до старого, обступают його, та витають щиро:

Bieją staruszki, bieją panienki,
 Bieją do dudarza - dziadka,

¹⁾ Перед розвідкою д. Третяка не звернув я був на се уваги.

— Witaj dudarzu, witamy radzi,
 W wesołej przychodzisz dobie;
 Pewnie z daleka Pan Bóg prowadzi,
 Pogrzój się, i spocznij sobie...
 Wiodą gdzie ogień, gdzie stół z murawy,
 Sadzą dudarza w pośrodku:
 Może pozwolisz na trochę strawy
 Albo na szklaneczkę miodku.
 Widzim i lire, widzim piszczałki,
 Za graj co nam samotrzeci;
 Napełnim zato tłumok, kobiałki,
 I będziem wdzięczni waszeci.¹⁾

Шевченків кобзар так само надходить до села, коли молодіж бавить ся на вигоні, дівчата так само біжать на зустріч слінця, просять, щоби відпочивши загравав їм що небудь, а за те хочять его обдарувати, та напоїти медом:

Дивіть ся дівчата,
 Кобзар іде! кобзар іде!
 Та всі, яко мога
 Хлопців кинули, — побігли
 Зустрічать сліпого.
 — „Діду-серце голубчику!
 Заграй нам що небудь!
 Я шага дам, — я — черешень:
 Я напою медом,
 А тим часом одпочинеш,
 А ми потанцюєм.
 Заграйже нам яку небудь.“²⁾

Обидва кобзарі втихомирюють гамірливу громадку молодіжи, — та вдаривши на пробу по струнах, питають ся, якої їм заграти:

No stójcież, — cicho — rzekł do gromadki,
 Cicho — powtarza, w dłoń klaska —
 Jeżeli chcecie, zagram wam dziatki,
 A cóż wam zagrać? — Co łaska.“
 Mruknał na chłopców, — ci dudki biorą.
 Brząknał nastroił i śpiewa.

¹⁾ „Poezje A. M.“ III. 115.

²⁾ „Кобзарь“ I 77-78.

Постривайте мої любі
 Трошки відпочину
 Сядьмо, хлопче! Посідали:
 Розв'язав торбинну
 Вийняв кобзу, разів зо два
 Ударив по рваних,
 Щоб' вам заграють?

Як Міцкевичів „дудар“ співає про подію, на яку давився вчасними очима, — про нещасливу любов свого друга — так Шевченків кобзар, співає про судьбу дівчини Маряни — що видно не була байдужною для самого-ж кобзаря. В обидвох поемах, як запримітив д. Третяк, оповідане кобзаря має таємничий характер.

Про вплив Міцкевича на сюжет сей поеми не дасться нічого певного сказати, бо „Черниця Маряна“ єсть лишень частиною більшої поеми. Крім сцени, котру ми що йно порівнали з аналогічним уступом „Дудар“, — в сей фрагмент, котрий маємо під рукою, оригінальний. Навіть постаті кобзаря, змодельованій видимо під впливом Міцкевича, з'умів Шевченко надати український характер. Многі ліричні рефлексії, в котрих Шевченко як усюди виливає свої власні почування, — особливо ж чудова апострофа, що зачинаєсь: „Угадала мати¹⁾“ напоєна тою ніжною щирою прихильністю, з якою поет усе відносився до нещасливих дівчат, надають сій недокінченій поемі характеристичні знамена Шевченкового таланту.

Сею поемою і кінчимо розбір тих Шевченкових творів, написаних в першій фазі розвитку его творчости, в котрих бачимо сліди Міцкевичевого впливу.

III.

Друга доба (1840—1843.). Поеми патріотично-історичні. Козаколюбство. Ворожий настрій супроти польського панства. Жерела історичних поглядів і патріотичних почувань Шевченка. Метлинський, Гребінка, Маркевич, Гоголь, Рилєєв, Чайковський, Ющинський, Б. Зітєський „История Малой Россіи“ Бангиша-Камепського. „Исторія Русовъ“. На якій точці могли з собою стрінутись патріотичні погляди Міцкевича і Шевченка. Чи полишили Міцкевичеві поезії які сліди свого впливу в патріотично-історичних творах Шевченка.

Ми вже сказали, що до р. 1840 Шевченко майже не виступав у своїх поглядах поза границі сім'ї, — тількиж став її під кінець того часу шибше аналізувати.

¹⁾ „Кобзарь“ I. 80.

Коло сего року посувають ся думки Шевченкові знов о оден ступінь више. Він зачинає призадумуватись над відносинами свого народу, рідної України до сусідних народів, до сусідних держав.

Не хочу я тут ставити точних границь між поодинокими фазами розвою ишого кобзаря, не хочу сказати, будьтоби такі, а такі думки родились у Шевченка на прим. до р. 1840 -- а від сего часу зачали повставати у него лише думки вишого роду. Поодинокі фази розвою поглядів так Шевченка як усякого письменника можна б порівняти з красками веселки: краски її переходять одна в одну поступенно, і суть між ними місця, котрі можна зачислити так до краски одної, як і до другої; а притім всякий бачить, що в тій смузї переважає краска на прим. жовта, в другій зелена, в третій синя і т. д. Так само погляди поета: хоть они з собою зливають ся посередними відтінками, всеж таки можемо завважати, що у відповідних фазах розвою таланту письменника поодинокі думки висупають ярче і виразнійше.

Такою визначною виразною краскою в розвою Шевченкових поглядів та почувань між р. 1850—1843, єсть український національний патріотизм, і козакофільство, що казало єму ідеалізувати часи гетьманщини.

Як і під якими впливами розвивали ся патріотичні погляди українських письменників, і яку спадщину могли вони лишити Шевченкові, — се показали ми в передньому слові.

Що пережила українська суспільність, те передумав і Шевченко. Любов до рідного народу виссав він немов із груди своєї матери.

Довгий ряд сумних споминів з часів польського уряду на Україні, — жива ще традиція про козацкі та гайдамацкі рухи, а найбільше сучасне тодішнє економічне панованє Поляків, виродило у мас українського люду ворожій настрій супроти Поляків-католиків, рівнозначних в очах народу з панами, під котрими аж до р. 1861 стогнали кріпаки в певолі.

Шевченко, мужицький син, виховавшись із малечку серед таких традицій, і такого настрою супроти Поляків-панів, — наслухавшись з оповідань свого діда, та інших старих людей, про сі великі масові рухи, що мали на цілі увільнити Україну від політичного й економічного гнету, та вибороти для неї самостійність, — довідавшись, як сі рухи концентрувались у козащині, що вєлавилась до того боротьбою з Турками й Татарами, -- уявив собі козаків як героїв, як уособленє всіх найкращих змагань рідного народу, — а часи гетьманщини як чудові часи певного політичного життя, широкої волі України. З віден і виплило для Шевченка головне жерело ідеалізації козащини, а навіть гайдамаччини.

Шевченко не був тоді критиком історичних фактів, а речником почувань, — якими пересякаю его серце серед рідного люду. Оттому ж видячи, що змаганя того обожаного козацтва та гайдамацтва звернені були головню проти Поляків, переняв ся й Шевченко супроти них тими ворожими почуваннями, які декуди видніють в его поемах, н. пр. в „Тарасовій ночі“ та „Гайдамаках“.

Дальший ¹⁾ розвій Шевченкових думок у тому напрямі довершував ся під впливом петербурского товариства, серед якого жив Шевченко довгий час, та під впливом лігератури української, московської, та польської.

Котляревский, Метлинський, Гребінка, а олісія Куліш і Костомарів, — се ті українські письменники, що мали на него найбільший вплив.

Одно з важніших місць належить ся тут поезиям Метлинського, посвяченим культови могил та козацкої бувальщини.²⁾ Мірою вражіння, яке зробили на Шевченка сі поеції, суть ремінісценції в Метлинського, що знаходять ся у Тараса, а на котрі звернув увагу Дашкевич.³⁾

Не менше відомі були Шевченкови „Українскія Мелодіи“ Н. Маркевича, котрого поет називає „бандуристом, орлом сизим“.⁴⁾ Мелодії сі мали також чималий вплив на розвій патріотичних думок Шевченка, а навіть деякі уступи з них відбили ся в Тарасових творах. І так в поезії н. з. „Гетьманство“ містигь ся ось який уступ:

Булава, бунчуки
Не воскреснуть для насъ!
Лишь поють старики
Какъ Хмельницкій прагасъ:
Ужь не будетъ въ Украинѣ

¹⁾ Перша глибока задума Тараса про національно політичні справи відносить ся до р. 1831. Як раз в часі польского повстаня був поет із своїм паном, Енгельгардом у Варшаві. Переляканий хлопець заліз на під, і з відси дивив ся на вулицю, на бійку між Поляками й Москалями. Тут довелося Тарасови, як розказував Волкову оден із знайомих поета, перший раз задуматись про політичний бік життя двох народів, а радше держав, що обі ворожо відносились зглядом України. Знаючи, за що бились Поляки, Шевченку нагадав собі рідну країну, та призадумав ся над її нинішнім положенем, і бувальщиною. [Порівн. статью Волкова н. з. Т. Шевченко і его думки про громадське життя“ (Громада“ Нр 4, Женева, 1879. стор. 43)].

²⁾ „Думки і пісні та ще де-що“ Амвросія Могіли (Метлинського) вийшли р. 1839.

³⁾ „Отзывъ“ „Записки имп. акад наукъ въ Петерб.“ 1 IX. 222.

⁴⁾ „Н. Маркевичу“ „Кобзарь“ I 193. В сій присвяті згадує поет, як він під вражінем поезий Маркевича улігач думкою на Вкраїну, та питає в часах козацкої бувальщини.

По дѣсамъ бунчуковъ на конѣ съ булавою гетьмана!
Не скакати ужь ему предъ козацей толпою, і т. д.¹⁾

Слова сі живо пагадують отсе місце Шевченкової поезії: „До Основяненка“ :

Не вернеть ся воля,
Не вернеть ся козацшна,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани.²⁾

Видко також вплив тих слів і в отсім уступі „Гайдамаків“.

Базарі, де військо як море червоне
Перед бунчуками бувало, горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою море закинить...

Та що й казати, минуло ся...³⁾

Романтичну ідеалізацію козащини міг Шевченко злійти також у писаннях Рилєєва⁴⁾ і в Гоголевій повісті „Тарас Булба“. Гоголеві писати не трудно було Шевченкови дістати в Петербурзі тим більше, що імя Гоголя було під кінець 30-их років загальнопозвісте.

Муєв поетови бути відомий і роман із козацкої давнини п. з. „Чайковскій“ котрого автор, Гребінка, в так близьких жив відносинах з Шевченком.

Не були для Шевченка чужими й твори письменників українсько-польских. Великий артизм поетичний, який подибуємо в творях декотрих із сих поетів, (п. пр. Гоцинського) романтичний спосіб писаня, а що найважнійше сам предмет їх творів, в котрих они на свій лід ідеалізували козачину, — не міг бути байдужним і для Шевченка. Не маємо виправді багато вирзних історичних даних про се, котрих з сих поетів, і які твори знав Тарас, — всеж таки его твори, его листи та згадки инших письменників дають нам і в тому згляді деякі певні вказівки.

¹⁾ „Українскія Мелодіи“, стор 40

²⁾ „Кобзарь“ I. 29.

³⁾ *ibid.* I. 107.

⁴⁾ Вірш Шевченка п з „До Брон. Залєского“ написаний видимо під впливом поеми Рилєєва п. з. „Исповѣдь Наливайки“, — як справ дливо змѣтив М Драгоманів. [Порівн. „Листи на Нддніпряську Україну, („Шарод“, руско-українска радикальна часопись. Коломия, р. 1893. Ч. 16, стор. 167.)]

Дашкевич¹⁾ приміром доказує, що Шевченкови була відома повість Чайковського „Вернигора“, основана на подіях з тих самих часів, що Шевченкові „Гайдамаки“. М-сь П. у своїх „Епізодахъ изъ жизни Шевченка“²⁾ пише виразно, що давав Шевченкови читати „Вернигору“ ще перед р. 1841, — т. є перед виданєм „Гайдамаків“. Тож ся повість Чайковського в дограла враз з поемою Гоциньського „Zamek Kaniowski“ важну ролю в генезі Гайдамаків.

Що Шевченко читав залюбки поезії Богдана Залеского, на се нивели ми вже одно свідощтво. Виразні сліди впливу Залеского носить на собі між иншими Шевченкова козакофільські поезія „Гамалія“ (пор. Залеского: „Czajki“.³⁾)

Окрім сих поетичних матерьялів мали чималій вплив ва сформоване патріотичних поглядів Шевченки деякі твори історичні, як „Исторія Малой Россіи“ Бантша Каменского, і „Исторія Руссовъ“, піби Георгія Конпського; на обидва сї твори покликає ся Шевченко в замітках до „Гайдамаків“.⁴⁾ Впривдї „Исторію Руссовъ“ видав Бодяньский аж р. 1846 — міг її однак Шевченко знати в рукописи: „Ніщо, взагалі“, — пише М. Драгоманів.⁵⁾ — „окрім бібїї не мало такої сили над системою думок Шевченки як ся „Исторія Руссовъ“. Она запанувала над его думками своїм українським автономізмом, і козацким республіканством, своїм духом, в котрому до патріотизму козацких літописців XVII — XVIII столітя, прибавивась яксь доля європейського республіканства. З неї брав нераз Шевченко цїї куртини“.

Усі ті матерьяли причипювались до ідеалізації козаччини, — але они, ба навіть твори польських письменників, не реабілітували в очах Шевченка Польщі, — так, що ворожий настрій проти неї, — се оден з головних рисів его козаколюбского патріотизму сеї доби, — як ненависть супроти московского царства, — се визначна прикмета его політичних поем слїдуючої доби.

От така була в найголовнійших рисах, основа патріотично-історичних поем Шевченка написаних до р. 1843.

¹⁾ „Отзывъ“. 225

²⁾ Порівн. д. Третяк: Про вплив Міцк. на Шевч.“ 4.

³⁾ Кілька дрібнійших відтінків впливу Залеского видно також в Шевченковій „Марії“ (порівн. „Кобзарь“ II 397—398 примітка Ом Огоновского. Аналогічну поему Залеского п. з. „Przenajświętsza rodzina“ — „любив Шевченко“ (по словам Бро ніслава Залеского), — „безмірно“. [Літерат. наук. бібл.“ ч. 5. „Листочки до візка на могилу Шевч.“ стор 49.]

⁴⁾ „Кобзарь“ I. 159.

⁵⁾ „Шевченко, українофіли й соціалізм“, „Громада“, Нр. 4. Женева 1879. 147.

Над сим питанням застановились ми, щоби перекопатись, чи й поетів Міцкевича не взяли участи в втвореню патріотичних поглядів Шевченка, та в генезі его поем змісту історично-козацького, — але такої участи ми не бачимо.

Між тим І. Франко думає, будьто би і в поемах історичних Шевченка можна знайти так під зглядом змісту як і форми багато ремінісценцій з Міцкевича.¹⁾ Очевидна річ, що Франко тут помилив ся.

Що патріотичні почування Шевченка в часі, про котрий говоримо, зовсім розходились з основними патріотичними почуваннями Поляків у загалі, отже й Міцкевича. — се ми що йно показали.

Те саме треба сказати і про зміст т. з. історичних творів обидвох поетів.

Міцкевичеві історичні поеми основані на подіях в часів ворогованя Литовців з хрестовим товариством, та з московским царством; між тим головний зміст патріотично-історичних поем Шевченка становить боротьба козацтва та гайдамацтва з польською державою, та польским панством. Якжеж міг тут Шевченко що до змісту задовжитись у Міцкевича? Колиб навіть під змістом розуміти сюжети поем, або хоч поодинокі сцени, то і в такому разі не можемо потвердити наведеної думки Франка. Та він добачує і в формі історичних поем Шевченка спомини з Міцкевича, а іменно з „Конрада Валленрода“; мені однак, при всіх заходах, не удалось дошукати ся таких споминів.

Коли й се возьмемо на увагу, що не можна віднайти ніякого спільного поля, на якому мігби в історичних поемах стрінутись Шевченко з Міцкевичом, коли собі пригадаємо, на якій спільній точці зійшов ся Шевченко з польськими письменниками т. з. української „школи“, як се ми висше показали, — то прийдемо до переконаня, що між історичними поемами Міцкевича і Шевченка нема ніякої аналогії, — і що про вилив Міцкевича не дасть ся тут нічого сказати.²⁾

¹⁾ „Mickiewicz w literaturze rusińskiej“, („Kraj“, Petersburg 1885. Nr. 46)

²⁾ Одипоку споминку з історичної поезії Міцкевича п. з. „Nocleg“ знайшов я в „Гайдамаках“. Міцкевич порівнує повішенників з грушками; такого самого порівняня ужив Шевченко описуючи, як гайдамаки знайшли кофедератів, що поховались на дерева.

Drzewo suche, lecz miało owoce;
Najgłodniejszych ten owoc przestrasza;
Wiszą na nim dwie gruszki Judasza.

(Poezje A. Mickiewicza II. 162.)

Стали кругом ліса;
Дивляця, — нема нікого . . .
Ту їх до-сто-біса!

IV.

Доба третя (1843—1845). Поєми політичні. Шевченко зринає з козакофільським романтизмом. Їго становище до політичного та суспільного устрою московського царства. Розвій суспільно політичних поглядів Шевченка. Житє в Петербурзі. Література московська. Гоголь, Бєдінський. Твори письменників західно-європейських. Поїздка Шевченка по Україні. Товариство „Мочимордів“. Кієвські товариші. Перегляд європейських поєм політичних. Міцкевичеві „Dziady“ і їх вплив на Шевченків „Сон“. Перша половина „Сну“ а „Improwizacja“. Друга часть Шевченкової поеми, — а „Ustęp“. „Droga do Rosyji“, „Przedmieścia stolicy“. „Petersburg“. „Pomnik Piotra Wielkiego“ — і аналогічні уступи „Сну“. Відголоски з інших поезій Міцкевича. „Мідный всадник“ Пушкіна. Великий Лях“. Містична ідея сєї поеми. Зв'язь „Великого Ляху“ з поезіями: „Субботів“, і „Розрита могила“. Жерело містицизму Шевченка. „Закон Божий“ і „Księgi narodu polskiego“ та „Księgi pielgrzymstwa polskiego“. Міцкевичеві „Dziady“: вплив ріжних частин сєї поеми на „Великий Лях“. Людський апокаріфічний український мотив у сій поеми. Загальна характеристика поеми Великий Лях“.

Не довго одушевляв ся Шевченко старою бувальщиною, не довго одобрив та обожав козаччину з усіми її злими та добрими боками.

Уже в Гайдамаках, (р 1841) видко у него критичну рефлексію над подіями історичними. Цілою чергою кровавих епізодів з боротьби українського козацтва та гайдамацтва з польським панством любує ся він як поетичним матеріалом в устах сліпця-кобзаря, — але він бачить в них одну велику історичну похибку:

„Весело подивитьця на сліпого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий під тином, і весело послухать його, як він заспівав думу про те, що давно діялось, . . . як бороли ся ляхи з козаками . . . Весело . . . а все-таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!“ а надто як згадаеш, що ми одної матери діти, що всі ми Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаютьця знову з своїми ворогами — нехай житом-пшеницею, як золотом покрита нерозміжованою останетьця на віки од моря і до моря славянська земля!“¹⁾

Які груші уродили!
Збивайте хлопята!

.
І конфедерати
Посвнали ся до долу
Груші гнилобокі.

(„Кобзарь“ I. 132—133.)

¹⁾ „Кобзарь“ I. „Передмова до Гайдамаків. (161—162.) Сею „передмовою“ написано „по мові“ страв ся поет злагідити кроваві картини самої поеми.

Ставши раз на такому становищі що до бувальщини свого народу, та переконавшись, скільки то самолюбних та олігархічних інстинктів крило ся під патріотичною маскою многих проводирів козацтва, — бачучи, як над трупами многих українських та польських поколінь, що погибли в братовбійній усобиці, застогнали обидва народи втративши політичну незалежність, — заголосив поет над руїнами рідного краю, — заплакав над єго сучасною долею, та над марне пролитою кровю:

За щож боролись ми з Ляхами?
 За що ми різались з ордами?
 За що скородили списами
 Московські ребра!... засівали
 І рудою поливали,
 І шаблями скородили,
 Щож на ниві уродило?
 Уродила рута, рута
 Волі нашої отрута! ¹⁾

А тих „панів, ясновельможних гетьманів“, котрих колись з такою любовю осьпівував, — як они „на вороних конях блискали булавами“ — котрих колись величав героями, — тепер (р. 1845) назвав у „Посланию“ „рабами, підніжками, грязею Москви та варшавским сьмітем“.

Ворожі почування супроти Польщі притихли тепер у Шевченка. Видячи, що польська держава впала, — він не знущає ся над її політичним трупом, — та старає ся забути сумну бувальщину.

Козацка давнина України зблідла в очах поета проти живих сучасних справ рідного народу. Відгомону давних історичних подій не допускали до него дві сучасні великі кривди: Політичний гнет, який терпіла Україна під московскою управою, — та суспільна недоля закріпощеного люду. Почуте першої кривди поставило Шевченка враз з чільнішими Поляками супроти московского цїрнзму, та казало єму виступати в обороні всіх народів, котрим оред тираньства „довбе ребра, серце розбиває“; сьвідомість другої кривди, що так глибоко дотикала особу самого поета, та єго рідню, — покликала Шевченка між найперших, найсьміливійших борців за права люду, найславнійших речників усіх „понижених та оскорблених“, — між навидійших пропагаторів високих чоловіколюбних ідей.

Такі думки та почування виразно зазначив Шевченко в своїх політичних поемах, написаних між р. 1843—1847, — як „Сон“, „Кавказ“

¹⁾ ibid. I. (195—196.)

„Великий Лях“ і ин.; сі думки становлять головний, основний напрям усіх поезій Шевченка, написаних у тому часі.

Якіж обставини, які літературні матеріяли склались на загальну систему таких Шевченкових поглядів, які вражіння причинились до сформованя тих думок у поетичній формі? На се питанє мусимо відповісти, щоби порозуміти, яку участь взяв у сій духовій роботі Шевченка вплив Міцкевичевих патріотично-політичних поем.

Кілька літ, котрі Шевченко пережив на волі по більшій часті в Петербурзі, (его викуплено р. 1838) в товаристві передових свѣтлх людей, мусіло чимало вплинути на духовий розвій нашого поета. Свѣтогляд его рішучо розширив ся під впливом ідей, які тоді голосила будьто своя, будьто західно-европейска література.

Головні представителі романтичної московської школи, як Пушкин (умер р. 1837), Лермонтов (ум. 1841); Кольцов (1842) вже вправді не жили, але твори їх заясніли на ново в свѣтлі критики Белінського; та набирали тепер нового життя, нової сили і значіння. Між тим підіймалось свѣжі таланти; — що з одного боку звалили романтичну школу, а з другого підняли різкий дух опозиційний супроти пануючої урядової системи. Те подвійне значінє мають твори Українця-Гоголя. Хоть в повісти п. з. „Тарас Бульба“ а декуда і в „Вечерах на хуторі“ Гоголь сам ще романтик, то „Ревізором“ (1836) і „Мертвими душами“ поклав він основи під нову школу натуралістичну, а посередно й соціальну. Уже „Ревізор з Петербурга“ викликав переворот в поглядах тодішньої московської суспільности, особливож в поглядах на власти державлі, на ледаче чиновництво. Тих божків, що доси вважались свѣтими, стягнуто тепер на землю, і виставлено на сьміх і наругу, на яку заслуговали. Авторитет і субординація, ті одинокі підпори уряду часів Миколая, стратили у нас значінє — перестали бути таким пострахом суспільности: а на їх місце приходило помало до значіння прилюдне слово та думка загалу. „Ревізор з Петербурга“ мусів чимало причинитись до виробленя у Шевченка тих поглядів на чиновництво, які бачимо в его „Сні“.

Тій то проколюючій ся самосвѣдомости московської суспільности знаменито служило перо критика Белінського, котрого вплив особливо користним показав ся для живучих московских письменників. Белінський перестав у півнійших своїх творах вважати штуку цілею самоїж штуки. Она повинна по его думці служити соціальним проблемам. Лише така штука може рахувати на признанє, що стоїть у тісній звязи з часом, і з даною хвилию, та відповідає змаганям й ідеям своєї суспільности.

Твори западно-европейської літератури, що чим раз частійше зачали під той час наливати до Росії, улекшували задачу такої критики, будили громадску думку, та нові поступові ідеї. Імена В. Гіго, Жоржа

Занда, Еж-Сі, Бальзака, Авербаха, Гайного, Люї Блян'а, С. Сімона, Роб. Уен'а і т. д. переходили з уст до уст поруч з новими ще тоді іменами Турґенєва, Достоевського і ин. --- та проломлювали помало дорогу до тих прямоваць, що аж в 60 их роках запанули в цілій силі в московському письменстві.¹⁾

Весь сей духовий рух живо займав і Шевченка, що стикав ся з поступовим кругом „Современника“. У него виробляв ся чим раз то ширший погляд на житє, чим раз то частійше став він критично призадумувати ся над подіями історичними, та сучасним положенем України. Ідеал козаччини зачав у него поступово меркнути; в нему не бачив він воплочені тих думок, що круг него голосились. З вільна зачали у поета формуватись звязки таких політичних та суспільних засад, що оживляли опісля „Кирило-Методієвське“ брацтво — помало виринав в єго уяві ідеал фєдеративно-демократичного устрою словянських національних держав.

Як далеким від такого ідеалу був тодішній стан в Росії — се бачив поет наглядно.

Живучи в столиці царства, став Шевченко під впливом згаданого духового руху глибше, пильнійше приглядатись осередкови того страшного Молоха, перед котрим дрожало тільки народів; в московському уряді бачив поет немилосерного ворога всяких політичних та суспільних свобод підчиєних єму народів. З кожним днем бачив Шевченко яснійше що без'оглядна геґемонія — се ціль, а підступ, зрада, та насильство — се у того Молоха средства до осягнення цілі.

Живий доказ сєго бачив поет в сучасному положеню Польщі, а ще більше України; свідком, що оскаржував минувші політичні провини московского уряду — були історичні факти. О скільки сї факти дотикали України — дізнав ся поет по часті з яркими красками писаної „Історії Руссов“, по часті від просвічених Українців та Поляків, з котрими стикав ся в Петербурзі. В товаристві Поляків мусів він перазнаслухатись, яким важким духом дихали они супроти московского царства за зрабовану політичну волю своєї вітчизни, — проти того самого царства, що придавило й Українцу. На сій спільній точці Шевченко зійшов ся з Поляками. З того самого згляду принали єму до впадоби па-

¹⁾ Про цілий сей рух порівн. між иншими: Алекс. Веселовскій: „Западное вліяніє въ русской литературѣ“ — „Періодъ Гоголя и Бѣлинскаго“ („Вѣстникъ Европы“ 1882. III.); М. Драгоманов: „Шевченко, українофілія й соціалізм“ (Громада „Женева 1879, Нр 4.); Alexander Reinholdt: „Geschichte der russischen Litteratur“. (Gesch. der Weltlitteratur in Einzel-Darstellungen, Bd. VII.) а також статю Ів. Франка п. з. „Причини до оціненія поезій Шевченка“, — „Темне царство“. („Свѣтъ“, Львів 1881.)

тріотичні твори Міцкевича та других польських письменників, які давали йому читати товариші Поляки.

Р. 1843 з'явився поет на Україні. Завязки деяких думок, які привіз він із столиці царства, розвинулись та впорядкувались у него серед київських освічених товаришів. Чимало скористав Шевченко і підчас своїх проїздок по Україні між р. р. 1843—1846. Слава его була вже під той час доволі голосна. Тож приймали поета всюди радо, — особливож українські та польські пани на лівобічній Україні. Правда, що в їх товаристві, де розвельможилось було „мочимордіє“ — прогайнував Шевченко немало дорогого часу, але не було се товариство і без добрих боків. Серед тих „мочимордів“ були й люди, що з французщиною з заграниці привезли вольїйші европейські думки, та твори французских письменників. Знали они, — як каже М. Драгоманов, — і ціну забороненій книжці на приклад Міцкевичеви. Були між знакомими поета й жінки, що зрозуміли Шевченка, н. пр. Марія Марковичка, — був тут і Кн. Репнін, — чоловік з породи декабристів, був і щирій друг Шевченка Яків Бальмен, котрому поет присвятив свій „Кавказ“.

Усе, що говорилося кругом Шевченка, лучив він із вражіннями, вивезеними з Петербурга, перетоплював своїм глибоким чутєм, та впорядкував своїм мужицьким розумом. Серед таких обставин написав Шевченко свої поеми політичні, про котрі будемо говорити в сему відділі нашої студії; в тому часі виїхавши на короткий час до Петербурга написав Тарас д. 8-го червня р. 1844 і свою поему

„С о н“,

в котрій виразно виступає вплив Міцкевича.

Пізнавши той духовий рух, серед котрого виробив собі Шевченко погляди, висказані у своїх політичних поемах, пізнавши в головних парисах, яку ролю могли серед тих різнородних елементів відограти в духовій роботі Шевченка поезії Міцкевича, покажемо тепер докладно, яке значінє мають сі поезії в тенезі Шевченкового „Сну“.

Серед пануючої в Росії урядової системи, що старалась і стараєся придавити в самому зароді всяку смілійшу думку, а найбільше свободну друковану критику державного устрою та суспільного життя, не появилася не то до 40-вих років, а й до нині ані одна політична поема в повному значіню сего слова. Томуж і Шевченко, пишучи свій „Сон“, не міг руководитись ніякими московскими взорами. Також ні одна з европейських політичних поем не була Шевченкови відома до того часу.¹⁾

¹⁾ Порівн. Стат. Ів. Франка: „Причинки до оціпеня поезій Т. Шевченка“ „Темпе царство“, („Свѣт“ 1881. 147); в гарній тій статі показано суспільно-політичне значінє „Сну“ і „Кавказу“.

Поема Гайного „Німеччина“ („Deutschland“) появилася р. 1844 п. з. рівночасно з Шевченковим „Сном“; „Бичованя“-ж (Les Chatiments) Віктора Гіго написано доперва р. 1853.

Так отже лишаєсь одна тільки політична поема, яку міг Шевченко знати до р. 1844, — а нею була Міцкевичева поема п. з. „Поминки“ („Dziady“) ¹⁾

Що Шевченко дійсно читав Міцкевичеві „Поминки“, про се, як ми вже бачили, виразно свідчать спомини Ол. Чужбинського.²⁾ Колиб однак і не було такого виразного свідощтва, то сама поема „Сон“ містить у собі чимало доказів на те, що Шевченко знав згадану поему Міцкевича.

Поема „Сон“ розпадає ся, так що до провідних думок, як і по двом окремим жерелам Міцкевичевого впливу, — на дві часті.

В першій, меншій частині стоїть поет на загально-людському, в другій на національно-українському становищу. Обидві часті сполучує протест проти урядової системи в московському царстві; тільки-ж в першій часті кладе поет головний натиск на кривди соціальні, — в другій на політичні. Перша частина носить на собі відтінки впливу Міцкевичевої „Імпровізації“ (яку бачимо в III. ч. „Поминок“) — в другій часті „Сну“ виступають виразно спомини з черги картин, що носять у Міцкевича спільний заголовок „Ustęp“ (т. є. „Уступ третьої часті „Поминок“) — та легкі відголоски других частин „Поминок“.

Пригляньмо ся з того боку ближше першій часті Шевченкового „Сну“.

У вступі малює поет сі думки, з якими носив ся він на яві, що містять у собі завязки тих картин, і тих почувань, — які єму опісля приснились. Кількома смілими сатиричними рисами характеризує він ті пороки деяких верств суспільности, що затроюють людске житє: З одного

Поема Байрона „Дон Жуан“ (маю тут на думці уступі політичні сеї поеми) — та поезія П. Б. Шеллєго ледви чи були відомі Шевченкови.

¹⁾ Переклад заголовка Міцкевичевої поеми „Dziady“ на „Діди“, (якй бачимо у д. Третяка: „Про вплив Міцкевича“, стр. 36, 37 і др.) зовсім розминає ся із значієм сеї поеми.

²⁾ Друга і четвєрта частина Міцкевичевої сеї поеми появилася у Вльні р. 1823; третя часть появилася р. 1832 в Парижі, — і була в Росії заборонена. Чи і III-у частину Поминок читав Шевченко, — сего Чужбинський виразно не говорить. Однак і ся заборонена часть „Поминок“ кружила потайпо по Росії. Знав її й Пушкин, як про се свідчить его замітка до поеми п. з. „Мѣдний Всадникъ“, де поет сей хвалить красу і ярість кольориту уступу „Поминок“ п. з. Oleszkiewicz. [Порівн. Сочиненія А. С. Пушкина, С. Петерб. 1887. I. 313] Такою самою потайною дорогою могла ся часть поеми попасти і в руки Шевченка.

боку будьто жадоба грабежи при помочи політичної власти, будьто жорстокій еґоїзм, що послугує ся найнужденнішими средствами для визиску своїх братів, — а з другого ягвяча байдужність, апатія, недостача застанови над своїм положенем: — се ті хиби, на які вдаряє поет, — а нагадуючи, що так царі, як і бідні старці суть Адамовими дітьми, себ-то людьми — завзиває всіх до братолюбства.

З такими думками заснув Шевченко; — але они з подвійною плястичністю з'являють ся єму на ново в сні:

І снить ся Шевченкови, що він летить понад землю. Сей поетичний лет деякими рисами нагадує з легка Міцкевичеву „Імпровізацію“.

Як Шевченко летячи понад землю приглядаєсь людському горю, так само й Конрад взбиваєсь високо понад облаки, і з відси споглядає на житє народів:

Wznoszę się, lecę, tam! na szczyt opoki,
Już nad plemieniem człowieczem
Między proroki . . .

.
Już widno, jasno, z góry nad ludy spozieram ¹⁾

Д. Третяк завважає ще кілька мотивів спільних обидвом поемам; подаємо тут важливіші точки єго порівняня: „Весь біль, якого дізнає єго нарид, і усе горе єго положеня-спливає до серця Шевченка, як до серця Конрада, і він як Конрад звертає ся до Бога з питанем: чи він бачить ізза хмари — наші сльози, горе? Як Конрад на крилах своєї фантазії летить аж там, gdzie granicza „Stwórca i natura“, щоби дізнатись, яким способом дивгнути й ущасливити свій нарид, так і Шевченко посилає думу аж до Бога: „ґо розпитати, чи довго ще на сїм сьвітї ка-там панувати“. І як Конрад в патріотичнім тонї закидує Богу, що він байдужливо дивить ся на землю, (Kłamstwo, kto siebie nazwał miłością, ty jesteś tylko mądrością), так і Шевченко на питанє: „Чи Бог бачить ізза хмари наші сльози, горе? відповідає з огірченем: „Може й бачить та помога, — як отті гори — предковичні, що політі — кровію людскою“ ²⁾

Деякі з наведених тут рисів справді становлять аналогію між Міцкевичевою „Імпровізацією“, а першою частиною Шевченкового „Сну“. Щоби однак не перецінювати значіяня сеї аналогії, мусимо близше приглянутись, яке місце займають сї мотиви в цілости помислів та ідей обидвох поем.

¹⁾ „Poezye A. Mickiewicza“ IV. 155.

²⁾ „Про вплив Міцкевича“ (с. 22—23.)

Основне становище, яке заяв Шевиченко в сій часті „Сцу“ — зовсім відмінне від становища Міцкевича: Шевиченко кладе тут головний патик на проблеми соціальні, Міцкевич на політичні; Шевиченко стоїть на основі вселюдській, — Міцкевич на національній. Конрад вступає ся лишень за свій нарід:

Ja bym mój naród jak pieśń żywą stworzył...

Chcę go dźwignąć, uszczęśliwić,
Chcę nim cały świat zadziwić.¹⁾

Teraz duszą jam w moję ojczyznę wcielony:
Ja i ojczyzna, to jedno;²⁾

... tam w ojczyźnie serce me zostało...³⁾

Шевиченко з болем прощає ся з Україною, — а налюбувавшись ще раз чудовою красою її природи, — взносить ся високо, — високо, так, що обіймає оком не лишень Україну, але бачить недолю всіх народів, що терплять під тяжкою кормигою царизму. Їго болить всяка людска недоля, — а найбільше соціальна, звязана з поганим устроєм московскої держави. Поет вириває ся поза границі сего темного царства, та шукає вільнійшої, кращої країни що „не полита слізма, кровю“; — не могучи її дошукатись, забирає з собою всі лиха, всі зла, летить там — де не чуть ні людского сміху — ні плачу — ордою розпускає по небу всі людські кривди, — і як оден живий закид ставить їх перед очи Бога. Він не розпитує, як Міцкевичів поет, як би ущаєслвити лише рідний нарід, — не розпитує, чи довго ще стогнатиме Україна під чужою кормигою, — він в імени цілої терпячої людскости питає Бога:

Ци довго ще на сім сьвіті
Катам панувати...

Розмова Шевиченка з Богом не має, як закримітив д. Третьак, того величного Прометейского характеру, — як анальоґічна розмова та суперечка Міцкевичевого Конрада.

Річ се зовсім природна.⁴⁾ Міцкевич заняв цілу увагу читача ма-

1) „Poezje“ IV. 161.

2) ibid. IV. 165.

3) ibid. IV. 160.

4) Пишучи „Поминки“ читав Міцкевич Есхільового „Прометей“. [Порівн. Р. Chmielowski: „Adam Mickiewicz“, 1886. II. 112.]

люючи силу індивідуального чуття Конрада, та велич его терпіння; тож і кульмінаційну точку „Імпровізації“ становить боротьба сего повітного титана з Богом за долю своєї вітчизни. Конрад концентрує в собі всі болі свого народу; але які се болі, — сего Міцкевич в „Імпровізації“ не показує.

Між тим Шевченко, хоть виливає й свої почування, — стає сам у тїпн, — а на першій плян висуває людске горе — і то не так загально, як се бачимо у Міцкевича. Огненними красками малює він кілька картин із земного „раю“: Тут здійсмають з каліки останню свитину, щоби обути панят недорослих; там розпинають вдову за подушне, а єдиного сина віддають у військо — бо сего ще мало...; — он вмирає під тином з голоду опухла дітина, — а мати жне пшеницю на панщині; а он бідолашна покритка проклята ріднею, погорджена цілим сьвітом блукає з дитиною, — а панч, що її знеславив, з двайцятю пропиває душі!...

Оттакі то кривди ставить Шевченко перед лицем Бога, та людїй, — і на сї людскі терпіння звертає він головну увагу, а не на свою особу, ані на суперечку з Богом. Тому-ж і не має тут Шевченко того титанічного характеру як Міцкевичів Конрат, — але за те стає его прибирає реельніші форми сучасного борця за потоптані права людини.

Із сего показу бачимо, що сї на позір так подібні поетичні помисли рїзнять ся між собою напрямом та обємом найосновнійших думок, так, що аналогїчність „Сну“ та „Імпровізації“, отже й слїди Міцкевичевого впливу на першу частину „Сну“ дадуть ся. звести до отсих точок: а) Обидва поети взлетївши понад землю бачать та відчувають людске горе; б) обидва в огірченю дорїкають Богу недостачию любви до людїй.

Міцкевичева „Імпровізація“ се оден із найвисших тонів, до якого удалось коли небудь європейским поетам напружити струну людского чуття; — се найвисша вершина, доступна лише для невеликого числа перворядних поетичних генїїв; але й розбрана частина Шевченкового „Сну“ не дуже блїдне проти сего мистецкого твору. Наколи розмахом поетичного полету та велчностю картин не взїс ся Шевченко до тої висоти, на яку взбив ся Міцкевич, — то ширина гуманних ідей додає сили безпосередньому, глибокому, чутю поета, — так, що ся половина „Сну“, навіть при незручній порозриванїї композиції, — належить ураз із „Кавказом“, відривками „Гуса“, думкою „Як би ви знали паничі“¹⁾ і ин. —

¹⁾ Думка „Як би ви знали паничі“ споріднена що до основних мотивів та поетичних помислів з що йно розбранаю частиною „Сну“.

до тих громових голосів, що поруч з Міцкевичевою „Імпровізацією“ вічно потрясатимуть просторами людських думок та почувань.

Сказали ми, що в першій частині „Сну“ стоїть Шевченко переважно на загально-людському становищі. Там знов, де у него виступають на перший план питання національно-політичні, — там і кінчить ся аналогія між „Сном“ а „Імпровізацією“, ¹⁾ а починаєсь відгомон впливу других уступів Міцкевичевих „Поминок“.

І тут малоє нам Шевченко правдиве пекло-людської недолі, що завелось серед чудової природи. Видячи тільки гори, тільки зла, поет тратить віру в Божу справедливість: Таж Бог всевидучий — роздумує поет: — і все що діє ся, — діє ся по его волі — Ні — хіба Бог не любить людий, та насміхає ся над їхньою долею:

А може й сам на небеси
Сьмієш ся, батечку, над нами,
Та, може радиш ся з папами
Як править миром?!...

(„Кобзарь“ II 71.)

Може бути, що в сих словах відозвав ся знов далекий відголос Міцкевичевої „Імпровізації“:

Cierpię . . . szaleję . . .
A Ty mądrze i wesoło
Zawsze rządysz,
Zawsze sądzisz,
I mówią, że ty nie błędzisz!

(Poezje A. Mickiewicza IV. 166.)

При такому здогаді поетови дивно, за що тільки хвали несеть ся на честь Бога по всіх усядам. І тут вириває ся з уст Шевченка таке богохульство, як із уст Конрада; Шевченко навіть посуваєсь ще дальше як Конрад, котрий не був в силі виречи ся останнього слова — що „Бог не є батьком сьвіта, але царом“:

. Хвали нікому,
А кров, та сльози, та хула,
Хула всьому! . . . Ні, ні! нічого
Нема сьвятого на землі!
Мені здаєтця, що й самого
Тебе вже люде проклияли!

(ibid. Кобзар. II.)

Гіркі сі слова суть мірою невгамованої розпуки, та безвихідного жалю поета над людською долею..

В сій думці додаєє М. Драгоманов (Листи в наддніпр. Укр. „Народ“ 1893.) аналогію до Пушкинової поеми п. з. „Деревня“.

¹⁾ Велична стаття Конрада, а іменно его патріотичні почування причинились і до сформованя деяких уступів тих політичних поем Шевченка, в котрих найголоснійше дзвенять нута патріотично-національна.

Уже сама можливість написаня такої поеми, повної незвичайно сильного безпосереднього чутя, як „Імпровізація“ — а ще більше значіне, яке має Іустав та

В третій часті сеї поеми випровадив Міцкевич у драматичній формі кілька ярких сцен, що мають разячі надужитя, яких допускав ся московський уряд у Польщі та на Литві при помочи таких нелюдів як Новосільцов; — представив з одного боку моральну гниль та гуляще жите тих верств польської суспільности, що погодилась з існуючим політичним ладом, та тримала ся урядової клямки, — а з другого незмірені терніня найкращого цвіту польської молодіжи, що виділа в тюрмах, та на Сибірі. Драстичні сі сцени доповнює Міцкевич рядом епічних картин, що з незвичайною силою характеризують урядову систему московського царства, з головним її керманичом, з найважнійшою підпорюю сеї системи — армією, — та осередком деспотичної управи: столицею царства. Уступи сі, органічно з собою не повязані, мають заголовки: „Droga do Rosyi“, „Przedmieścia stolicy“, „Petersburg“, „Pomnik Piotra Wielkiego“, „Przegląd wojska“, „Oleszkiewicz“: „Do przyjaciół Moskali“ — а всі підтягнені під спільний заголовок; „Dziadów części III-ciej ustęp“.

Конрад у „Поминах“, — вказує на се, що навіть у „Міцкевича“, що був глибоко-набожним, бували хвилі зневіри, хвилі рознуки, в котрих він, бачивши недолю своєї вітчизни, лихословив Богу, та заперечував его любов і справедливість. Міцкевич однак спам'ятуєсь скоро, та видаючи Конрада до ніг Божого маєстату відкликуює сво хулу, свій протест.

Шевченко, у котрого багато церковних доім було захитаних, у котрого раціоналізм, та скептицизм брав часто верх над почуваннями релігійними, — висказує такі думки, як Міцкевичів Конрад, просто від себе, і не відкликає їх.

Як Конрад, — так і Шевченко, дивлячись на недолю рідної країни, закидає Богу безсердечність та несправедливість:

Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
 Хто тебе не мучив? Як би розказать
 Про якого-небудь одного маіната
 Історію-правду, то перелякать
 Саме-б пекло можно, а Данта старого
 Полупанком нашим можно здивувать.
 І все то те лихо, все казуть, од Бога!
 Чи вже ж йому любо людий мордувать,
 А надто убогу мою Україну?!...
 Що вона зробила? Защо вона гине?
 Защо її діти в кайдавах мовчать?!...

(„Кобзарь“ II. 98.)

Конрад палає такою жадобою пімстятись на ворогах своєї вітчизни, — що готов іти на ворога навіть супроти волі Бога:

Так! Zemsta, zemsta, zemsta na wroga!
 Z Bogiem, i choćby mimo Boga!

(„Poezje“ IV. 154)

Становище, яке заняв Міцкевич у сій поемі, відповідало як не мож краще патріотичним поглядам Шевченка, — та становищу України до московського царства. І его рідний нарід стогнав так само як польський під тою-ж чужою кормигою; і Україні зрабувала московська держава політичну самостійність, і над Україною сповнив сей уряд кроваву чергу насильств, і на український люд налягла та сама важка сила поганого політичного та суспільного устрою, репрезентована царизмом.

Тою отже спільністю національно-політичних взаємин України й Польщі до Московщини, — спільністю поглядів Міцкевича й Шевченка на московський уряд, — дасть ся пояснити те велике вражінє, яке зробила на Шевченка ся частина „Поминок“.

Уже третя — головна часть сеї поеми викликала у Шевченка деякі аналогічні думки; ще сильніші сліди полишив на „Сні“ — „Уступ III-тої части Поминок“.

Усі майже части „Уступу“, котрих заголовки ми що йно подали, знайшли в Шевченковій поемі мініятурну репродукцію: Бачимо в „Сні“ і вражінє з дороги в Московщину, і муштру, і опис столиці, і памятник Петра Великого.

Однак картини, що складають ся на „Сон“ так порозривані, а спомини з поодиноких уступів Міцкевичевих „Поминок“ так розсіпані по різних епізодах Шевченкової поеми, — що ми не можемо їх розбирати в такому порядку, який бачимо в „Сні“, — а мусимо їх угрупувати по основним думкам, та по головним струям Міцкевичевого впливу.

І Шевченко в своєму „Заповіті просто негує Бога, доки він терпить на Україні насильну чужу кормигу:

Як (Дніпро) понесе з України
 У синє море
 Кров ворожу, — оттоді я
 І лани і гори —
 Все покину, і полнну
 До самого Бога
 Молити ся; а до того —
 Я не знаю Бога!

(„Кобзар“ I. 180—181.)

Так отже патріотично-національний тон Мицкевичевої „Імпровізації“ не відбив ся в розбираній отже части „Сну“ — а відозвав ся легким відголосом у що йно наведених уступах „Іржавця“, та „Заповіту“.

В генезі сих уступів відіграло найважнійшу ролю політичне положенє України, що викликувало і безпосередно у Шевченка думки подібні до Мицкевичевих; на кождий спосіб виразна аналогія не позваляє тут промовчати і впливу Міцкевича.

В уступі п. в. „Droga do Rosyyi“ описує Міцкевич, як він лежить у кібітці, оглядає північну країну, та робить свої спостереження :

Po śniegu coraz ku dzikszej krainie
 Leci kibitka, jako wiatr w pustynie.
 I oczy moje jako dwa sokoły
 Nad oceanem nieprzejrzanyм краżą.
 Nie spotka oko ni miasta ni góry,
 Żadnych pomników ludzi ni natury.
 Ziemia tak pusta, tak niezaludniona, i т. д.
 Po polach białych pustych wiatr szaleje.¹⁾

І Шевченко розпрощавшись із любовою Україною летить понад землею, та малює нам картину за картиною, що пересуваєсь перед его очима. Ось і перша, в котрій аналогічними рисами змалював поет природу північного царства :

Лечу, лечу, а вітер віє:
 Передо мною сніг біліє;
 Кругом бори, та болота,
 Туман, туман та пустота, —
 Людий не чуть; -- не знать і сліду
 Людської страшної ноги...²⁾

В тому-ж уступі характеризує Міцкевич людей, що замешкують сю країну, — та робить при сій нагоді ріжні політично-сатиричні уваги. Під впливом живих споминів із часів переслідованя польської молодіжи в Вільні — коли то сотнями вивожено політично-підозрілих студентів до незнаних каторг, та твердинь, — малює Міцкевич довгий ряд кібіток, що під доглядом жандармів летять по довгих, рівних, на північ звернених гостинцях, — та везуть політичних провинників. Хто в них їде, за що, куда, — сього ніхто не знає... Так сподобалось цареві та его посіпакама, — і на тому кінець.

Сеї уступ, та кілька менших картин других Міцкевичевих поезій, де натякнено про терпіння політичних каторжних запроторених на Сібір,³⁾

¹⁾ „Poezje“ IV. 261—262.

²⁾ „Кобзарь“ I. 203.

³⁾ Порівн. „Поминки“ н. III. („Poezje“ IV. 207;) „Do matki Polki“ (ibid. II. 160); „Do przyjaciół Moskali“:

Та ręka, którą do mnie Bestużew wyciągnął,
 Wieszcz i żołnierz — та ręka, od pióra i broni
 Oderwana, i car ją do taczki zaprzagnął,
 Dziś w minach ryje skuta obok polskiej dłoni!...
 („Poezje“ IV. 260.)

нагадали Шевченкови одну з найбільших неправд самовластного устрою московського царства, де без права, без суду, без оборони, на оден донос плаченого шпігуна — на підставі самого підозріння, або й тіни підозріння вязнять найкращі інтелігентні сили, відривають їх від праці серед рідного народу, вивозять потайно далеко на чужину, та кажуть їм враз із злодіями та розбійниками коротати свій вік у підземних копальнях...

— „А за що? — Те знає — Вседержитель, а може ще й він не добачає!...“ Се потоптанє всяких людських прав незвичайно сильно зворушує Шевченка, — палить єму серце, гадюками вчпвась в єго груди; поет вслухує ся в сей стогін каторжних, що добуває ся з темних льохів, — мов мерців викликує їх зпід землі, і ставить перед суд людскости, щоби свідчили про варварські порядки темного московського царства:

Он де злодій штемпований
 Кайдани волочить;
 От розбійник катований
 Зубами скрегоче
 Недобитка товариша
 Зарізати хоче;
 А між ними, запеклими
 В кайдани убраний
 Цар всесвітний, цар, волі цар,
 Штемпом увінчаний,
 В муці, в каторзі — не просить,
 Не плаче, не стогне...
 Раз добром налите серце
 В-вік не прохолоне...¹⁾

Пишучи отсі стрічки, поет наш ще й не прочував, що й єму самому прийде ся за свої сьмілі думки небавом зазнати подібної долі. Мов апостол волі, увінчаний штемпом, переніс опісля й Шевченко десять літ тяжкої неволі. На щастє й єго добром налите серце не прохоллоло серед студених стін тюрми...

Ще більше політичних думок розбудив у Шевченка уступ Міцкевичевої поеми п. з. „Przegląd wojska“. Тут звертає Міцкевич вістрє своєї сатири проти московської армії, на котрій опирає ся тяжкий кольос деспотизму. Ненавистна для него та великаньська машина, призначена на

¹⁾ „Кобзарь“ I. 204.

знищенє волї сусїдних народїв. Він порівнює її до громади виправлених псів, та до хмари саранчі, що грозить Європі загладою.

Міцкевич, тямлячи, що ся армія окривавилась недавно (1831 р. III-та частина „Поминок“ написана між р. 1831—1832.) кровю его земляків, — впливає на ню море жовчи, та дотикає нераз тих, що самі про себе нічого не винні; але небавом спам'ятуєсь поет. Він сам чує, що его слова гіркі, та палачі, — а боячись, щоби їх хибно не пояснювано, — щоби єму не закинено ненависти до всего, що московске, оправдуєсь у відозві до приятелїв — Москалїв, — що не проти всіх Москалїв звернена его збуря — а проти московского уряду, що придавив і своїх власних горожан:

Żraça jest i pałaca mojej gorycz mowy:
Gorycz, wyssana ze krwi i lez mej ojczyzny...
Niech żyre, i pali nie was, — lecz wasze okowu!...¹⁾

Уже в самому описі муштри дав Міцкевич докази, що потверджують такий напрям его сатири: Він безпощадно висьмїває московску армію в цілости і в поодиноких її частях: а все таки єму жаль жертв самоволї того правительства, що більше дбає про коний, як про людий; він болїе над покривавленими етратованими людскими тілами, що лишились на площинї муштри; він плаче над бідним темним салдатом, котрий так привик до рабського послуху, — що замерз стерегучи кожуха свого пана... Міцкевич забуває, що сей салдат — частина ворожої армії, а бачить в нему брата-Славянина та чоловіка, і добуває з груди отсей поклик щиро-гуманного чувства:

O biedny chłopie! Heroizm, śmierć taka,
Jest psu zasługą, człowiekowi grzechem!
Jak cię nagrodzą? Pan powie z uśmiechem
Żeś był do zgonu wierny — jak sobaka...
O biedny chłopie! Za cóż mi łza płynie
I serce bije myśląc o twym czynie?
Ach! żal mi ciebie, biedny Słowianinie!
Biedny narodzie! żal mi twojej doli:
Jeden znasz tylko heroizm -- niewoli!...²⁾

Цїлий уступ п. з. „Przegląd wojska“ викликав у Шевченка не

¹⁾ „Poezje“ IV. 261.

²⁾ „Poezje“ IV. 295.

одну думку. У „Сні“ бачимо також малий образок муштри, де поет коротко а ясно зазначив свій погляд на військо :

У городі мов журавлі
Замуштрували москалі.
Нагодовані, обути
І кайданами окуті
Муштрують ся..¹⁾

От-сими кількома словами висказав Шевченко ту саму провідну думку, що пробиває ся в розбіраному угрупі Міцкевичевої поеми. І тут бачимо таку саму бідну, темну масу салдацтва, що не сьміє мати ані крихітки власної волі, власних потреб, власних почувань, — що мов вівці йдуть на зарізь по указови того, хто їх соками таки їхніх братів, годує для самолюбних цїлій та для піддержаня деспотичної машини — але рівночасно накладає на них кайдани безоглядного послуху, кайдани духової та фізичної неволі, що безпощадно придавлюють в них всяку людску індивідуальність — та робить їх сліпими зпаярами самоволї деспоти. Короткі єї слова, якими поет зазначив свою симпатію до тих бідних вимуштрованих невольників, — до живого проймають усякого, хто вміє ввійти в глибину Шевченкової поезії.

В устуні, де описана муштра, визначне місце призначив Міцкевич цареві :

Цар від дитячих лїт виховує ся на жовніра, на полководця. Муштруючись приготовлює ся він до трону. Такого вихованя вимагає вже традиція одіичена від попередних царів, особливож від Петра I-го. Таке вихованє дозволяє цареві особисто управляти армією. Він перероблює з нею всякі найновїйші муштри, про які читав або чув коли небудь.²⁾ Мов шулер карти розкидає він відділи війська по площині. На одно єго слово, що мов мяч перелїтає з уст до уст, аж до пайнивших підвладних, — розсипують ся безчисленні полки, — мішають ся, вдаряють на себе, — або мов планети кружать довкола свого сонця-царя. Він є для армії справді сонцем, Богом, усім. Оден єго погляд вбиває найвідважнїйших генералів :

Generał w ogień śmiałym idzie krokiem :
Kula go trafi — car się doń uśmiechnie.
Lecz gdy car strzeli niefaskawem okiem
Generał bladnie, słabnie, często zdechnie...³⁾

¹⁾ „Кобзарь“ I. 205.

²⁾ Порівн. „Poezje“ IV. 289.

³⁾ Порівн. „Poezje“ IV. 284.

Характеристику царської могутості та самоволі доповнив Міцкевич яркими красками в іншій своїй поемі п. з. „Reduta Ordona“:

Król wielki, samowładnik świata połowicy:
Zmarszczył brwi: — i tysiące kibitek wnet leci;
Podpisał, — tysiąc matek oplakuje dzieci.
Skinął, — padają knuty od Niemna do Chiwu.

Маючи таку владу, маючи під рукою таку армію, він нечуванем пострахом проймає своїх підданих:

Car dziwi się: ze strachu drżą Petersburczany,
Car gniewa się: ze strachu mrȧ jego dworzany;
Ale sypią się wojska, których Bóg i wiara
Jest Car, Car gniewny, umrzem, rozweselim Cara!...¹⁾

„Przegląd wojska“, а не менше наведені уступи поеми „Reduta Ordona“ — причинились до сформованя того уступу Шевченкового „Сну“, де поет характеризує царя. Самодержця бачимо в Шевченковій поемі вправді не на муштрі, як у Міцкевича, а дома, в палатах, — але й тут інтересує ся він живо армією, та розмовляє з царицею:

Об отечестві, здасть ся,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще нові́йших.²⁾

І тут ілюструє поет в подібний спосіб царську самоволу. Як на муштрі, описаній у Міцкевича, розказ царя переходить від найвищих генералів до найнижчих салдатів, так тут пощечина царська дістає ся найстаршому „блюдолизови“, — та йде по черзі у низ аж до дрібних „православних недобитків“.

Не саму пощечину хотів тут змалювати Шевченко, а сі суворі царські укази, що доки перейдуть через чергу чиновників аж до мас люду, — чим раз більше степенують ся, та подвійним тягаром налягають на всю суспільність... — І як у Міцкевича вірні салдати вмирають, щоби розігнати гнів царський, щоби царя розвеселити, — так у Шевченка „дрібнота — недобитки православні“, що найсильніше почули на собі наслідки царського гніву, — „стогнучи за батюшку Господа благають“. — „Сьміх — і сльози“ — завважав від себе Шевченко. І справді, сльози витискає з очей ся на позір сьмішна картина, — коли вдуматись

¹⁾ ibid. II. 165.

²⁾ „Кобзарь“ I. 207.

в її зміст; слъози підступають, коли читаємо і другу на око комічну картину, де поет показує, як від примхи самодержця залежить доля, або тяжка недоля не лишень его окружена, — але й усіх складових елементів держави, цілої суспільности :

. Як крикне
 На самих пузатих :
 Всі пузаті до одного
 В землю провалились.
 Він випучив баньки з лоба, —
 І все затрусилось,
 Що осталося. Мов скажений
 На менших гукає, —
 І ті в землю. Він до дрібних —
 І ті пропадають ;
 Він до челяді сунетьця, —
 І челядь пропала, —
 До москалів, — москалики
 Тяжко застогнали,
 Пішли в землю !...¹⁾

Аналогічні поетичні помисли, виняті з Міцкевичевого твору п. в. „Reduta Ordon“, де схарактеризовано царський гнів та страшні его наслідки, — ми вже бачили.

Описуючи військову муштру, змалював Міцкевич у тому-ж уступі п. в. „Przegląd wojska“, — помічників царя, — співвинувників его людської власти. Старшина, — генерали, всі так і сяють від золота ; а знаючи, що весь їх блиск, усе значіне залежить від царської ласки — оден навперед другого всякими можливими способами старає ся приподобати ся цареві :

. Patrzą: car, car jedzie!
 Tuż kilka starych konnych admirałów,
 Tłum adjutantów, i éma jenerałów.
 Na każdym gwiazdek, kólek, i krzyżyków.
 Z przodu i z tyłu więcej niż guzików.
 Świecą się wszyscy: lecz światłem nie własnem.
 Promienie na nich idą z oczu pańskich.
 Każdy jenerał jest robaczkiem jasnym,
 Co błyszczy pięknie w nocach świętojańskich,

¹⁾ „Кобзарь“ I. 212—213.

Lecz skoro przejdzie wiosna carskiej łaski,
 Nędzne robaczki tracą swoje blaski...¹⁾

Уже в III сій головній часті „Поминок“ розкрив Міцкевич брудні тайни московського чиновництва, що мов черви точуть перші основи всякої моральности, всяких людських прав, — та показав, якими поганими способами старають ся они здобути собі прихильність своїх настоятелів, та царя.

В уступі-ж п. з. „Petersburg“ бачимо серед уличної товпи на першому місці тих двірських чиновників, котрим повелось „заслужити“ собі царську ласку: якже величають ся они признаками сеї ласки, — якже старають ся они зблизитись до царя, щоби хоть на хвильку прилюдно засяти его блеском!...

A naprzód idą dworscy urzędnicy:
 Ten w futrze ciepłym, lecz nawpół odkrytem,
 Aby widziano jego krzyżów cztery;
 Zmarznie, lecz wszystkie pokaże orderu;
 Wyniosłem okiem równych sobie szuka
 I gruby, pełźnie wolnym chodem żuka.

.
 Zimno, i wietrzno; ale któż dba o to?
 Wszak car zwykł tędy przechodzić piechotą,
 I cesarzowa, i dworu mistrzynie!²⁾

І в Шевченковому „Сні“ бачимо в товаристві царя его чиновників та генералів. Бачучи царську могутість, знаючи, що їх існуванє й те золото, яким они так люблять полискувати, завдячують лишень самодержцеві — они гнуть ся перед ним та потурають его самоволї, хотьби се мало статись із шкодою цілого народу, з затратою їх чести, з пониженєм людської гідности. Шевченко характеризує тих високих достойників ризами аналогічними до тих, які ми бачили у Міцкевича:

Так от де рай! Уже на що
 Золотом облиті
 Блюдолизни! Аж ось і сам
 Високий, сердитий виступає.

 За панами панства, панства,

¹⁾ „Poezje“ IV. 284.

²⁾ „Poezje“ IV 273.

У сріблї, та златї
 Мов кабани годованї
 Піккатї, пузатї!
 А ж потїють, та товплять ся,
 Щоб то ближче стати
 Коло самих: може вдарять,
 Або дулю дати
 Благоволять: хоч маленьку,
 Хоч шів дулі, аби тїлько
 Під самую піку.
 І всі у ряд поставали
 Нїби безязикї...¹⁾

В уступі п. з. „Petersburg“ показав нам Міцкевич також низшу „братїю“ — чиновників. Всї они прегарно пристають до цілого свого окруженя; они переняли, та розвинули ще до вишого ступня сї прикмети, якими визначує ся їх старшина:

Dalej z pochylum karkiem czynowniki
 Z podelba patrza, komu sie uklonic,
 Kogo nadeptać, a od kogo stronic;
 A kazdy giętki, we dwoje skórczony,
 Tuląc się, pełzną jako skorpiony.²⁾

І у Шевченка подобиємо характеристики низшого чиновництва, — невідродних дїтей цілого політичного устрою московської держави: лизунство, хабарство, та самодурство, — се головні їх прикмети:

От і братія сипнула
 У сенат писати,
 Та підписувать, та драти
 І з батька, і з брата.
 А між ними і землячки
 Де-де споглядають --³⁾

Так у Шевченка, як і у Міцкевича визначають ся сї чиновники попри рабську покору перед вищими глупою зарозуміlostю перед тими, яких вважають низшчми від себе. Поет оглядаючи столицю, та звертаючись за поясненнями до одного з таких чиновників, натрафив на земляка

¹⁾ „Кобзарь“ I. 207.

²⁾ „Poezje“ IV. 273.

³⁾ „Кобзарь“ I. 211.

Почувши українську мову, земляк так і нагороївив ся зараз, тикнув поетови в очи свою глузу ніби просьвіченість, але й показав і свою гниль моральну :

. „Экой хохоль!
 Не знаетъ параду!

 Да какъ же ты
 Й говорить не вмѣешь
 По здѣшнему? — „Ба нї, кажу!
 Говорить я вмїю
 Та не хочу“. — Экой чудаць!
 Я всѣ входы знаю;
 Я здѣсь служу; коли хочешъ
 Въ дворець попытаюсь
 Ввести тебя. Только, знаешь,
 Мы, братъ, просвѣщенны,
 Не поскупись полтинкою!“¹⁾

Он нащо здалась „просьвіченість“! З відразою відвертає ся поет від „мерзеного сего каламаря“. — З тим більшою відразою, що пізнав в нему здеморалізованого земляка.

Тут запримітив Шевченко ще одну сумну прояву виплекану тою урядовою системою, що панує в московському царствї:

Панованє одної породи над другою вироджує все серед пригнобленого народу людей, що для особистої користи покидають рідний нарід, — а присягають до того, хто стоїть при власти.

Насильна брутальна геґемонїя московского уряду на Україні, систематична загибда всего, що українське, зростила вже за часів Шевченка величезну масу перевертнів, що відцурались свого народу, та пішли на послугу деспотичному московському правительству.

Таку саму прояву, хоть може не в такій мірі, як на Україні, викликав гнет московского уряду і в Польщі, — і се зазначив Міцкевич в III-тій часті „Поминок“. У сценї, що представляє варшавський салбон, бачимо здеморалізовані верстви польської суспільности, що переняли ся духом, яким віє з гори від репрезентантів урядової Росії — вздыхають за блеском царского двору, та встидають ся своєї мови й своєї народности. Осє як відзиває ся про польські вірші одна аристократична лая:

Macie robić lekturę! Przepraszam... choć umiem
 Po polsku, ale polskich wierszy nie rozumiem...²⁾

¹⁾ „Кобзарь“ I. 206.

²⁾ „Poezje“ IV. 201.

В подібний спосіб ігнорує свою народність і „камерюнкер“:

Pan z Litwy, i po polsku! Nie pojmuję wcale...
Ja myślałem, że w Litwie, to wszystko Moskale...¹⁾

Бачивши таке лизунство, таку покору перед ворожим правительством — замічає у Міцкевича оден з горячіиших патріотів:

— Otóż to jacy stoją na narodu czele!...
— Powiedz raczej na wierzchu, — замічає другий —
Nasz naród jak lawa:

Z wierzchu zimna, i twarda, sucha, i plugawa;
Lecz wewnętrznego ognia sto lat nie wyziębi...
Plwajmy na tę skorupę i zstapmy do głębi.²⁾

На таку закаменілу плюгаву шкаралупу, що під впливом гнобителів насіла їй на українському народі, вдаряє і Шевченко; він боліє над Україною, що її сини, виплекані її пот ом, забувають рідний нарід, слухать як сліпий знаряд его ворогам та кривдникам, — та ще їй насміхають ся над своєю українською ріднею:

По московськи так і чешуть,
Сьміють ся, та лають
Батьків своїх, що з малечку
Цвенькати не вчили
По німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі!
Цявки, цявки! Може батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!...
Україно, Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії
Чорнилом політі,
Московською блекотою
В німецьких петлицях
Замучені... Плач Вкраїно
Бездітна вдовице!...³⁾

¹⁾ ibid. IV. 203.

²⁾ „Poezje“ IV. 210. У сцені, що відбуває ся у Вільні, змалював Міцкевич в особі доктора Бекю (Весу) тип здеморалізованого чиновника, що служить царским посіпакам на шкоду свого краю і народу.

³⁾ „Кобзарь“ I. 212.

Тодішній поганий політично-суспільний устрій московського царства, прикрий для всіх народів, особливо важкий та болючий для України, коренив ся в бувальщині Росії, — тісно був звязаний з історичними подіями, що на розвалинах самостійности України та Польщі зростили й укріпили московську державу. Петро Великий — найбільше скріпив могутість свого царства, — але він і скріпив, на лад європейський, деспотичний устрій Росії, — що так дав ся в тямки Українцям і Полякам, — що був одним з головних жерел деморалізації, про яку ми що йно говорили. Тому-ж супроти Петра звертає Міцкевич свою сатиру в кількох частинах „Уступу III-ї ч. Поминок“. На него, як на головного основателя „цивілізованого деспотизму“ вказує Міцкевич в уступі п. з. „Przeгляд wojska“.

Piotra Wielkiego niechaj pamięć żyje:
 Pierwszy on odkrył tę carpedę,
 Piotr wskazał carom do wielkości drogę.
 Piotr zaprowadził bębny i bagnety,
 Postawił tiumny, urządził kadety,
 I na granicach poosadzał strażę,
 I łańcuchami pozamykał porty
 Utworzył senat, szpiegi, dygnitarze i t. d.

.
 I zadziwiona krzyknęła Europa:
 Car Piotr Rosszą ucywilizował..

.
 Zostało tylko dla następnych carów
 Przylewać kłamstwa w brudne gabinety,
 Przysyłać w pomoc despotom bagnety,
 Wyprawić kilka rzezi i pożarów
 Zagrabiać cudze dokoła dzierzawy...¹⁾

Оттаку спадщину полишив Петро своїм наслідникам;²⁾ він переказав їм ще більше: полишив їм яркі приміри насильства доконаного над Україною, полишив їм нову столицю побудовану там, де перше не стояла нога людська.

Міцкевич не любив сеї столиці; осоружна она для него, як осередок чужої ворожої держави, як твір ненавистного Петра, як свідокство его непогамованої самоволі. Тож і в уступах п. з. „Przedmieścia stolicy“ і „Petersburg“ не щадить він сатири на сам город, та виступає з сильними закидами проти его заложителя.

¹⁾ „Poezje“ IV. 286

²⁾ Говорячи про політичну безоглядну систему Петра I., не хочемо перечити его великих культурних заслуг.

Сї уступи Міцкевичевої поеми мусїли звернути на себе пильну увагу Шевченка, тим більше, що й для него був Петербург столицею ворожого елемента, — заборолом деспотизму, під котрим терпїв і єго рідний нарід. Тому то бачимо в „Сні“ чимало споминів з тих частин „Уступу“, що відносять ся до Петра і до Петербурга.

В описї передмість Петербурга запримитив Міцкевич безладну мішанину найріжнороднїйших стилїв будови, — що стирає з сеї столицї характеристичні знамена східного міста, — а не в силї падати їй вигляду міста західно-європейского.

P o o b u s t r o n a c h w i e l k i e j , p u s z n e j d r o g i
Rzędę pałaców: Tu niby kaplica
Z kopułą, z krzyżem; tam jak siana stogi
Posągi stoją pod słomą i śniegiem;
Owdzie, za kolumn korynckich szeregim
Gmach z płaskim dachem, pałac letni włoski,
Obok japońskie mandaryńskie kioski
Albo z klasycznych czasów Katarzyny
Świeżo malpione klasyczne ruiny.
R ó ż n y c h p o r z ą d k ó w , r ó ż n y c h k s z t a ł t ó w d o m y .¹⁾

Сю характеристичну сумішку ріжнородних стилїв запримитив і Шевченко: він не може пізнати, що се за гóрод:

Дивлю ся: хати над шляхами:

То город із стома церквами.

.

У долині мов у ямі

На багниці город мріє.

Над ним хмарою чорніє²⁾

Туман тяжкий. Долїгаю

То город без краю.

Чи то турецький,

Чи то німецький,

А може те, що й московський...³⁾

Важнїйші однак історичні спомини, які сеї город розбудив у обидвох поетїв. Обидва они згїдно завважали, що сї пишні палати сполоканї кровю жертв царскої самоволї:

¹⁾ „Poezje“ IV. 267.

²⁾ Д. Трегяк бачить тут спомин отсих слів Міцкевича: „То dymy dwiestu tysięcy kominów prosto i gęsto kolumnami leca“.

³⁾ „Кобзарь“ I. 205.

Jakże tych gmachów cudowna robota,
 Tyle kamieni na kępach śród błota,
 Na tem przedmieściu podle służgi carów,
 By swe rokoszne tamtuzy dźwignęli,
 Ocean naszej krwi i łez wyleli.¹⁾

Як то воно зробило ся
 З калюжі такої
 Таке диво! Оттут крови
 Пролито людської
 І без ножа...²⁾

Оглядаючи Петербург, не міг Шевченко ніколи забути, хто будував сей город, та чию кров тут пролито... Поет добре се тямив, що сю пишну столицю побудовано останками політичної сили України. Серед того городу, що вже сам був живим свідком нелюдських насильств, dokonаних одним з найлютіїших кровопийців над Україною, — стояла ще, немов у наругу покороєному народови, статуя Петра I-го, та пригадувала кожному вчинки сего деспоти.

Замітна ся статуя зробила на Шевченка глибоке, сильне вражінє, та заняла важне місце в его поемі п. з. „Сон“. Коло неї сконцентрував поет свої національно-політичні думки про відносини України до Росії.

Пам'ятник Петра I-го, поставлений на площині між Невою, а собором св. Ізаака так і ударає геніяльністю композиції, та усимболізованем глибшої ідеї. Творець статуї, різьбар Фальконне, приятель Дідро, — високоосвічений артист-філософ, хотів зобразити в ній ідеал володаря сильної залізної волі, загонистого у своїх змаганнях деспоти, що в шаленому леті побороє всякі перепони. Будучи чоловіком сміливих незалежних поглядів, зразив собі сей артист скоро двір та Катерину II-гу. Вона хотіла, щоби Фальконне взяв собі за взір статую Марка Аврелія в Римі. Геніяльний різьбар не дав ся намовити: — „Статуя Марка Аврелія належить ся М. Аврелієви, — а не Петрови!“ — сказав він з натиском до Катерини,³⁾ — і поставив пам'ятник, що справді відповідає характерови Петра.

Статуя уміщена на великому бовдурі гранітової скелі. Самого Петра з лавровим вінцем на голові, з простертою рукою, посадив артист,

1) „Poezje“ IV. 267—268.

2) „Кобзарь“ I. 208.

3) Порівн. статью В. Спасовича: „Mickiewicz i Puszkina przed pomnikiem Piotra Wielkiego („Pamiętnik towarzystwa literackiego imienia Mickiewicza, I. 40—41; також в часоп. „Вѣст. Европы“ 1:86.)

без сідла і стремен, на гальопуючого мідяного коня, що опертий на задних ногах підняв передні до скоку.¹⁾

Так виглядав пам'ятник, що відбився в Шевченковому „Сні“. Як глибоко врилася статуя Петра в душу поета, як сумні спомини викликувала вона у Тараса, як тревалим було огірчене поета супроти сего самодержця Росії, — показує отсей епізод із споминів Микешина.

Було се коло р. 1858—60. В робітні сего артиста, що приготував тоді пам'ятник тисячлітнього істнованя Росії, — знаходилася також між іншими статуя Петра I-го. Шевченко, буваючи часто у Микешина, попадав на вид сеї статуї у горячковий патос, а звернувшись до неї деклямував вірші повні жовчи. (Певно відповідне місце „Сну“.) Гігантська статуя Петра I го, мов привид, Шевченка просто давила.²⁾

Коли до сказаного додамо ще, що Шевченко написав свій „Сон“ у Петербурзі, де міг пам'ятник Петра I-го бачити навіть того самого дня, в котрому его описував у своїй поемі, — то прийдемо до переконання, — що в генезі дотичного уступу „Сну“ мали найбільше значіння особисті помічення поета.

До сформованя однак тих почувань, які сей пам'ятник викликував у Шевченковій душі, причинився в великій мірі Міцкевичів „Уступ III-ої ч. Поминок“. Перше місце що до опису самої статуї займає частина „Уступу“ п. в. „Pomnik Piotra Wielkiego“. Тут описує Міцкевич насамперед правдиву подію, як він із Пушкином стояв під одним плащем на дощі перед статуєю Петра, і роздумував над нею. Було се р. 1828.³⁾ Свої погляди на Петра вложив Міцкевич в уста Пушкинови.

Наводимо тут частину найхарактеристичнішу, і найбільше зближену до Шевченкової поеми.

Pierwszemu z carów, co te zrobił cuda,
Druga carowa pamiętnik stawiała.
Już car odlany w kształcie wielkoluda
Siadł na brązowym grzbiecie bucefała,
I miejsca szukał gdzieby wjechał konno.

¹⁾ Цар має на собі костюм неозначеного часу — ідеальний одяг багатирів усіх віків. В тому довгому костюмі бачили критики Фальконе старомосковський кафтан, як найменше відповідний для реформатора, що переодів Москалів по європейському; Міцкевич вважав сей костюм римскою толою. (Порівн. Спасович. loc. cit.) Томуж сей одяг неясно змалював і Шевченко словами: „у світлі — не світлі“.

²⁾ „Кобзарь“ з додатком споминок про Шевченка, Костомарова і Микешина“ у Празі 1876. часть II-га, стор.

³⁾ Pamiętn. liter. im. Mickiewicza, т. I. стор. 39.

W ojczyźnie jemu nie dosyć przestronno i т. д.

.....
 Leci car miedziany,

Car knutowładny w todze Rzymianina;

Wskakuje rumak na granitu ścianu,

Staje na brzegu i w górę się wspina.

Тут наступає майстерський опис пам'ятника Марка Аврелія; сліду-
 ючий уступ зазначає контраст, який становить до статуї римського імпе-
 ратора пам'ятник Петра:

Car Piotr wypuścił rumakowi wodze,

Widać, że leciał tratując po drodze.

Odrazu wskoczył aż na sam brzeg skały;

Już koń szalony wznosił w górę kopyta

Car go nie trzyma, — koń wędzidłem zgrzyta,

Zgadniesz, że spadnie, i pryśnie w kawały!

Od wieku stoi, skacze, — lecz nie spada.¹⁾

Хоть черга сатирично-політичних картин п. з. „Уступ III-ї ч. По-
 минок“ написана Міцкевичем коло р. 1832, то завязків частини „Усту-
 пу“ п. з. „Pomnik Piotra Wielkiego“ треба шукати в розмові Міцке-
 вича з Пушкином перед статуєю Петра I-го, р. 1828. По думці Спасо-
 вича мав Пушкин піддати Міцкевичеві деякі мотиви, що ввійшли опісля
 до опису пам'ятника.

Підчас тої самої розмови вродив ся й у Пушкина перший плян
 поеми п. з. „Мѣдный Всадникъ“, виконаний доперва р. 1833, — де го-
 ловну ролю грає також пам'ятник Петра I-го. Мідяний їздець був від-
 повідію²⁾ на Міцкевичів „Уступ“; Пушкин хвалить іменно сї прикмети
 Петербурга, — які висміває Міцкевич.

У деяких думках „Мідяного їздця“ видно відголоски Міцкевиче-
 вого впливу, хоть ціла поема Пушкина зовсім иншим духом проникнена
 як Міцкевичів „Уступ“.

„Мідяний їздець“ витиснув кілька дрібнітїших рисів на Шевченко-
 вому „Сні“; особливож слідуєчий опис самого пам'ятника Петра I-го
 причинив ся до змодельованя анальоґічного уступу Шевченкової поеми:

И прямо въ темной вышнѣ

Надъ огражденою скалою

¹⁾ „Poezje“ IV. 277—279.

²⁾ Порівн. Józef Tretiak: Ślady wpływu Mickiewicza w poezji Puszkina (Pa-
 miętnik Wydziału filol. histor. Akad. Umiejęt w Krakowie, T. VII.)

Гигантъ съ простертою рукою
 Сидѣлъ на бронзовомъ конѣ.
 Евгенийъ вздрогнулъ
 Онъ узналъ
 И львовъ и площадь, и Того,
 Кто неподвижно возвышался
 Во мракѣ мѣдною главою,
 Того чьей волей роковой
 Надъ моремъ городъ основался..
 Ужасенъ опъ въ окрестной мглѣ!
 Какая дума на челѣ!
 Какая сила въ немъ сокрыта!
 А въ семъ конѣ какой огонь!
 Куда ты скачешъ гордый конь,
 И гдѣ опустиши ты копыта?
 О моцный властелинъ судьбы!
 Не такъ-ли ты надъ самою бездною,
 На высотѣ, уздой желѣзной
 Россію вздернулъ на дыбы?)¹⁾

Що сей устѹп Пушкинової поеми відомий був Шевченкови, коли він писав свій „Сон“ — се річ майже певна. Пушкина знав наш поет трохи не на память; а й сам він згадує про себе в автобіографічній повісти п. з. „Пругулька съ удовольствіємъ и не безъ морали“²⁾, що Пушкинові вірші майже не сходили у него з уст. Томуж і сю часть „Мідяного їздця“ треба — враз з частиною Міцкевичевого „Уступу“ п. з. „Pomnik Piotra Wielkiego“, та особистими безпосередними поміченнями та вражіннями самого Шевченка, — зачислити до тих поетичних матеріялів, що взяли участь в ієнезі отсеї частини „Сну“:

От я повертаюсь, —
 Аж кінъ летить... копитами
 Скелю розбиває, —
 А на коні сидить охляп³⁾
 У свиті — не свиті,⁴⁾
 І без шапки: якимсь листом⁵⁾
 Голова повита.

¹⁾ Сочиненія А. С. Пушкина, С Петерб. 1887. I. 323.

²⁾ Кіевская Старина, 1887. XIX. 68.

³⁾ Петро, як було згадано, сидить на бронзовому коні без сідла.

⁴⁾ Натяк про костюм неозначеного часу, — одиъ богатирів.

⁵⁾ Поет має на думці лавровий вінок.

Кінь басує... от-от річку¹⁾
 От-от перескочить.
 А він руку простягає
 Мов сьвіт увесь хоче
 Загарбати. Хто-ж це такий!
 От собі читаю,
 Що на скелі наковано:
 „Первому Втора я“
 Таке диво поставила!²⁾

Попри мотиви, які міг Шевченко знайти й у Міцкевича та Пушкіна, виразно виступають тут оригінальні помисли нашого поета. Пушкін не був в силі піддати єму нічого крім кількох подробиць, що відносять ся до опису Петербурга³⁾, та самого пам'ятника. Становище, яке заняв Пушкін до Петра I-го, було дияментально противне поглядам Шевченка. Пушкін хитає ся з своєю симпатією, і раз повертає її на сторону Евгена, що підносить руку на статую самодержця, — а другий раз стає по стороні Петра, — і се друге его становище перемагає. Поет каже Евгенови укоритись перед гордою повагою Петра, і хвалить силу того автократа, що мов огнистого коня залізними уздами, зупинив Росію над пропастию.

¹⁾ Річку=Неву.

²⁾ „Кобзарь“ I. 208—209.

³⁾ Порівн.:

„Мідный Всадник“:

Юный градъ
 Полномощныхъ странъ краса і диво
 Изъ тьмы мѣсовъ, изъ топиблатъ
 Вознесся нышно горделиво.

(„Сочин.“ I 312.)

„Сонъ“:

Як то воно зробило ся
 З калюжі такої
 Таке диво.

Д. Третяк звертає увагу на отсі аналогічні уступи:

По оживленнымъ берегамъ
 Громады стройныя тѣснятся
 Дворцовъ и башень.

Дивлю ся я:
 Палати, палати
 Понад тихою рікою.

Въ гранить одѣлася Нева.

А берег обшитий
 Весь камінем.

Береговой ея гранить.

От пішов я
 Город озирати,
 Там ніч — як девь.

Люблю

Твоихъ задумчивыхъ почей

Прозрачный сумракъ, блескъ безлунный.

. и свѣтла

Адмиралтейская игла

По тім боці
 Твердива й дзвіниця
 Мов та швайга загострена.

Якими способами зупинив Петро Росію „над самою бездною“, — се показав Міцкевич в уступі п. з. „Przegląd wojska“, котрий ми вже бачили. Річ ясна, що ся „залізна узда“ з'організованого бюрократизму, мілітаризму та деспотичної самоволі, — якою Петро зануздав всякі самостійні погляди своїх підданих, — зовсім не була симпатичною для Шевченка; а в тій простягненій руці бачить Тарас жадобу грабежі чужих країв, котрою Петро так дав ся в тямки сусіднім народам.

Більше спільних поглядів лучить тут Шевченкову поему з Міцкевичевим „Уступом“. Петро був для обидвох поетів репрезентантом чужого ворожого уряду, — був уособленем тираньства. Симпатичною була для Шевченка й ся думка, де Міцкевич, порівнюючи статую Петра до замерзлої каскади, що повисла над пропастию, віщує упадок сеї каскади тираньства, коли над нею засяє сонце свободи, коли сюди завіє вітер правдивої європейської цивілізації. Що подібним духом перенятий був під той час і Шевченко, показує те місце „Сну“, де він питає Бога, чи довго ще на сім світї катам панувати.

Але Петро був для Шевченка не лишень уособленем тодішньої урядової системи, як для Міцкевича, — але також одним з головних винувників історичних кривд, які заподіяла Україні московська держава. З того погляду був Петро I-ий для Шевченка ще більше ненавистним, як для Міцкевича. Дивлячись на Петрів пам'ятник, не може Тарас так спокійно як Міцкевич відчитати написи, що накована на скалі: „Pierwszemu z carów, co te zrobił cuda, Druga carowa pamiętnik stawiała“. Поет наш прочитавши імена Петра I-го та Катерини II-ої: „Первому Вторая“ = „Таке диво поставила“ — пригадує собі зараз сі насильства, які сповнили они обидвоє над Україною:

Тепер я вже знаю:
 Се той Первий, що розпинав
 Нашу Україну,
 А Вторая доконала
 Вдову-сиротину.
 Кати, кати людоді!
 Наїлись обое,
 Накрали ся... ¹⁾

Сі імена кровавими слідами записані в історії України; тож Шевченко стоячи перед пам'ятником Петра немов читає бувальщину рідного краю. З під сеї статуї долітає до поета пісня — скарпа Подуботка,

¹⁾ „Кобзарь“ I. 209.

замороженого голодом в темниці; над пам'ятником бачить Тарас хмару душ тих козаків, що на розказ Петра прийшли сюди з України будувати столицю для гнобителів, — та померли із студени, голоду, й тяжкої роботи, — або потопились у надневських багнах.

Історичну основу сего уступу піддала Шевченкови, як справедливо завважав М. Драгоманов,¹⁾ „Історія Руссов“ ніби Кониського, де (на стр. 229— і 331) описано збудоване Петербурга і смерть Полуботка.

До поетичного-ж сформованя пісні Полуботка, та скарги замучених козаків найбільше причинились анальоґічні слова Міцкевичевого „Уступу III-тої части Поминок“, — де наклеїмовано сї нелюдські способи, якими послуговував ся Петро при будованю Петербурга:

W głąb siekłych piasków i błotnych zatopów
Rozkazał wpędzić sto tysięcy palów
I wdeptać ciała stu tysięcy chłopów,
Potem na palach i ciałach Moskalów
Grunt założywszy, inne pokolenia
Zaprzągł do taczek, do wozów, okrętów.²⁾

Шевченко знав, що велику частину тих втоптаних тіл становили іменно козаки; в їх імени ось як промовляє гетьман Полуботко:

Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними кістками,
Поставив столицю
На їх трупах катованих!³⁾

1) „Громада“ IV. 147. Згадана історія має ось який заголовок: „Історія Руссовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго архієпископа бѣлорусскаго“ (изд. Водянской.) Москва, 1846.

2) Pоезје“ IV. 270.

3) „Кобзарь“ I. 109—210.

На другому місці згадав Міцкевич і про сльози України, що пролились при збудованю Петербурга:

Żeby znieść głązy do tych obelisków
Peż wymyślić trzeba było spisków,
Ilu niewinnych wygnać, albo zabić,
Pe ziem naszych okraść lub ograbić,
Póki krwią Litwy, łzami Ukrainy
I złotem Polski wszystko zakupiono,
Wszystko, co mają Paryże, Londynu...

(„Pоезје“ IV. 268.)

Се сильнішими словами оскаржують Петра й самі душі тих помордованих козаків :

І ми сковані з тобою
 Людоїде, змію!
 На страшному на судищі
 Ми Бога закриєм,
 Од очий твоїх неситих...¹⁾
 Ти нас з України
 Загнав голих і голодних
 У сніг на чужину,
 Та порівав із шкур наших
 Собі багряницю,
 Пошив жилами твердими,
 І заклав столицю
 В новій рясі. Подиви ся:
 Церкви та палати!
 Весели ся, лютий кате,
 Проклятий, проклятий!²⁾

Ся могутча скарга, се осередок національно-політичних мотивів, що мають рішачучу перевагу в другій часті Шевченкового „Сну“ — а котрі в значній мірі розбудив у нашого поета Міцкевич.

¹⁾ В тому уступі, де душі помордованих козаків, перекинувшись птицями, літають навкруги пам'ятника Петра Великого, та пригадують ему свої мукі — запримитив д. Третяк спомини з II-ої часті „Поминок“, де душі кріпаків хмірю цтахів літають над нелюдяним паном — та пригадують ему его жорстокости. („Вплив Міцкевича“ стр. 28.)

²⁾ „Кобзарь I. 210—211.

Сей замах Петра, яким він рівночасно зламав остатки козацкої сили, що піднялась була проти него з Мазепою — і заклав собі столицю, — так глибоко врив ся в пам'ять Шевченка, що поет вдаряє на Петра в кількох своїх поемах, н. пр. в поезії п. з. „Гржавець“:

Запорозці чули,
 Як дзвонили у Глухові
 З гармати ревнули,
 Як погнали на болото
 Город будувати,
 Як плакала за дітками
 Старенькая мати,
 Як діточки на Орелі
 Ливію копали,

Аналіза поодиноких основних мотивів Шевченкового „Сну“ показала нам отже, що Міцкевичеві „Поминок“ належать до найважніших матеріалів, що взяли участь в генезі сеї поеми.

Я признаю, що сі самі предмети, сі самі події могли у обидвох поетів викликати аналогічні почування, та подібні описи; аналогія між деякими уступами „Сну“, а відповідними частинами „Поминок“ єсть не раз так далека, що колиб сі уступи розбирати нарівно, — можнаб їх вважати зовсім оригінальними; коли однак возьмемо на увагу, що не одному або двом, але цілій черві всяких поетичних помислів, які бачимо в „Сні“, відповідають аналогічні мотиви „Поминок“, то мусимо впевнитись, що аналогічність ся не єсть випадкова, але становить доказ впливу згаданої поеми Міцкевича на Шевченків „Сон“.

Головна причина, задля котрої Міцкевичеві „Поминок“ так сильно заняли Шевченка, лежить — як се ми докладнійше показали, — в аналогічному становищу України й Польщі до московського уряду, у відповідних політичних поглядах обидвох поетів, та в сій духовій атмосфері,

І як у тій Фінляндії,

В снігу пропадали.

(„Кобзарь“ II. 98—99.)

або в поемі „Чернець“:

Моли ся, старче, бий поклони,

Поки й малих дітей погонять,

Гатить глибокі болота...

(ibid. II. 119.)

[Про той сам факт згадуєсь також в поезії п. з. „Полуботко“ (Порів. „Кобзарь“ I. 248); однак супроти замітки Ом. Огоновского, (ibid. стр. 308) — я все таки переконаний, що цілий склад сего твору не дозволяє его зачислити між поезії Шевченка; стиль „Полуботка“ каже догадуватись; що автором сего твору був Руданський.] Про аналогічний уступ поеми п. з. „Великий Лях“ буде мова далі.

Навіть майже при кінці свого життя (р. 1860) нагадав собі поет ще раз історію збудованя Петербурга, — та ганить повірливість придавленого народу, — що плачучи терпить над собою тиранію царів:

Як би то . . . думаю — як би

Не похилили ся раби,

То не стоялоб над Невою

Оцїх осквернених палат!

.

Псарі з псарятами царять,

А ми дотенні доїзжачі

Хортів годуємо, та плачем!

(„Кобзарь“ II. 235—236.)

серед якої написав Шевченко свій „Сон“, і котра приготувала в душі поета місце для впливу сеї Міцкевичевої поеми.

З другого боку ми бачили, як понад сі різнородні безпосередні та посередні, — літературні вражіння уносить ся геніяльний дух самого Шевченка, — як сі мотиви піддані єму літературними впливами, перейшовши через душу поета, та ставшись невідлучними частинами системи єго думок, — вийшли з під Тарасового пера в новому освітленю, новому блиску, новому значіню.

Тому ж і д. Третьяк, що декуди ¹⁾ приписує Міцкевичеві за велике значінє в генезі сеї поеми, — мусів признати, що „Сон“ єсть поемою так само оригінальною, як Пушкінів „Мѣдный Всадникъ“ — як і Міцкевичів „Petersburg“.²⁾

Міцкевичеві „Поминки“, що розбудили у Шевченка тільки політичних думок, — були також для Тараса чималою причиною до написання поеми п. з.:

„Великий Лях“.

Сю поему назвав Шевченко „містерією“; вже сама така назва вказує на те, що головним мотивом сеї поеми єсть містицизм. Треба однак тут мати на думці не містицизм чисто-релігійний, а патріотично-політичний з релігійною основою.

Хоть польська поезія представляє чимало прикладів такого містицизму, — то критики польські характеризують сю прояву доволі не ясно. Найпляртичнішу ще характеристику містицизму бачимо у Спасовича, та Здзеховського.

„Містицизм“ — каже В. Спасович, — „се розбурхане і зміцнене чутє патріотичне, що стріляє понад урєвень як сьвітла ракета, лукає в воздуху, опадає димом, та зіставляє по собі чимало зневіри, і жаль, що се була лишень фантазія. Той містицизм патріотичний, що улітає на крилах фантазії, — а розумом не дасть ся виправдати, — проявив ся в першій

¹⁾ Д. Третьяк каже приміром, що колиб Міцкевич не написав свої поеми о Петербурзі, — не булоб „Мідного Їздця“, не булоб і „Сна“. („Про вплив Міцкевича“ стр. 31). Очевидна річ, трудно про се перечитись, що моглоб тоді бути або небути...; однак із тих обставин, серед яких жив Шевченко, з єго становища до ненавистної єму урядової системи московського царства, та до історичних насильств московської держави над Україною, — наостанку з вказаних інших матеріялів, що взяли участь в генезі Шевченкової сеї поеми, — не зовсім дасть ся виснувати такий категоричний вислід, — який бачимо у д. Третьяка.

²⁾ *ibid.* стр. 39.

половині ХІХ. віку у багатьох славянських народів, і став ся одним з мочучих факторів відродження цілої раси“.¹⁾

М. Здзеховский (Урсин) ось як пояснює психічний процес, що убрав народні змагання польських поетів у містичну форму: „По упадку політичної незалежності Польщі, поміч загранична була майже не можлива. Внутрішні змови не могли довести до ціли; тому одинока надія була в Бозі. Вірлячи в любов і справедливісгь Богу, надіялись поети-містики, що за терпіння обдарює Бог Польщу волею, і она сповнятиме апостольску місію поміж народами“.²⁾

Так отже бачимо, що сеї містичизм, так часто згадуваний в історії славянського відродження, — се віра в розв'язане важких національно-політичних питань способом надприродним.

З такою патріотичною містикою познакомив ся й Шевченко за посередництвом польських поетів. Однак такі погляди не могли бути тривалими у поета, у котрого дуже часто хиталась головна підстава містичизму — віра.

Тож одна лишень Шевченкова поема, а іменно „Великий льох“ має в собі щось в роді патріотичної містики польських поетів, хоть релігійна закраска сеї містики має свою основу більше в апокрифічних вірованях українського люду, як у християнській релігії.

Щоби порозуміти містичну ідею поеми „Великий Льох“ — мусимо докладнійше приглянути ся поодиноким єї частям, а то тим більше, що доси не присвячено сій поемі спеціальної роботи.³⁾

„Великий Льох“ розпадає ся на три часті. Перша частина має заголовок: „Три душі“. Три душі в постаті птахів прилетіли до Субботова, сіли на церкві Богдановій, та розказують свою долю. Бог наказав Петрови, щоби аж тоді пустив їх до раю, як Москаль розкопає „Великий Льох“, що знаходив ся під руїнами палат Хмельницького. І за що карають ся ті душі? — Перша душа, Прися, мучить ся за те, що з пов-

¹⁾ Порівн. Критику В. Спасовича на твір Урсина „Очерки изъ психологій славянскихъ племенъ“ (Pamiętnik literackiego tow. im Mickiewicza, II 271.) Подібну дефініцію містичизму подибуєм у Спасовича: „Zarys dziejów literatury polskiej“ 340.

²⁾ Порівн. „Messyaniści i słowianofile“ стр. 33.

Такої містики, пасивного страданя, — яку приписує М. Здзеховский Шевченкови, — а іменно, що „від терпінь жити єсть одно лишень спасєне — піддти ся Божій волі, терпеливо зносити бремя гнету, і не втрачуючи віри, чекати, доки не змилює ся Вєсдержитель“ — такої містики ніхто не дошукє ся у Шевченка.

³⁾ Цінні примітки до сєго Тарасового твору подав Ом. Огоновский в новому виданю „Кобзаря“. (порівн. I. ч. стр. 305—307.)

ними коновками перейшла дорогу¹⁾ гетьманови Хмельницькому, як він їхав у Переяслав Москві присягати. Друга душа за те блукає світом, що Петрови І-му коня напоїла, коли він повертав у Московщину по битві під Полтавою. Третю душу за те не пускають до раю, що глянула на галерею, котрою плила Катерина ІІ-га із своїми воеводами до Катеринослава.

Розповівши своє житє, сіти они на дубі, щоби заночувати, та зачекати на розкопанє „Великого Льоху“. Якою неприродністю грішить ся частина поеми, — се покажемо дальше.

В другій часті поеми розмовляють із собою три ворони. Се-ж не ворони, — а злі генії трьох сусідних країн: України, Польщі і Московщини. Кождий із тих злих духів хвалить ся, якого лиха накоїв своїй країні. Сими розмовами схарактеризував Шевченко історично-політичні хиби сих держав.

Перший злий дух-ворон, що репрезентує Україну — чванить ся, що вже з поконвіку шинкував українською кровю, особливож розказує, як знущав ся він над козаками :

І з вольними козаками
Що я виробляла,
Кому я їх не наймала
Не запродувала...
Тай живуці-ж проклятуці!
Думала, з Богданом
От от я їх поховала...
Ні! — встали погані
Із Шведскою — приблудою!²⁾

Оттут сей злий дух-мучитель стає рівнозначним з Петром І; тим способом згадав поет ще раз про ті кривди, заподіяні Україні московскою державою, про котрі говорив у „Сні“.

.
Батурич спалила,
Сулу в Ромні загатила
Тільки старшинами
Козацькими; а такими

¹⁾ По вірваням українського люду, перейти комусь дорогу з повними коновками, — значить ся — принести єму щастє.

²⁾ „Кобзарь“ І. 231. Шведська Приблуда — Карло XII. У Пражскому видавю читаємо: „З Мазепою приблудою“ — (II. 41.)

Просто — козаками
 Фінляндію засіяла,
 На Орелі. На Ладогу
 Так гурти за гуртом
 Виганяла, та цареві
 Болота гатила,
 І славного Полуботка
 В тюрмі задушила...
 От-тоді-то було сьвято,
 Аж пекло злякалось!...¹⁾

І тодішній сучасний лад московської держави, що так тяжко відбився на Україні — ось як зазначає поет словами віврона-мучителя.

. , .
 Вжеж і в кріпость завдала,
 І дворянства страшну силу
 У мундирах розплодила,
 Як тих воший розвела.

.
 І я люта, а все таки
 Того не з'умію,
 Що Москалі з козаками
 В Україні діють...
 От-то указ надрукують:
 „По милости Божій
 І ви — наші, і все — наше,
 І гоже, й негоже!

Сі три чорти-ворони дожидають розкопаня „Великого Льоху“, бо тоді має рішитись доля України. Тоді мов Ормузд з Аріманом будуть з собою бороти ся два герої: добра і зла. Ворони змовляють ся на згубу героя волі України.

Третя частина поеми має заголовок: „Три лірники“. Три старці довідавшись, що будуть у Субботові розкопувати „Великий Льох“, прийшли, щоби людям засьпівати дещо про Богдана Хмельницького. Приїхало московське начальство, та казало розкопувати льох. Докопались до муру,

¹⁾ „Кобзарь“ I. 232.

²⁾ *ibid.* I. 232 — 233.

розломали зводи, — та не знайшли, чого шукали: замість скарбів лежали там лише кістяки в кайданах... Розлючене начальство стало лаяти Богдана Хмельницького, а старців-лірників, що співали про него, — казали попобити! — Але Москалі розкопали лишень малий Лбох в Субботові:

„Великогож того Лбоху
Ще й не дошукались“.¹⁾

Такий зміст сеї поеми. Якуж головну ідею хотів поет зобразити тими трьома відірваними, переважно фантастичними картинами?

У львівському виданю творів Шевченка з р. 1867 читаємо на кінці поеми „Великий Лбох“ ось яку замітку видавців: „Є така повірка в народі, що якби доконались Москалі до великого лбоху Богданового, де его скарби заховані, то до останку вже звівечилиб Україну“.²⁾

Не знаємо, на якій підставі засновано отсе поясненє, бо тут не сказано, де, в якій околиці можна-б подібати таке вірованє люду; однак се річ певна, що таке „поясненє“ не пояснює, а лишень затемнює основну думку поеми. З цілого укладу „Великого Лбоху“ виходить, що ся поема основана на як раз противному вірованю люду. Наколиб вважати правдивим се поясненє, то в якій звязи стоялаб тоді перша частина з цілостю поеми? Яка звязь лучилаб тоді епізод, де розказано про ріднини Івана, героя волі, — з цілостю поетичного помислу? Яким способом моглиб ми собі тоді пояснити анальоґічні місця в поемах „Субботів“ та „Розрита Могила“?

На мій погляд ось яка гене́за й головна ідея сеї поеми. Відома річ, як дуже любив Шевченко Україну з її людом, з широкими степами, та високими могилами. Особливож могилами, свідками козачої слави та змагань козацтва за політичну волю України, — любував ся Тарас мов найдорожшим скарбом. Они виринали в его думці, кілька разів згадав він на чужині про рідну країну. Коло могил, та інших останків старини вились срібні пасма думок поета. Сі памятки козачої слави стали тепер Москалі розкопувати, шукаючи скарбів, та „древностей“, — сі самі Москалі, що тільки лиха накоїли Україні. Чиж диво, що Шевченко цілою душею болів над їх руїною? Як великий був біль поета з тої причини, видимо з сего факту, що Тарас аж у чотирох поемах виявив своє обуренє над тою роботою московского начальства, — т. є. в поемах „Сон“³⁾

¹⁾ „Кобзарь“ I. 240.

²⁾ „Поезії Т. Шевченка“ Львів 1867. II. 333.

³⁾ „Кобзарь“ I. 210.

„Субботів“¹⁾ „Великий Льох“, і „Розрита Могила“²⁾. Не міг Шевченко відвернути згубної руки Москаля від дорогих памяток України, і шукав задля того потіхи хоч у власній мрії, що показувала йому красшу надію на будуччину. Основа сеї містичної мрії, на котру склалось віроване народне і вплив Міцкевича, — як се покажемо дальше, — представляє ся менше-більше ось як: Риє Москаль, та розкопує наші могили, і наші старинні льохи; розкопав уже малий льох в Субботові, але „великого льоху“ ще не дошукав ся... Мабуть підожде ше, -- аж упаде церква, що стоїть над могилою Богдана Хмельницького, — над „великим льохом“ :

Тоді-б разом дві руїни
В „Пчелї“ описали.³⁾

Але скоро доконають ся до „великого льоху“, тоді будуть два дива творить ся :

Сю ніч будуть на Україні
Родитьця близнята.
Один буде як той Гонта
Катів катувати...

.
. . . як виросте той Гонта
. . . розпустить правду й волю
По всій Україні.⁴⁾

Се і становить ідею поеми „Великий Льох“ — се творить її містичну ткань.⁵⁾ Що таку провідну ідею хотів Шевченко перевести в сій поемі, про се свідчать також аналогічні уступи поеми „Субботів“, де предмет той сам, і та сама лише яснійше висказана основна ідея. Томуж і провідну думку поеми „Великий Льох“ можна зрозуміти докладно лишень порівнюючи її з поемами „Субботів“ та „Розрита Могила“.

І в поезії „Субботів“ боліє Шевченко над тим, що „Льохи твої

1) *ibid.* II. 240—241.

2) *ibid.* I. 222—223.

3) „Кобзарь“ I. 233; в пражському виданю: „Тодіб собі дві руїни — разом розкопали“ (II. 46.)

4) *ibid.* I. 233—234.

5) Попри сю головну ідею мав Шевченко також і другу ціль, а іменно сатиричне змальоване політичних обставин України, Польщі й Росії.

(Богдане) розкопують (Москалі) та тебеж і лають .¹⁾ До слів поеми „Великий Льох“ :

Трошки-б трошки підождали,
І церква-б упала:
Тоді-б разом дві руїни
В „Пчелі“ описали —

так і навізують ся слова з поеми Субботів:

Церква-домовина
Розвалить ся... а з під неї
Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Сьвіт правди засьвітить,
І помолятця на волі
Невольничі діти!...²⁾

Так отже, як церков Богданова розвалить ся, і як Москалі розкопають обидві руїни, т. є. церков і „великий льох“, — тоді настане на Україні воля — а не, як пояснює львівське видане — неволя!

Про ту саму містичну мрію Шевченка свідчать і поезія п. в. „Розрита могила“ :

На четверо розкопана
Розрита могила!
Чого вони там шукають?
Що там схоронили
Старі батьки? — Ех! як-би то,
Як-би то знайти те,
Що там поховали! —
Не плакали-б діти,
Мати-б не ридала!...³⁾

Томуж мусимо пояснене львівських видавців вважати зовсім хибним.

Колиж будемо провідну думку поеми „Великий Льох“ розуміти так, як се ми що йно показали, — то побачимо і звязь між першою частиною а цілостію поеми. Душі тих, що супротив України провинились, (хоть ся

¹⁾ В поемі „Вел. Льох“ показано, як московські чиновники розкопавши льох Богдана, назвали его „мошенникомъ“.

²⁾ „Кобзарь“ II. 241.

³⁾ *ibid.* I. 223.

провина лишень позірна) доти будуть карати ся, доки Москаль не розкопає „великого льоху“, і через те сам не приспішить відродження й визволення України. Душі сі чекають отже на розкопанє „великого льоху“ і на народженє героя Івана, — бо тоді аж зникнуть наслідки їх гріху, — і Петро пустить їх до раю.

Так на сформованє основної думки поеми „Великий Льох“ — як і на плян та техніку поодиноких її частин зложились, побіч психічного процесу, про котрий ми що йно говорили, — в значній мірі також спомини з II-гої та III-ої части Міцкевичевих „Поминок“.

Провідна думка Шевченкової поеми, звязана, як ми бачили, з нагодинами містичного героя Івана, про котрого каже злий геній України, що він знищить всю працю ворогів українського народу, та „розпустить правду й волю по всій Україні“.

Сей „новий Гонта“ живо нагадує такогож містичного героя, що з'явив ся у привиді ксьондза Петра :

Patrz!... Ha! To dziecię uszło... rośnie... to obrońca!
Wskrziesiciel narodu!¹⁾

.....
To namiestnik wolności na ziemi widomy!²⁾

Злим демонам воронам се не на руку, що народить ся такий герой, котрий буде з ними боротись — котрий „на катів та на все „добре кайдани готує“. Они змовляють ся на его згубу. Всі обставини сеї змови нагадують відповідну сцену „Поминок“, де злі духи роз'ятрують, та роздувають гордість Конрада у суперечці з Богом, і номагають ему Бога оскорбити, щоби пізнійше піймати грішника в свої пазурі. Що тикаєсь форми сеї змови, — то лишень одно місце поеми „Великий Льох“ вказує на сю сцену :

Я золотом розтопленим
Заплю йому очи!³⁾
Orła w hydrę
Oczy mu w ydrę!⁴⁾

¹⁾ „Poezje“ IV. 189.

²⁾ „Poezje“ IV. 191.

³⁾ „Кобзарь“ I. 234.

⁴⁾ „Poezje“ IV. 166. Може бути, що наведені слова Шевченка є споминами з иншого уступу III-тої части „Поминок“ — де бачимо ось яке місце:

Ach wyléj mi z ręki żar srebrny, żar złoty

.....
Ten kruszec mu wleję do serca,

A potem przez oczy wyleję.

В обидвох поемах прилітають душі померших у постаті птахів. Сі душі з'являють ся в „Поминках“ на зазив ворожбита-„гусяра“ — щоби раз положили кінець своїй блуканнї по сьвіті; так само і в Шевченковій поемі прилітають душі в сїй надїї, — що з розкопанем „Великого Льоху“ скінчать ся їх муки.

Як у „Поминках“, так і в „Великому Льоху“ сповнює ся на душах постанова Божої волі, що за означені роди гріхів не можуть они дістатись до раю:

Bo słuchajcie, i zważcie u siebie,
 Że według Bożego rozkazu
 Kto nie doznał goruczy ni razu,
 Ten nie dozna słoduczy w niebie.¹⁾

Бо так сказав Петрові Бог:
 Тоді їх в рай ми повпускаєм,
 Як все Москаль поабірає
 Як розкопа „Великий льох“.²⁾

Хоч як неподібні роди провин, що в „Поминках“ не мають того політичного характеру, яким зазначені они в „Великому Льоху“ — анальоґія між тими поетичними помислами доволі виразна.

В „Поминках“, скоро прилетить яка душа, — неначе представляє ся ворожбитови, оповідає історію свого життя, — та виявляє свою провну. І в Шевченковій поемі, пташки прилетівши представляють ся: „Ми пташки — душі, а не люди!“ — і розказують про своє життя, та свої гріхи.

Особливож оповідане першої душі, і т. зв. „Recitativo“ — дівчини Зосї в „Поминках“ дуже подібні одно до одного:

Як була я людиною
 То Присею звалась
 Я от-тутечки й родилась,
 Тут і виростала.³⁾

Слова сесї нагадують початок оповідання Зосї:

Tak Zosią byłam
 Dziewczyną z téj wioski
 Imię moje u was głośne.⁴⁾

¹⁾ „Poezje“ IV. 36.

²⁾ „Кобзарь“ I. 224.

³⁾ „Кобзарь“ I. 224.

⁴⁾ „Poezje“ IV. 49.

Дальші оповідання обидвох дівчат про ідилічне, безжурне, невинне жите дівоче — мають дуже подібний наївний тон і весь кольорит, при всім тім, що Шевченкова Прися — се доволі вірний тип української дівчини, — а свою Зою вчинив Міцкевич більше етеричною мрією, як реальною постаттю.

Також заголовок Шевченкової поеми: „Містерія“ — вказує на се, що поет, пишучи „Великий Льох“, мав на думці II-гу частину Міцкевичевих „Поминок“, що представляють містерію, т. є. тайне людове сьвято.

На останку драматична форма поем „Великий Льох“ і „Поминки“ — вказує враз із наведеними вже аналогічними мотивами, на значну залежність Шевченкової поеми від Міцкевича.

Коли возьмемо на увагу, що герої Іван, довкола котрого ґрупує ся цілий містичний помисл поеми „Великий Льох“, і котрий пригадує аналогічного героя, змалюваного в „Поминках“, — виступає серед цілого ряду-ситуацій, що суть репродукцією відповідних мотивів Міцкевичевої поеми — то прийдемо до рішучого переконання, що містицизм, який бачимо в поемі „Великий Льох“, повстав у Шевченка під впливом Міцкевича.

Однак хвилевий містичний настрій Шевченка викликали не лишень „Поминки“. Найновіші матеріали¹⁾ до житя українського поета вказують на ще оден твір Міцкевича, в котрому треба шукати жерел сих признак містицизму, які бачимо в поемі „Великий Льох“. Між письмами, які забрано у членів „братства Кирила і Методія“ знайдено рукопись п. з. „Закон Божий“ або „Подвістрянка“. „Костомарів каже,“ — пише шеф жандармерії граф А. Орлов у своєму донесеню, — „що знайшов схожість між „Подвістрянкою“, а „Piełgrzymko-ю“ (?) Міцкевича. Справді рукопись „Закон Божий“ є ніщо инше, як перерібка книжки Міцкевича; перерібка в тому держить ся, що в „Piełgrzym-ці“ все пристосовано до Польщі, а в „Закопі Божому“ до України. Костомарів гадає, що ся перерібка зроблена Поляками, що небавом по ворохобні мали на думці відбудувати Україну.“²⁾

Замітка ся о стілько невірна, що в ній перекручено заголовок Міцкевичевого твору; річ очевидна, що тут мова про твір: „Księgi pielgrzymstwa polskiego“ — бо Міцкевич не написав ніякого твору п. з. „Piełgrzymka“.

¹⁾ „Донесеня графа А. Ф. Орлова“. (Оголошено в часоп. „Русскій Архивъ“ 1892, №. 7, 331-359, — а переложено на українську мову в „Зорі“ 1893. Ч. 5.)

²⁾ „Зорі“ 1893. стр. 98.

„Księgi pielgrzymstwa polskiego“ і „Księgi narodu polskiego od początku świata, aż do umęczenia narodu polskiego“ — написані стилем евангелій, містять в собі найповнішу основу патріотичної містики Міцкевича.¹⁾

З донесення Орлова виходить ясно, що „Księgi pielgrzymstwa polskiego“ кружили в українській перерібіці по Україні, — та що ся рукопись відома була членам „Брацтва Кирила і Методія“ до котрого належав і Шевченко. Коли собі тепер нагадаємо, що іменно в тому часі, коли приготувювалася організація згаданого брацтва, де культивовано деякі такі ідеї, які висказані в „Законі Божому“, — Шевченко написав свою поему „Великий Лях“ (в Миргороді р. 1845) — то мусимо ствердити факт, — що на містичний характер сеї поеми вплинули найбільше твори Міцкевича: „Księgi pielgrzymstwa polskiego“ та „Поминки“; сі твори кинули також легкий містичний відтінок і на Шевченкові поезії „Розрита Могила“ та „Субботів“ — що вяжуть ся првідною думкою з поемою „Великий Лях“.

В поемах, котрі ми перше розбирали, — бачили ми переважно користні прояви Міцкевичевого впливу. „Великий Лях“, — се одинока поема, де вплив Міцкевича показав ся шкідливим, запровадивши Шевченка на манівці містики та туманної фантастичности. В других поемах з'умів Шевченко Міцкевичеві мотиви так переродити, так перепустити через критику власного таланту, що до єго поезій ввійшли лишень що здоровійші, що кращі перлини Міцкевичевих помислів; в поемі-ж „Великий Лях“ бачимо прояву як раз противну. Шевченко сполучив тут містику „Książ pielgrzymstwa“ з фантастичною містикою „Поминки“; — але не надав сій фантастиці сего глибокого гуманного змісту, який бачимо в II-гій часті „Поминки“ — не вмів оперти містичних помислів на реальній основі.

У Міцкевича карають ся душі грішників, як скупаря, розпустника, лютого пана і т. д. — за дійсні провини, яких они допустились за життя.

¹⁾ Обидва сі твори видано перший раз анонімно в Парижі р. 1832 з кінцем грудня.

Польщу, її тернія і політичну смерть порівнює поет із життям, мукami та смертю Христа, — і віщує їй сьвітле воскресенє.

Польща одна є, по думці поета, заборолом правдивих християнських ідей, — любови і свободи; польську культуру ставить поет як ідеал супроти культури „безбожного гнилого западу“; через Польщу, як думає поет, має колись відродитись ціла людскість. (Ідея ся має багато схожости с містицизмом московских славянофілів.)

В творі п з „Księgi narodu polskiego“ („Poezje“ IV. 347—348) бачимо той самий образ мук і смерти Польщі відзорований з тернія Христа, — який змалював Міцкевич у своїх „Поминках“ в тому містичному привиді ксьондза Петра (IV. 189—191), що відіграв свою ролю в генезі поеми „Великий Лях“.

Між тим у Шевченка терплять душі кару за вчинки, котрих не можна назвати гріхом, провинною. — Бож ані та дівчина, що перейшла Хмельницькому дорогу з повними коновками, як „він їхав в Переяслав Москові присягати“; ані ся душа, що напоїла коня Петрови, не догадувалась, що тим способом прогрішилась; ані дитина, що усміхнулась до Катерини не могла й думати, — „що царця тая лютий ворог України“... Несвідомість учників сих дівчат зазначає виразно сам Шевченко. — За що-ж каже їм поет вмирати страшною незвичайною смертю — та каратись по смерті? Правда, що Шевченко хотів тими трьома незвичайними родами смерті й карі з одного боку наклеювати всякі признаки хоть би й несвідомої прихильности Українців до Москви як народну зраду, — а з другого боку вказати на згубні наслідки угоди переяславської, та на бруталність таких учинків, як зруйноваше Батурина й Січи, — то вибрав до тої цілі форму дуже невідповідну. Колиб навіть сі три душі-пташки розуміти алегорично (хоть не може тут бути й бесіди про докладні консеквентні алегорії) — то все таки разити нас буде неприродність їх смерті й карі.

Апокрифічні вірованя українського люду приписують нераз страшну кару за деякі дуже дрібні провини. Приклади таких віровань бачимо в українській пісні, — де згадуєсь про грішні душі, котрих за гріхи не хоче Петро пустити до неба. Дві відміни сеї пісні, записані на Україні, бачимо у Чубинського.¹⁾ Деякі мотиви, о котрі нам тут розходить ся, виразнійше зазначені в галицькому варіанті сеї пісні, — записаному Іваном Вагилевичем:²⁾

Ой пасли вівці
 При високій гірці.
 Ішли туди дві душеньки
 А за ними третя грішна.
 Ішлиж они тільки ішли
 Аж до неба зайшли.
 Заковтали у дверенька:
 Господь каже: — „Хто там, Петре?“
 — „Прийшли сюди дві душечки
 А за ними третя грішна“.
 Дві душечки упустили

¹⁾ „Труды этногр. статист. экспед.“ I. 149; III. 481.

²⁾ Подаю варіант сеї пісні нігде ще у нас надрукований, по рукописі Вагилевича, що переховуєсь у бібліотеці Оссолинських у Львові (Rekopisy Wagilewicza“ Nr. 2.411, t. II str. 195.) Може она становити додаток до нашої літератури апокрифічної.

Тай двері ся зацепили..
 Грішна душа ревне плаче,
 Аж то вчула Божа Мати:
 — „Благом синку! Благом синку!
 Пускай гріхи грішній души“..
 — „Не відцую моя мати
 Бо в петницю танцювала,
 В суботу ся не вмивала,
 А в неділю поснідала
 Тай до церкви не ходила,
 Тай Богу ся не молила.“

В тій пісні бачимо деякі такі самі мотиви, як сї, що знаходять ся в першій часті поеми „Великий Льох“. І тут приходять три душі до Петра, щоб и впустив їх до раю; і тут, як у Шевченка, між гріхами, за котрі душа не має пристоуну до раю, бачимо деякі зовсім дрібні та позірні, н. прим. се, — що „в суботу не вмивалась, а в неділю поснідала“.

Ся пісня або подібне вірованє народне могло бути відоме й Шевченкови, та враз із Міцкевичевими „Поминками“ могло взяти участь у генезі відповідних мотивів першої часті розбіраної тут містерії.

Поема „Великий Льох“ показує ясно, — як мало відповідало напрямови Шевченкового таланту те поле, — на котре він тут пустив ся, і як не міг собі дати ради з фантастично-містичними мріями той, — що так по мистецьки вмів обсервувати й малювати конкретні факти жита.

За розволіклими й неясними алегоріями бліднуть деякі справді гарні і реальні побутові картини, як н. пр. початок оновідання Присї, — та тратять силу політично-сатиричні стріли вимірені проти московського уряду.

Усе те робить поему „Великий Льох“ одним з найслабших творів, які коли-небудь вийшли з під пера Шевченка.

V.

Коротка синтез попередних дослідів. Значіне оригінальної творчої сили Шевченка серед ріжнородних вражів, що склались на его поезії. Зв'язь між новітніми дослідями над індивідуальною творчістю і здобутками порівнюючої літературної критики. Творчість великих поетів, — і літературні впливи. Шекспір. Тенізон. Ієте. Вплив Гомера, Вергіля, Тасса, Ієтого, Шіллера, Мура і др. на Міцкевича. Ліризм Шевченка — а ліричні поезії Кольцова, Гайного і Шельяого. Патріотизм Шевченка і Міцкевича.

На закінченє зберемо ще раз коротко найважнійші точки наших дослідів.

Границі впливу Міцкевича на Шевченка дадуться означити роками 1838—1845. Відголоски сего впливу, які бачимо в кількох пізніших Тарасових творах суть так незначні та неясні, — так трудно їх відріжжити від оригінальних помислів самого Шевченка,¹⁾ що не потребуємо з ними числитись, та розширювати для них означених тут границь.

Міцкевичеві поезії склались ураз із творами Жуковського, Пушкіна, Козлова, Гоголя і ин. на загальну романтичну основу Шевченкових балад; однак перша Тарасова балада „Щичина“ — не показує ще майже ніяких признаків Міцкевичевого впливу; полишили на ній виразні сліди поезії московських письменників: Жуковського, Пушкіна, а по часті й Козлова. За те в генезі балад „Русалка“ та „Тополя“ має вплив Міцкевича чимале значінє. Міцкевичева „Рубка“ піддала Шевченкови враз із Пушкіною „Русалкою Дніпровною“ та народною пісню деякі побутово-суспільні мотиви сюжету „Русалки“; під впливом „Рибки“ впровадив Шевченко до своєї балади елемент фантастично-романтичний, котрий сформував під вражінем Пушкінової „Русалки Дніпровної“ відповідно до вірувань українського народу.

Як в „Русалці“ лучить ся вплив Міцкевича із впливом Пушкіна, так у баладі п. з. „Тополя“ йде він рука в руку з впливом Жуковського. Хоть Міцкевичева балада „Усієська“ в значній мірі залежна від балади Жуковського п. з.: „Людмила“, — то все таки можна докладно завважати, що Міцкевичева „Утеча“ сильнійше відбилась в Шевченковій „Тополі“, як аналогічні балади Жуковського „Людмила“ та „Свѣтлана“. Вплив „Утечі“ видно лишень у побутовій частині сюжету „Тополі“. Фантастично-легендовий її елемент походить головню з пісень та вірувань українського люду.

Між Тарасовими творами, з першої доби розвою его творчости, — що носять на собі сліди Міцкевичевого впливу, — треба покласти й „Перебендю“. В сій поемі бачимо, як се ми показали, два типи кобзарів: оден реальний український сліпєць, що „усюди вештаєця та на-кобзі грає“, — а другий вітхнений поет подібний до самого Шевченка. На тих двох постатях бачимо вплив Міцкевича, що походить із двох окремих жерет. На образі, що представляє вітхненого поета, бачимо кілька легких відтінків впливу „Імпровізації“ — на змальоване-ж постати реального сліпця-кобзаря, — склав ся враз із другими

¹⁾ Про оден із таких відголосків Міцкевичевого впливу, який бачимо в думці „Як би ви знали панічі“ — ми вже говорили. Замітимо ще тут хіба се, що в присвяті Шевченка п. з „Козачковському“ („Кобзарь“ II. 83) особливож у варіанті, що поміщений у пражському виданю (II. 106) — можно завважати легку аналогію до деяких помислів Міцкевичевої поезії п з „Do Matki Polki“ („Poezje“ II. 159—161).

вражіннями вплив Міцкевичаєвої балади: „Dudargz“. Під вражінем сеї балади змалював Шевченко також кобзаря, якого бачимо в поемі „Черниця Маряна“.

Хоть у Міцкевича міг Шевченко бачити знамениті приміри поезій історично-патріотичних, — хоть ті поеми може й причинились до розбудження патріотичних почувань Шевченка, — то не полишили они на его творах ніяких слідів свого впливу. Причини тої прояви треба шукати в тодішньому загальному настрою нашого поета. В часі, коли Шевченко писав свої поеми змісту патріотично-історичного, котрих головним предметом була боротьба українського козацтва та гайдамацтва з польською шляхтою, — не було між поглядами Шевченка й Міцкевича того спільного ґрунту, на котрому моглиб стрінутись їх патріотичні почування.

Той спільний ґрунт знайшов ся в слідуєчій фазі розвою Шевченкового таланту, — коли поет наш позбувши ся козакофільського романтизму став більшу увагу звертати на політичні та суспільні тодішні кривди українського народу. Основним мотивом Шевченкових поем з того часу єсть ненависть до московського царизму, в котрому поет бачить головне жерею політичної та суспільної недолі України. Тота сама залізна рука московського деспотизму придавила й Польшу; проти неї підняв і Міцкевич могучий свій голос. На тій спільній точці стрінулись обидва поети. Тому-то Міцкевичева поема „Dziady“, в котру поет вложив свої політичні погляди, — зробила велике вражіньє на Шевченка. Мірною сего вражіня суть виразні сліди впливу, які полишили „Поминок“ на Шевченкових поемах „Сон“ і „Великий Льох“. В тій частині „Сну“, де Тарас описує суспільну недолу закріпощених мас люду — та свої терпіння, як поета-пророка, невідлучної частини того приданого люду — чуємо кілька відголосів „Імпровізації“; в інших уступах сеї поеми, де Шевченко оскаржує перед судом людскости московську державу, — московський деспотичний уряд за історичні та сучасні політичні кривди заподіяні Україні, — бачимо чимало відблисків Міцкевичевого „Уступу“ III-тої части „Поминок“.

В поемі-ж „Великий Льох“ виступає під впливом Міцкевича закраєска містицизму, що відбила ся на провідній ідеї поеми; в поодиноких мотивах „Великого Льоху“ проявляють ся многі спомини з II-гої та III-тої части „Поминок“.

Отсе головні признаки впливу поезій Міцкевича на Шевченка. Яку участь взяли Міцкевичеві мотиви в генезі поодиноких поем, як лучили ся они з другими впливами літератури й життя, — се старались ми докладно показати.

Що Шевченко не дав на шкоду своєї оригінальності пірватись ніякій з тих ріжпородних струй поетичних впливів, — се треба завдячити силь-

ному єго талантови, що могутним крилом зумів підняти ся до самостійного лету. Щоби яснійше показати ролю, яка серед вражінь життя та літератури припала на оригінальну творчу силу самого Шевченка, можемо тепер, по спеціальній аналізі Тарасових творів, покористуватись плястичнішим способом викладу.

Любов молодого поета вдарила по струнах єго почувань, — розбудила у него людську гідність, роздула жар припопелених ран — а дальше й зігнала до лету єго поетичні сносібности, що причаїлись серед злиднів життя. І задумав ся поет над собою. Невеселі дитячі літа, і довголітня поневірка в панській службі, і гірка доля закріпощених родичів — живо виринають в єго памяти — і забажав поет широкого вольного життя людини. Віджила в єго памяти й рідна далека Україна. До неї понесла поета уява окрилена тугою — повертаючи мов пташка до того гвізда, де зросла, виплекалась, вибуяла. І промовили до кобзаря чарівні голоси української природи: Рече, стуговить Дніпро, — шумить степ розколисаний весняним леготом, сьпіває пташка в цвітучих садках, всьміхає ся небо блакітне — безкрає, мерехтить сонце палаче, блискуче, — та ворушить у него ніжні незнані почуваня: пісня сама вродилась у него в серцю, — сама поплила на уста, сама задзвеніла та залучала з клетотом Дніпра, з шумом стену, із щebetом пташки.

Але попри сєй гомін природи чує ще вразливе ухо поета дивний гамір ріжнородних звуків. Зпід могили промовляє до него козацка бувальщина; кругом залучали сумовиті голоси сучасного життя про нові злидні рідного народу; звучним хором відзивають ся до кобзаря глибокі чарівні голоси народної пісні, поважним гамором гаморять людіві перекази; здалека від сусідних народів долітають до него могучі пісні великих славянських поетів, — а між ними визначає ся високий, чистий героїчний голос Міцкевича.

А кобзар наш усе сьпіває, — імпровізує нову пісню при супроводі того чудового гамору, що мов легкі придавлені акорди, додає єму вітхеня...; сьпіває, — добуває чисті звуки з глибини свого больом накипінного серця, — то зілле їх з таємним шепотом природи, — то защебече враз з українською дівчиною про палке коханє та болючу зраду, то розкаже ураз із бідним чумаком про незавидну долю найшита; то знов заманяє поета відголоси сучасного життя: — він вслухуєсь і в тихий плач бідної покритки, жертви панської розпусти, і в глухий стогін люду, що терпить крінацку неволю, і в риданє матерій над тисячами трунів, пошматкованих у війні за самолюбні цілі самодержця, — чує поет і той нависний регіт-наругу тираньства над приборканими народами; — під вражінєм тих звуків кріпшає голос поета, набирає величної сили; з повної груди добуває кобзар свою пісню, підіймає її в гору, — щоб

далеко чути, і голосить над суспільно-політичною неволею рідного народу, та наць безмірним всеюдським горем. Зачувши і тут на тій висоті чисті, повні, голосні звуки пісні Міцкевича, скріпляє ними свою творчу силу, і гремить враз із ним у могутньому двоспіві проти царів-деспотів, проти кривдників, гнобителів України, або улітає високо-високо понад хмари, де не чути людського сьміху, — ані людського плачу..

Сьпіває кобзар, і его пісня, сполучуючи поодинокі мотиви того гамору в чарівну оригінальну мелодию, потрясає людські серця, та будить в них найвищі чоловіколюбні почування!

Таке значіне мали індивідуальні поетичні спосібности Шевченка серед многоти безпосередних та посередних-літературних впливів.

Не давні се ще часи, коли на великих поетів задивлювано ся як на непонятні дива, — коли не відважувано ся заглянути за ту заслону, за котрою відбував ся таємний процес поетичної творчости; але при нинішньому напрямі наукових дослідів се річ не лишень природпа, але й доконечна. Сучасна наука, що стараєсь проникнути саму суть прояв природи, зачала робити досліди і над психологією творчости, — і хоч сї досліди знаходять ся доперва в перших починах, — то все таки довели они до деяких не маловажних результатів.

Передовсім розвіята наука сю авреолу чудовности, якою окружувано до тепер геніїв; она доказала, — що нема ніяких спеціально поетичних мозків: у поетів та артистів в загалі суть лишень сильніше розвинені деякі такі духові спосібности, (н. пр. фантазия, память) — які у звичайних людей знаходять ся в меншій мірі; — що процес творчости полягає на тих самих основних психічних правах, на яких опирає ся мислене в загалі.

Новітші вчені як італійський антрополоґ Льомброзо, говорячи про людей геніяльних, старались поставити їх рядом із людьми божевільними — а сей здогад опирали на тій основі, що у одних як і у других власти духові не суть у нормальному стані. Що люди геніяльні мають деякі духові спосібности не нормально розвинені, — про се ми що йно згадували; правда й се, що величезний процент поетів, як і артистів у загалі, — се люди в більшому або меншому ступні „нервові“ — а божевільність — се висший ступень нервового розстрою; але іменно в сему ступні й лежить ціла велика різниця. Нервовість робить чоловіка геніяльного вразливійшим, викликає у него сильніші зворушення, єсть причиною сильнішого напруження его чувства, оживлює его фантазию, підносить у него до незвичайної моментальної енергії і інші духові власти, котрі однак ділають зовсім правильно, — коли між тим у божевільного духові власти до того ступня розстроєні та поперемишувані, що они не точно сповнюють свої функції. Наколиб і як дати послух выводам Льом-

броза і єго прихильників, то такі здорові і повні психічної гармонії геніяльні личности як Шекспір і Гете будуть живим протестом проти таких гіпотез.

Супроти нинішньої науки давно перестарілись і такі скрайні поверховні здогади, будьтоби артистична творчість була чисто-льоґічною іґрашкою розумінь, — котрої характер залежить лишень від волі автора та єго більшої або меншої технічної вирави та науки.

Що поет мусить присвоїти собі значний засіб сучасних здобутків людського духа ¹⁾ - про се ми докладно говорили. — Якими однак нерозривними зв'язами сполучені сі придбані здобутки науки, сі вражіння та інші поетичні матеріали, якими користуєсь фантазія артиста, — з цілою єго фізичною та моральною організацією, з цілою системою єго думок, котра каже єму вибирати такі а не інші форми і засоби артистичні, — на се не звертають зовсім уваги сі, що вважають всяку хочби й геніяльну творчість — „ремеслом“. Реальніший, вірніший погляд, далекий від обидвох крайностей дасть ся схарактеризувати коротко отсими словами французького критика Суріо: „Не треба забувати, що за ідеєю стоїть вражінє, — а за вражінєм живий чоловік. Творчість се не абстрактна льоґічна штука, про котру говорять сі, що хотіли би звести всі продукти людської думки до абстракції та пустого трескоту формулок: — се глибокий органічний процес, в котрому зв'язані рівночасно всі наші спосібности, всі наші почування, все наше житє. Поясненє таке не наносить найменшої кривди славі великих творців. Приписуючи чисто природним причинам появу навіть найоріґінальніших ідей, ми тим відбираєм генієви характер чудовности, але ми показуєм єго власні індивідуальні спосібности. Попередні єго думки, попередні ідеї інших людей, з котрими він познакомив ся, треба записати в чергу тих умов, котрі приготували поле для нової ідеї, зробили її конечною в даній хвилі. Ідеї не падають із неба; — они виростають та розвивають ся враз із чоловіком“. ²⁾

Такі і тим подібні студії над психольогією творчости відбились на цілій теорії літературної научної критики, та історії літератури, — і на відворот: факти; які здобула порівнююча історія літератури причинились до поглиблення студій над психольогією творчости. ³⁾

¹⁾ Навіть Е. Гартман, що багато прояв психічних пояснює несвідомою й невідомою якоюсь силою, доказує, що і геніяльні люди мусять бути високо просвіченими, мусять мати в своїй пам'яті богатий засіб визначних образів та всяких поетичних мотивів, котрими рзп'яряджує в часі акту творення. [Порівн. „Philosophie des Unbewussten“ Berlin, 1869, 218—219.]

²⁾ Loc. cit. „Вѣст. Европы“ 1885. III. 590.

³⁾ Порівн. Ernst Grosse: „Literaturwissenschaft“ Leipzig. 1887. s. 28.

Згадані теорії історії літератури годять ся на сю тезу, що еволюція літератури полягає головню на взаєминах між елементами традиційними, а здобутками індивідуальної творчості. Лична творчість підлягає переважаючому впливови імпульсів сучасного життя, так, що новий зміст сего життя так часто проникає старі традиційні мотиви.¹⁾

Приміри на се маємо в творах перворядних геніїв, котрі як Гете, самі се признають. „Ми приходимо на світ із способностями“, — каже сей німецький поет, — „але наш розвій завдячуємо тисячним впливам великого світа, з котрого ми собі присвоюємо, що можемо; я багато винен Шекспіровц, Штернові і Гольдсмітові; але се не означає ще жерел

¹⁾ Прояву сю ілюструють слідуочі слова проф. А. Веселовского: „Припустім, що ви не маєте розуміня о примагах середньовічної романстики, о тайнах „Круглого стола“, о відпадешю „Святого Іраля“ і о хитростях Мерліна. Ви перший раз подибали весь той світ у „Королевских Ідіях“ Тевнісона. Він причарував вас своєю фантастичністю, своєю поезією; ви полюбили его героїв, їх надії і терпіння, їх любов і ненависть, все те ви взяли на рахунок поета, що умів воплотити перед вами ту дійсність, що може піколи й не істнувала на землі. Ви думаете так відповідно до недавнього досвіду, відповідно до того або сего роману, що представляє ся вам личним вимислом автора. Між тим вам довелось розгорнути старі поеми Гартмана фон-дер-Ауе, Іотфріда Штрасбургского, і Волфрма фон-Ешенбаха: в подибали в них Ерека і страдальний образ Еліти, Вівіану, що опутала Мерліна, любов Ланцельоте і Джіневри. Лишень мотиви акції тут інші, чуття й характери архаїчніші, відповідні далекому вікови. Ви гадауетесь, що тут новий автор запозичив ся у старих, і знайдете поетичний поступ у тому, — що в давні образи внесено більше людських мотивів, більше зрозумілої для нас психології, більше сучасної рефлексії. Але ви не можете ще спинитись на тій студії порівняв: ідучи дальше від середньовічної романтики, ви знайдете ті самі оповідання у французских романах „Круглого Стола“, в народних переказах Кельтів; ще дальше, — в повістях Індійців і Моголів, в казках Сходу і Западу“.

„Люде називає іспіальним поетичним інстинктом скляність великих поетів до оброблюваня сюжетів, що вже знайшли перерібку в поезії. Такій інстинкт пробиває ся в літературній діяльності Шекспіра. Его драми основані по більшій части на італійских повелях, — а історичні пєси на хроніці Голішцеда. Подібних примірів можнаб знайти чимало. Нема повісти або роману, котрих основа не пагадувалаб нам подібних творів, котрі ми подибували на другому місці — Інтриги, які знаходять ся у романістів дадут ся звести до невеликого числа загальніших типів; сцени любові і ненависти, боротьби і переслідуваня, подибуємо такі самі в романі і новелі, в легенді і казці, або, лучше сказати, они рівномірно провадять нас від мітичної казки до новелі й легенди, та доводять до сучасного роману. Легенда про Фавста обійшла під ріжними іменами цілу стару й нову Европу; Прометей Ескільового можна відгадати в Лео Шпільгагена, в Pramathas індійского епоса, в міті о знесенню небесного очю на землю“. [„О методъ и задачъ истор. литерат. какъ науки“ Журн. мин нар. проsv. СЛІІ. 12—13.)].

моєї культури. Головна річ, коли хто має живу душу, що любить правду, і приймає її, де небуть би її знайшла“. ¹⁾

Новіші порівнюючі досліді показують, що й Міцкевич підлягав впливови великих європейських письменників. Твори Гомера, Вергілія, Тасса, ²⁾ Гетого, ³⁾ Шіллера, ⁴⁾ Т. Мура ⁵⁾ і інших письменників ⁶⁾ полишили вразні сліди на поезиях Міцкевича.

Тих кілька моментів із психології творчости, та наведені приміри великих поетів, що також підлягали літературним впливам, — можуть переконати поклонників Шевченка, що й є сліди Міцкевичевого впливу, які ми показали в Тарасових поезиях, — не обнижують вартости єго творів, не заперечують оригінальних геніяльних спосібностей нашого поета. Противно они доказують, що Шевченко стояв на висоті духового руху свого часу.

Многі Шевченкові поезії можнаб що до артистичної вартости та поважного змісту постановити побіч найкращих творів європейської літератури; однак під зглядом характеристичних прикмет єго поетичного таланту, не дасть ся Шевченко порівняти ні з одним знаним мені поетом, — бо єго твори виїшли з виняткових пригод єго життя: Шевченко репрезентує одиноку в європейській літературі стать геніяльного мужика, вітхненого поета-пророка свого народу.

¹⁾ Порівн. „Eckermanns Gespräche mit Göthe“ III. 127.

²⁾ Порівн. W. A. Bruchnalski: „Reminiscencey w „Panu Tadeuszu“ z Homera Wergiliusza i Tassa“ „Pamiętnik“ tow. literack. A. Mickiewicza, II. 95—121.)

³⁾ Порівн. Alex. Pechnik: „Göthes Hermann und Dorothea und Herr Thadäus“ (Sprawozdanie gimnazjum Nowego Sącza 1879).

Józef Tretiak: Mickiewicz w Wilnie i Kownie. Życie i poezya. Lwów 1884. — „Pierwiosnek“ нагадує, по думці критика поезию Гетого: „Das Blümlein Wundershön“; „Świtezianka“ — баладу: „Der Fischer“; „Pani Twardowska“ і „Tukaj“ деякі мотиви поеми „Faust“, котра враз із повістю „Die Leiden des jungen Werthers“ відбила ся в Міцкевичевих „Поминках“.

⁴⁾ Ed. Schnobrich: „Schiller w Polsce“ („Ateneum“ 1885. IV.)

M. Mazanowski: „O wpływie Schillera na poezye A. Mickiewicza“. (Pamiętnik t. liter. im Mickiewicza IV. 103—131.) — Важніші сліди Шіллерового впливу бачить критик в поезиях: „Rybka“ (Die Kindesmörderin“), „Improwizacya“. (Die Macht des Gesanges“, „die Ideale“, „Melancholie an Laura“, „Graf von Habsburg) — і др.

⁵⁾ Порівн. W. Bruchnalski: „Mickiewicz a T. Moor“. („Pamięt. tow. liter. im. Mick. V. 143—164). Між иншими порівнює критик поему: „The Worshippers“ (Поклонники огня“) із Міцкевичевим „Копрадом Валленродом“.

⁶⁾ В „Поминках“ видно ще вплив Дантової „Божественної комедії“, — „Валерні“, роману п-ї Ю. Кріденер [порівн. M. Gozdawa; „Baronowa Krüdener“ (Przeгляд Powszechny“ 1886 X. 126)] та „Нової Гельойзи Руссо. (Порівн. J. Tretiak, „Mickiewicz w Wilnie i Kownie“.)

Горяча любов до мужицтва, людіві сюжети, та людвий склад поезій Кольцова зближує їх до „Думок“ Шевченка, — хоть Тарас далеко висше стоїть від Кольцова по силі чутя й слова, та глибині поглядів на житє.

Ліризм Шевченка дав би ся що до своєї сили порівнати декуда з ліричним настроєм Гайного. Тільки свої найсміливіші думки висказав Гайне в сатиричних писанях, а пісням, перлам лірики, надав характер переважно еротичний; — Шевченкові-ж „Думки“ мають без порівняня ширшу основу; в них бачимо цілу скалю ріжнородних почувань: від особистого горя — до всесвітної туги.

По ентузіязмови для природи, — по палкому-меткому темпераменті — по сміливости поступових ідей, по ніжности чутя, по вразливости на всяку людску кривду по прихильности до нещасливого живоцтва, — найбільше ще подібний Шевченко до знаменитого англійского лірика П. Б. Шеллого (Percy Bysshe Shelley). — Правда, у Шевченка нема такого широкого світогляду, єго поезії не мають тої філософічної основи, яку бачимо у Шеллого, не визначають ся такою мистецкою формою як дрібніші твори англійского поета, — але за те мають поезії Тараса конкретнійший зміст, — они свободні від романтичної метафізики. Через те представляють многі писаня Шеллого живий інтерес хіба для вченого, філософа; — Шевченкові-ж твори загально приступні для широкого круга мірно освічених людей.

Що до чистої високої любови до рідного краю та рідного народу ніхто так не подібний до Шевченка, — як Міцкевич. Правда, — Шевченко ще тяжше відпокутував свій патріотизм як Міцкевич, — але у обидвох поетів звучить ся любов так ідеально, лучить ся з таким самопожертванєм, з такою політичною відвагою, становить таку непохитну однуку ціль житя, освічена такими братолюбними поступовими змаганнями, — що она здобула так Шевченкови як Міцкевичеви становище найбільшого духового провідника, — першого генія — пророка свого народу.¹⁾

¹⁾ Д. Третяк думає, (Про вплив Міцкевича“ 38.) що таке становище серед українського народу завдячує Шевченко впливови Міцкевича...; — що би потвердити таку категоричну заяву, мусілиб ми зовсім мовчки поминути мужицький рід Шевченка, псевдою єго родичів і земляків, петербурске житє, „Брацтво Кирила і Методія“ цілу духову атмосферу, що єго оживляла, ціле єго фізичне та психічне житє, всі суспільно-політичні відносини, серед яких розвивав ся талант Шевченка... Що Міцкевич також причинив ся до такого значіння Шевченка — се показали ми докладно; що не лишень він і не лишень літературні брація взагалі — се видно з цілого проаналізованого нами літературного матеріалу.

Міцкевич порівняв себе та Пушкіна з двома вершиками Альп, що, — хоть навіки розділені бистрою струєю, — приязно хилять ся до себе. ¹⁾

Колиб се порівнає приложити до Шевченка та Міцкевича, требаб єго инакше сформувати :

Міцкевич і Шевченко, — се два великанські гірські верхи, що стали над цвітучою долиною. На сій долині живуть два народи: польський і українсько-руський. Повинь історичних кровавих подій, що довго лютувала на сій долині, замінюючи її в пустиню, — прожолобила яр між обидвома народами. Над яром настовбурились з обох боків стрімкі скелі нетерпимости та шовінізму. Але не навіки розділили они отєю долину!.. Під промінем ширшаючої цивілізації зачала рівнина помало оживати на пово. Сам час зарівняв уже багато слідів страшної історичної повени. А із нутра двох високих гірських великанів-геніїв, та інших помешших верхів-талантів, що обступили долину, — виплинули могуті ручаї чоловіколюбних ідей, тисячею животворних струмочків розлились по долині, всякаючи в засохлу землю, викликаючи в ній нове житє... Під їх впливом розцвітають долини; буйні дерева, плоди висшої людської культури, нагинають ся з обидвох боків понад яром, — сплітаючи дружно молоді віти. Старі бовдурі пересудів та нетерпимости, підмулені бистрими струмочками, — оден за другим, в наших очах, валять ся в той яр, що розділив долину, засипають єго румовиском, падають нокотом на повперек, а по їх руїнах підуть нові, кращі приязні взаємини обидвох народів...

Правда, — ще десь глибоко в темному ярі шумить, пливе підземними норами збезсилена струя історичного вороговання, — але над нею чим раз сильнійше росте трівке склепінє, будоване цивілізацією, — та єднає роз'єднані народи. І прийде час, коли над сею нещасливою долиною, над обидвома народами зійде ясне сонце свободи, а в єго блеску чу-

¹⁾ Порівн. :

Ich dusze wyższe nad ziemne przeszkody,
Jako dwie Alpów spokrewnione skały,
Choć je na wieki rozerwał nurt wody,
Ledwo szum słyżą swej nieprzyjaciółki
Chyłąc ku sobie podniebne wierzchołki ..

(„Poezye“ IV. 277.

Пушкін також запримітив миролюбні змагання Міцкевича :

„Онъ говорилъ о временахъ грядущихъ
Когда народы, распри позабывъ
Въ великую семью соединятся...

(Сочин. IV. 41 „Мицкевичъ“]

довим світом засяють сї два великани, — що в сумній критичній годинї піддержали духове жите обидвох народів, посилаючи їм цілющі жерела найкращих гуманних ідей.

Сї дві постати стануть в історії обидвох народів немов дві довічні піраміди, — що слїдуючим столїтям пригадають сумну долю та ідеальні змагання сучасних поколінь; — і далекі будучі віки з пошаною вимовлятимуть два великі імені: Шевченко й Міцкевич.

Викінчено у Відні д 10. Грудня р. 1893.

Говор Замішанців.

Одміною лемківського говора єсть говор так званих З а м і ш а н ц і в. Суть то жителі слідуєчих сел розсіяних межі вертепами на горбо-вині в колїні Вислока: Близенька, Гвоздянка, Коростенька, Бона-рівка, Опарівка, Ріпник, Петроша Воля, Вілька Братківська, Ванівка і Чорноріки (звиш 6.500 душ).*)

Ті Русини, окружені Мазурами, а почасті замішані між ними, близять ся бесідою своєю найбільше до Лемків, від котрих однакож ріжнять ся подекуди виговором і декотрими дру-гими примітами. Після переказу мають то бути потомки пійман-ців з часів воєн козацких, котрих тут яко осадників поселено. І дійстно стрічаєм тут межі мужчинами обличя козацкі, чорняві, дов-гоусі, та в говорі самім тепер ледве слабі сліди нарічя українь-ського замітні (так н. пр. кажуть: „Маруся“, тим часом в Галичині форма загально уживана: „Марися“). В цілости гсвор Замішанців має на собі одгис говора лемківського. Все-ж таки Замішанці ні-коли не уживають „лем“, лише тільки, а місцево також ено, а цы і я цы; — місто лемк. еденнадцет, дванадцет двадцет, трид-цет (трицет), уживають є д е н а й ц е, д в а н а й ц е, д в а й ц е, т р и й ц е,

*) З тих сел Близенька з Гвоздяною належить до повіту Ришівського, Опа-рівка до Ясінького. прочі же причисляють ся до повіту Коросняньського.

місто лемк. по рускы, по пільскы говорять по руску, по польску; — місто загально руск. нашого, нашому, вашого, вашому говорять нашэго, нашэму, вашэго, вашэму; — місто я знаю, маю кажуть я знаў, маў. Окрім частиці „лем“, еще і декотрі другі лемківскі слова тут не уживають ся. І так лемк. ярец тут зове ся ячмін, лемк. палюнка тут зорівкя місто хыжа говорять тут (з виємом Опарівки) хаўпа і пр.

В говорі Замішанців початкові голосівки (самозвуки) слів звичайно приймають придих: ястряб, яптыка, ўйця, ўосот, ўосика, ўосінь, ўовад, ўострый, ўузда, гиначе і пр., тим часом у Лемків придиху найчастійше ніт: астряб, уця, осот, острый і пр.

Говор Замішанців — хоть і обмежає ся на просторонь невеличку, ледве кілька сел обнимаючу — оказує розмірно велику розмаїтость і одмінность місцевостну: майже кожде з сел горі наменених має в своїй бесіді щось примітного. І так приміром в Близеньці називають кропиву „покрива“, в Коростеньці „коприва“; в Близеньці зве ся волосінь, волосань „усын“, а в Ванівці „воўосан“. В Ванівці, Коростенці, Чорноріках зовуть крука (*Corvus corax*) крамко, в Ріпнику гавран; — — в Близеньці, Коростеньці уживає ся приложник в 1. пад. единичного числа, середнего рода на ое: теля красное, жеребя маўое, вальное дзецко, татарское зыля — тим часом в Ванівці, Бонарівці, Ріпнику, Опарівці в речених формах е одмітує ся, так що кінчать ся на ой (ей): дброй моўоко, худой теля, синей небо. Навіть в однім селі бувають що до виговору ріжниці. І так долішна часть в Опарівці говорить сепеляво: сапка, стыры, сестый — горішна же (від церкви до гори): шапка, штыри, шестый. Подекуди в Бонарівці говорять місто вода, волю, вольти — ода, олю, олытц, котрий то виговор уважає ся там за одличний, благородний. В певних случаях виговорує ся а перед ў, (іменно в наконецнім складі перед ў = ль в part. praes.) тіснійше, протяжнійше (так, як так зване а rochyłone á в мазурскім), через що близить ся до звука о н. пр. маў, хпаў, повідаў = мав, впав, повідав; — купаўка = купавка. Оттак в виговорі єсть розлука межи praes. я знаў = знаю, — а perf. я знаў = знав.

В говорі Замішанців єсть, як у Лемків, трояке и: грубе ы (= старосл. ѣ), середуще и (= старосл. и) і мягке і (= старосл. и) н. пр. бык, мыш; вич, ник; мі, сі. По части іноді ті звуки навіть у того самого виразу міняють ся і переливають з собою: скрипак і скрипак, штосі і штоси, сівый, сивый і сывый. По гортанних кладе ся ы, як у Лемків, Чехів і в старословенськім: сокыра

ногы, хыба. Подекуди звучить ы майже як громке довге о н. пр. мыш (майже як мѡш).

Річ природна, що Замішанці, творячи мов би 6стров руский серед осель мазурских, підлягли впливови бесѣди мазурскої сильнѣйше, нїж Лемки. То-ж находимо в говорі Замішанців такі форми як нѣма, польск. піета, м. немá, лемківск. нѣт, нѣ є; дзець о уживають майже виключно місто дѣтина, тим часом у Лемків уживає ся також досить часто дѣтя, дѣтина; натоміст дѣтинный уживають тут в значеню: дѣтний; словік (соўовік) місто соловій; зь обро м. ребро, срогій і сетный в значіню: дуже великий, огромный; два йце і двадистя (dwadzieścia), штырдести (czterdzieści) і пр. З другої сторони не мож знов помнути сеї обставини, що декотрі місцеві вирази суть дуже хороші, чисто рускі і дійстно збогачують словню нашого язика н. пр. примітний вираз: цьільнути, в Ріпнику уживане: тороканя і др. В декотрих напрямках розвинулись уваги гідне богатство і розмаїтьость виразів, от хочби що до номенклятури нашого деркача (Crex pratensis), котрий в малій закутні замешканій Замішанцями має аж девять назв: тритко, хрущ, хрущель, гыбок, гедз, гецок, гецко, гецак, скрпнак.

Старинні форми в говорі Замішанців взагалі попадають ся рідше, нїж у Лемків.

Численні скороченя одмічаючі говор Лемківский як: по-ле-гев! хо-ле-хо! со-ле-ся-со! смо ле-смо! і др. в тім говорі не стрічають ся.

Наголос кладе ся в говорі Замішанців, так як у Лемків, все на послѣднім складі; мимо тоє сам виговор взагалі м'якший і більше зближений до говорів східної Галичини.

Лемки зовуть себе „Руснакы“; — Замішанці же іменують себе „Русіны“. Лемки зовуть тих руских братів своїх „замішаний на́рід“, „замішанці“, а не раз також „Мазуры“ тому, що они живучи між Мазурами прийняли ношу мазурску. Однакож Замішанці не вдоволені з тих назв. І так розказував мені один селянин в Ріпнику: „Я кўпиў быкы па ярмаку у гірняка — а тот гварит мі: „вы Мазуры!“ я-ж мѡвю му: „чѡвѡеку, за-што? я та́кый Ру́син, як ты!“ — е, повідат, вы юж Мазуры“. — Лемків зовуть Замішанці „гірняками“, рідше також „Лемкамаи“.

Для віддання звуковости виразів говѡра того уживаю правописи фонетичної, і то о скілько мож упрощеної: нових знаків не

вводжу з виємом двох: ǔ і ǎ. Перший знак означає переливний звук (Zwitterlaut) колибаючий ся. межи л і в, або дуже коротким у пр. гваріǔ, ǔобух; другий, впрочім рідко тут ужитий мною, виражає а з'ужене, майже стісняюче ся в о н. пр. я повідаǔ. Після суголоски (шелестівки, співзвуча) зм'яченої перед і (= ѣ) пишу ь н. пр. дытінный, нѣма, усьн, лыпѣти.

Нинішня праця становить в певнім згляді доповнене обширнійшої студії поміщеної в Archiv für slavische Philologie В. Ягіча під заголовком: „Ueber die Mundart der galizischen Lemken. Ein Beitrag zur slavischen Dialektologie“ von I. Werchratskij, т. XIV. стор. 587—612. — т. XV. стор. 46- 73. — т. XVI. стор. 1 41.

Понеже говор Замішанців уважати випадає за одміну (підговор) говора лемківського, про тое хочачий ближше познакомитись з тим предметом зволить порівнати обі статті.

Матеріал тут поданий зібрав я в першій половині серпня р. 1891. Іменно об'їхав для студій діалектологічних слідуєчі села: 1. Близенька. 2. Гвоздянка. 3. Коростенька. 4. Чорноріки. 5. Ванівка. 6. Бонарівка. 7. Ріпник. 8. Опарівка.

При поодиноких виразах або формах звичайно наведені в скорочено місцевості, де згадані слова уживають ся. І так означає:

Б. = Близенька (в книжках: Близянка). — Бон. = Бонарівка. — В. = Ванівка. — Гв. = Гвоздянка. — К. = Коростенька (в книжках також Красна). — О. = Опарівка. — Р. = Ріпник. — Ч. = Чорноріки.

Вирази говора Замішанецького тут зіставлені з одвітними виразами загально у нас уживаними або з виразами других говорів нашого язика, декуда також — іменно, де се мені видавалось пожиточним — з словами старословенськими і з виразами живучих бесід славянських. При порівнанню приложників руских і старословенських послідні наведені все в формі іменній.

Ві Львові 15. падолиста 1893.

Іван Верратский.

ДО ЗВУЧНІЇ.

Наука о голосівках (самозвуках).

і (з о, е або ѣ).

Голосівка і так дуже в рускім язиці розпросторонена єсть і в тім говорі дуже часта. Тут і там однакож виступають місто неї виїмково в декотрих случаях інші голосівки. Подекуди первістне о або е стісняє ся в і, коли в загальнорускім (загально в малорускім) тоє стісненє не відбуває ся.

у місто і. ѱокот genit. ѱуктя (по при ѱіктя) = локоть, ліктя старосл. лакѣтъ genit. лакти cubitus. пят ѱуктей = пять локѣт. пуѱ ѱуктя = пів ліктя. потора = півтора старосл. полѣ вътора то єсть єдинѣ и полѣ вътора. в способі повелющім: пуди місто пуйди, з поиди = пійді. пуди гев Бон. = пійди сюда.

*

ѱуд genit. ѱоди польск. łódź, genit. łodzi лемк. ѱід genit. ѱіди (місто сподіваного ѱоди) = лодь, лоди; лодя старосл. ладни.

*

огурок plur. огуркы = в східній Галичині найчастійше обірок plur. обірки, в укр. гурок plur. гурки нім. Gurke, чєск. okurka, польск. ogórek.

ы місто і (з о). ѱастывка К. = ластівка. — сыйка К. В. = сойка, сійка. — кын В. = кінь. — кыт = кіт. — кытка = кітка. — ѱын = він. — крыль В. = кріль, крїлк, Lepus cuniculus — тхыр В. = тхір. — кые = кіс. . . лисывка В. = лисівка, Cantharellus cibarius, Pfefferling.

ю місто і (з е). перепю́ка К. О. = перепілка *Coturnix dactylisonans*. — вевюрка або вавюрка = вивірка, *Sciurus vulgaris*. — го́убюнка м. голубінка plur. го́убюнки *Agaricus flavovirens*. — мюд genit. меду = мід. — люд genit. леду = лід. — пюро м. (пиро) перо польск. ріо́ро. — пюря collect. gen. neutr. м. піре, старосл. **пєриє**, рєпає. — підвечурок Ч. = підвєірок. тютка В. Б. = тітка.

В причаснику минувшого часу дій. II. для мужеского рода глаголів з I. кл. (пні безнаросткові) як: вю́й, привю́й, мю́й. — за́мю́й ха́уцу. — плю́й кіш. — нюс. принюс. — вюз. жє́бы на́вюз. — за́груб. — пюк. рюк. врюк. влюк. тюк. люг.

о стісняє ся в і. біти В. О. Бон. = чоботи, боти (рідко на Укр. уживане). nom. sing. біт calceus. — пічта м. почта, пошта. ід на пічту. — жо́йібок В. genit. жо́йібка = жолобок, Riefe. — ўідка В. (ўудка) = лодка. — ожіг О. м. ожог *Schürstock, Ofenkrücke*. — качір В. О. Бон. genit. качоря в східній Галичині качор або качур, genit. качора, качура. — дохтір genit. дохтора = доктор, доктора. — звыхівок Бон. м. виховок *Aufziehen, Zucht.* быкы купіу́ на звыхівок. — церківный м. церковный.

е місто і. трєпати. трєпнути = тріпати. тріпнути psl. **тєпати** palpac. трєпну́ коня = ударив. метлиця К. *Apera spica venti, Windfahne; Besen, cf. psl. метла, virga.*

ы місто і (= ѣ) стрєлити psl. **стрєлити**. перун стрєлиу́ О. — варыха К. варіха О. = варєха *grosser Kochlöffel.*

о не стісняє ся. дрозд Б. = дрізд, *Turdus, Drossel*. — войско = військо. — рожок *deminut. від ріг* = ріжок. — оборог Р. = оборіг. — гамор Р. = гамір. — мозоль О. = мозіль *Schwiele, psl. мозоль vibex.* — роля О. = ріля, psl. **рєлня** v. **рєлня** *argvum.* — война = війна. — скора = скіра. — скаворожный у Лемків шкаворіжный *foetidus, hässlich, scheusslich, widerwärtig.*

я місто і (= ѣ). зряница О. = зріница psl. **зєница** (місто зрєница). — сєра В. Р. *Biestmilch* м. сєіра (ужив. декуда в Перемищині), (а місто і) шадый м сєідий.

и.

В говорі Замішанців єсть погрієне и: мєгке і (одвічаюче старосл. и) н. пр. пінязі старосл. **пєнази**, штырі старосл. **чєтыри** мї, ті, сі енклітичні форми, старосл. **ми, ти, си**; — середуще и н. пр. в словах нич, ник, ни, ани старосл. **ничь, ничьто, никьто,**

ни. бити старосл. **бити** — і низкий, грубий, гортанний звук **ы**, котрий звучить майже як довге **о** пр. мыш, мыло. По гортанних стоїть **ы**, як в старосл. кый, пом. plur. кыйі, лос. кыях. -- сокыра. — гыбнути. пр. пінязі мі згыбли = гроші ми пропали. — рокыта *Salix carnea*, *Sahlweide*, чеськ. rokyta. — кытыця *panicula*. -- кычара = кичера, часта назва стіжковатого узгір'я або острокінчатої гори. — хыба. — Ляхы. — Не завсїгди в виговорі одмічена різко ріжниця mezi мягким і а и (мі і ми); а також mezi середущим и, а грубим ы (як пр. в словах быти *esse* старосл. **быти**, а бити *percutere* старосл. **бити**). Іноді звучить середуще и (одвічаюче старосл. и) майже як грубе: подивити ся і подывыти ся, старосл. **подикити са.**

ы місто **и**. квытнути = цвисти, тото зыля квытне жоўто.

назвучне **и** дістає передставне **г**. гиначе В. м. иначе = інакше.

приставному **и** предкладає ся **л**. лівер = ивер, лемк. ливар, польск. *wiór* plur. ливери В. cf. гуцульск. вернина. східногал. ко-вер-н-як. ко-вер-н-яга.

у місто **и**. шубениця Р. = шибениця польск. *szubienica*.

ю місто **и**. келюшок К. місто келишок.

і (и) місто загально руск. **ь** в визвуці. десі К. м. десь. — якісі К. = якось.

е.

Чисте **е** удержує ся в назвуці. елен В. *genit.* еленя plur. елены *Cervus elaphus* в Ч. однакож говорять: елен. — ено В. *tantum* = інó, инó. ено два бькы кўпий = лишé (лип, лишень, инó, тільки) два бикі купів.

і місто **є** в назвуці, **и** місто визвучного **е**. іщи місто єще, ще.

я місто назвучного **є**. ядваб м. едваб, лемк. гадваб *Seide*. чеськ. *hedváb, hedbáv* старосл. гедскабль стгорнон. *gotawebbi*. — ядвабный лемк. гадвабный.

е стїсняє ся в **і**. паздырник В. м. паздерник, польск. *październik*. — приятіль В. м. приятель в значеню *consanguineus*, свояк. — віпр. В. *genit.* вепря м. вепер, польск. *wieprz*.

по шиплячих **е**. вчєра в многих околицях східної Гал. і на Укр. вчєра. — вчєрашній старосл. **вчєрашнь** *hesternus*. — жена В. в Стрийск. жона. — чеўо О. = чоло. — шєстий (коло Опаки, в Дрогобиччині і в мн. ок. Укр. шостий). — пўащем, дожджем. — нашєго, нашєму В. вашєго, вашєму В. твєго, твєму (*psl.* **нашєго,**

НАШЕМЪ, ВАШЕГО, ВАШЕМЪ; ТВОЄГО, ТВОЄМЪ польск. naszego, naszemu; waszego, waszemu; twojego, twojemu).

однакож: **пчо́ѣ** (пшо́ѣ). **жолуд.** його, йому. до нього але також до него.

а місто **е.** **смерак** В. plur. **смеракы** м. **смерек** Picea excelsa, Fichte. — **саршін** genit. **саршоня** plur. **саршонь** = східногалицк. **шершень.** **ширшун** Vespa crabro, Hornisse psl. **сръшєнь** et **шръшєнк.**

я місто **е.** **смеряк** Бон. genit. **смеряка** м. **смерек**, Fichte. — **пляснути** м. **плєснути.** **пляскати** м. **плєскати.** **пляскатый** м. **плєскатый,** **плоский.**

я одвічає **на** **росткови є** старосл. **нїє.** **кочаня** collect. **кочани.** — **ѳосотя** В. Disteln. — **конаря.** — **прибраня** Бон. Kleidung, Putz. **гардой** **прибраня** schöne Kleidung. — **облечєня** cf. psl. **облача,** **облача** vestis. **облечєня** **новой** В. vestitus novus. — **здоровя.** — **сьніданя.** — **бодача** Disteln. — **середопїстя** Р. **середина** **великого** **посту.** — **квітя** і **квѣтя** = **цвѣти.** — **пупяжа** Knospen.

ю місто **е.** **медвюдка** gen. fem., plur **медвюдкы.** **мѣдвюдок** В. Бон. gen. masc. **східногалицк.** **медведик.** у **Бойків** **Синевідських:** **ведмедчук,** Gryllotalpa vulgaris, Maulwurfsgrille.

О.

Чисте **о** удержує ся в назвуці. **Ордан** = **Йордан.**

Назвучне **о** одержує найчастійше **придих** **ѳ** (в).

ѳовєс genit. **ѳѣвса.** — **ѳогін** В. **ѳотон** К. genit. **ѳотона** польск. **ogon.** — **ѳовад** Ч. Ван insectum pungens. — **ѳосот** Distel. — **ѳосика** Populus tremula. — **ѳосін.** — **ѳосередок** medulla, Mark. — **ѳоряб** Sorbus aucuparia, Vogelbeerbaum. — **ѳоркыш** Triticum spelta, Spelz. — **ѳошаделина** В. zufrierende Eiszapfen an Bäumen. — **ѳострый** пр. **ѳостры** **пазоры** scharfe Krallen. — **ѳозєро** В. — **ѳодмяч** В. Thauwetter. — **ѳочи.** — **ѳоса.** — **ѳотєр.** — **ѳольий.** — **ѳорѳы** = **орли,** **вірли.** — **ѳобух** у **сокыры.** — **ѳодыня** В. vestitus. — **ѳона.** **ѳоно.** **ѳони.** — **ѳолєна** Бон. Helene. — **Предлог** від, старосл. **отъ** звучить тут **ѳод** (од). **ѳодсыѳати.** **ѳодыбрати.** **ѳодойти.** **ѳоддати.** **ѳодрізати.** **ѳодкаль.**

Назвучне **о** одержує **придих** **ѳ** і стїєняє ся в **і.** **ѳівця** К старосл. **окыца** (у **Лемків:** **уця,** **увця,** **вувця).** — **ѳїстрия** старосл. **остриє** acies ferri.

і місто **о.** **сірока** Ч. м. **сорока** Pica caudata, Elster старосл. **свр.ка.** **сірокы** **летят** **пильно** = **сороки** **летят** **скоро.**

е місто **о**. лоб м. лоб старосл. лѣбъ, genit. лѣба В. Р., польск. łeb, genit. łba. — опека м. опока Kreidemergel, Mergel.

в сувне **е** місто загальноруск. **о**. ўоген Бон. м. огонь старосл. огнь.

а місто **о** по при загальноруск. **о**. каждый і кождый.

а місто **о** з передставкою **й**. ямела м. омела Mistel. — ямелюх м. омелюх Turdus viscivorus, Mis'eldrossel.

а місто **о**. жоўтагрудка Б. Оп. м. жоўтогрудка, Emberiza citrinella, Goldammer. — шкарупа К. Р. м. скоруна (cf. скоро).

у місто загальноруск. **о**. жувати В. м. жовати. ўін жу-ват psł. жьвати mandere. — коруна м. корона psł. короуна et кроуна. — кунич Б. м. конич Trifolium, Klee. — скубель Б. м. скобель Anwurf, Hacken an der Thüre. deminut. скублик м. скоблик. — ружа м. рожа, Rosa, польск. róza. тернова ружа В. — кумар, кумарка Ч. В. м. комар psł. комаръ et комарь. -- жуна побіч жена, бойківск. жона psł. жена.

а.

назвучне **а** удержує ся. ангел Ч. Бон. — ах! — Антін Ч. (в В. Антын). — Афан Бон Athanasius.

назвучне **а** дістає передставне **й**, **г** або **б**. ястряб К. Бон., Astur, Nabicht, у Лемків: астряб. — ядваб В. Seide. — Яндрей Гв. (в Б. Ёндрей польск. Jędrzej). — яптика м. аптика, Apotheke. — Ганна В. Гануська В. О. Ганка Бон. — гарешт Arrest. — багнітки Бон. Kätzchen der Weiden namentl. der Sahlweide.

прейотоване **а** і також **а** перед змягченими суголосками не зміняє ся. як. — якый. — язык. — земля. — пшениця. — шапка. — час. — жаль. — мяти. — мягкий. — брясти. — брячка Schnalle.

а зближує ся в виговорі до **о**. Подекуди **а** перед **ў** вимовляє ся тїснійше, протяжнійше, через що зближує ся до голо-сівки **о** (подібно як **а** rochylone у Мазурів); той виговор іменно перед **ў** (= лъ) в part. praef. н. пр. хпѣў горізначкы Ч. = упав на плечи. я єспівѣў Ч. повідѣў. я маў пінязі. я гнѣў быкы. — Подібно також купѣўка Бон. Lampyris noctiluca, Leuchtkäfer, Johanniskwürmchen.

Правильне **я** місто **а**. вечеря psł. вѣчєрѣ в многих говорах руских вечера, вечерати укр. вечеря, вечеряти, польск. wieczęrza.

я місто **а.** саямах *O. gen. masc.* місто саламаха *gen. fem.* = молоко заправлене мукою, *Milch mit Mehl eingemacht.* — бабляти *O. м.* бабрати *pantschen, verunreinigen.*

о, коли в інших галицкоруск. говорах виступає **а.** зозуля *К. В.* в східній Галичині найчастіше: зазуля; в Бон. зазуля на Укр. зозуля, зузуля. — кочан *К.* = качан.

он одвічає старосл. **ж** і дістає передставку **л.** лондок *gen. masc.* або лондка *gen. fem. psl.* **ж**дл. **ж**днца *hamus.*

ам одвічає загальноруск. **у.** крамко *К.* крук. — крамчати = кручати, у Лемків: крумчати.

ан або **ен** одвічає старосл. **ж.** ванж *В. м.* уж, вуж *psl.* **жжь.** забиў ванжа *anguem pescavit.* — венж *O.* польск. *waż, genit. węża.*

ун одвічає польск. **а,** загальноруск. **у.** петрунка *Бон. gen. fem. Salmo fario, Forelle,* петруг, польск. *pstrag.* зимаў дві петрунки.

і одвічає старосл. **л.** запрігати *В.* (в виговорі змягчено: запрыгати) однакож запрячи *psl.* **з**прлшти. — багнітки *Бон. Weidenkätzchen;* однакож в *O.* багнята, багнятка.

е (є) одвічає старосл. **л.** счестя *fortuna,* в старослов. було би: *сччастіє. -- девет *psl.* **д**євѣть, польск. *dziewięć.* — десет *psl.* **д**єсѣть. — еденайце *psl.* **є**динѣ на **д**єсѣтє.

старословенському **л** одвічає **я,** як в лемк. ястряб *К.* в інших руск. говорах найчастіше яструб або ястріб, у Лемків: астряб *psl.* *ястравь, *genit. ястрави. ястравь genit. ястрава.*

у.

назвучне **у** дістає придиж **ў** (**в**) — часом **г** або **й.** ўсєниця (вусєниця) у Лемк. найчастіше усєниця. коло Львова вусєльниця, вусєлниця, вусєльник, у Бойків коло Синевідска усєинницє. — ўйти = уйти. — ўзда. — ўздяниця. — заўздити коня. — ўхо — гусєниця *В.* *psl.* **ж**сѣница. — юж = вже, уже у Лемків часто: уж. — южина *Vesperbrot cf. psl. оўжина соєна.*

назвучне **ў** преїстоує ся і одержує представне **л.** *Люлька К. Julie,* лемк. *Улька.*

і місто **у** (**з о**). скірати = скурати (коло Дрогобича скургати, польск. *wskórać ausrichten, den Zweck erreichen, den Vortheil geniessen).*

і місто **у**, старосл. ж. кіжіўка К. = кужівка psl. кжд'кль, польск. kaźziel.

ы місто загальноруск. **у**. быти. быў, быўа, быўо = бути. був, була, було. psl. бгыги. бгылъ, бгыла, бгыло. — гўыбокый м. глубокий psl. глжбокъ.

ю місто загальноруск. **ю**. тытін genit. тытѡню Оп. = тютѡн, genit. тютѡнѹ, польск. tytoń, genit. tytoniu, Taback, Rauchtaback. дуже має тытоною er hat viel Rauchtaback.

е місто загальноруск. **у**. крѣхый Р. Бон. bröckelig; spröde, крухий, крушній, крихкий psl. крѣхъкъ fragilis.

о місто загальноруск. **у**. пазор В. Kralle, пазур. — коропатва м. і побіч куропатва. — ўохналь Р. Hufnagel, укр. ухналь.

я місто **у**. рвіча вода В. м. рвуча вода, reissendes Wasser — однакож: ўони рвут.

я місто **ю**. всяды В. = всюди, всюда.

коротке **ў** місто **ю**. **я** знаў К. = **я** знаю, ich weiss. **я** не знаў ich weiss nicht. **я** ся боў = **я** ся бою (perf. **я** ся бояў, **я** ся бояў, **я** ся бояўа, **я** ся бояўо). — **я** краў хлѣб = **я** краю хлѣб ich schneide Brot. — **я** кроў = **я** крою ich werde abschneiden.

ъ.

ы місто **о** (і) з старосл. **ъ**. ўодыбрати м. одобрати, одібрати (отъбрати). -- ўодыити м. одійти (отъйти) -- **ы** з старосл. **ъ** об्याти psl. объяти, обняти. обьяў руками Бон.

о місто старосл. **ъ**. го psl. въ н. пр. підпаўок підпаўкуе го збіжу die Wachtel schlägt im Getreide(feld). -- зо psl. изъ. зо бза робят пищавкы Р. aus Holunder verfertigt man Pfeifen.

ь місто старосл. **ъ** в словах зложеных з предлогом **съ**, черезъ що **с** (з) в **съ** (зь). сьніданя = гуцульск. снідане psl. сьнѣданіє. — зьйти = зйти psl. сьйти. — зьмати = з'мати. — сьпівати = гуцульск. співати, psl. сьпѣвати (змягчаючий вплив голосівки і).

ь.

старосл. **к** не переходить в **е**, но зникає. пся м. псея. psl. пьса plur. псеята = псеята. — псѣй, псея, псе = псѣй, псея, псе psl. пьсий, пьсиа, пьсиє. — псѣмльчак В. Raure des Wolfsmilchschwärmers Deilephila euphorbiae. — псѣк В. = псѣк, kleiner Hund.

ь випадав. кісба В. das Mähen = кісьба. — грізба Drohung, грізьба.

відпад визвучного **ь** кін (єден кін. єдного коня ховат К.) — дурен genit. дурня, vocat. дурню! — заяц genit. заяця. — ячмін genit. ячменю. — ўокот genit. ўуктя (ўіктя) — стичен. — марец. — квітен. — червец. — лицец. — серпен. — вресен. — іруден. — Гриц Gregor. — гусе = гусь. єдна гусе К. — кіст. — нат Stengel sammt Blättern der Kartoffelpflanze, genit. нати pol. паc. — серст psl. сръстьк. — мід genit. міді = мідь (навпак мюд genit. меду = мід, меду Honig) — тын велика Ч. — пісн. — доўон = flache Hand, долонь. — пят яец.

старосл. **ркъ** одвічає **ыр** як в лемківск. хырбет В. на хырбеты auf dem Rücken psl. **хръвьтък.** — дырва Holz psl. **дръва** коло Львова дрівá, укр. дрóва. — гырмит = гремит, tonat. cf. psl. **гркъмкѣти.** — пырц = приц. — гыртан. = гортань. — пырекат дощ der Regen spritzt. — однакож: горўо В. Hals, Schlund. — гримати mit starkem Getöse anschlagen. гримат в двери. — пригорщи beide Hände voll. — покрышений люд. Р. zerbröckeltes Eis. — (у Лемків: пригырщи. покрышений.)

старосл. **лъ** одвічає **ўы** в: бўыха = блоха psl. **бълхл.** — ўыжка = ложка, лижка psl. **лъжка.**

*

Передставка (і всує голосівок.) оболона — болона, Membrane. — обьрви = брови, psl. **обръки.** **бръки.** — оген psl. **огнь.**

і не приставляє ся (правильно) я шоў psl. **шьль ъсмь;** в інших говорах галицкоруских часто ішоў (по фальшивій аналогії від іти, іду). — нашоў = найшов. — жебы зерно нашоў К. пришоў Б.

и випадує. прыти Ч. м. прийти psl. **принѣти.** Каж му прыти sage, er solle kommen.

е в середозвуці зникає. почкати м. почекаѣти, пóчкай = почекай.

визвучне **е** відпадує. худой мясо Р. (з худойе, худой) = худое мясо. — лысой теля = лысое теля ein braunrothes oder schwarzes Kalb mit weisser Stirne. — такой самой зїля Бон. доўгой, чорной зерно Бон. — теля сорокатой Р. — моўоко зсылой О. — червеной ябко О. — легкой насыня О. — мягкой мясо О. — скортной паця О. ein Ferkel, welches im Essen wählerisch ist. — кулявой теля О.

назвучне **о** відпадує. з ногом зробіў Бон. = з оноґо-м зробив. — нуды, нудый psl. **онждос** польск. onędy.

визвучне а відпадає. знов wieder м. з-нова.

у в визвучці відпадає. чом м. чому, quare, warum (так також у Лемків і в многих других говорах южноруских).

заник і стягане складів. комутий В. м. коломутный trüb, getrübt, вода коломутна. — закомутити = заколомутити, закаламутити trüben. — дос. В. Р. із дост м. доста, досита, досить. — тра м. і побіч треба Бон. — смог, смотте м. смотри, смотрите. — яшниця О. із яешниця, яєшниця. — сверболуз О. Rosa canina (іменно овочі), здає ся, повстало через заник складу — а то в Ванівці говорять: свербоголуз — впрочім порівняй: свербиус, свербиуз.

У подоблене голосівок. мармановый камін Бон. Marmorstein, марморовий камінь. — картан Бон. Kattun. кошуля картанова.

Наголос. Замішанці наголошують так, як Лемки все перед-остатній склад в словах, на пр. вода, ячмін, моўбока кїпит, камянец, выпровадіти, такі красны слівки, вынесе, подякуйте і пр. В. Ч. чув я легкѡй (з легкѡе) = pulmo, Lunge.

Наука о суголосках (співзвучках, шелестівках).

Плинні л, р.

В говорі Замішанців примітне трояке л, подібно як у Лемків: м'яке н. пр. ляпа, люб, льіто, льігати — середуще пр. лен, ликовати, поле (але genit. поля), і тверде, котре по найбільшій часті як ў звучить: ѱани schnell. жоўтогрудка. Goldammer, ѱастывка К. Schwalbe. п'явы Flossen (beim Fische). чеўо, с'ўшу, кропиўо, ѱужко = ліжко Bett, ѱоже idem, ѱожиско placenta, Mutterkuchen, ѱій genit. ѱою, — виўки plur. Gabel. — яўы plur. tant. Hirsegrütze, польск. jagły. — я с'пїваўа Ч. — об'якы В. — ѱыста В. Wade. ѱаснця Wiesel. — пищаўка Pfeife.

Зм'ягчене л (ль) перед о місто л. понедыльок. — Павльо. В. м. Павло.

н місто л. прясниця Р. м. пряслиця psl. прясница, польск. przęslica, fusus. Spinnrocken.

у сущників утворених наростком -арь звучить р в номінатив-і твердо. рыбар. — вівчар. — горчар. — щипяр; в casus obliqui однакж виступає зм'ягчене я: рыбаря, вівчаря, горчаря, щипяря, рыбарьови etc. (найкрасше виговорюють арь Бойки почасти і Гуцули: рыбарь, скотарь etc.)

Тверде р також в словах: мерва, тепер, пыр genit. пыру Quercengras, Triticum repens. — бурак Mangold. — драпати kratzen.

Змягчене **р**: чиряк (чыряк) Geschwür (в многих околицях східної Галичини чирак). — горячий. — ряса. — брячка. — гварю. — бодняря etc.

л місто **р**. бабляти м. бабрати pantschen, verunreinigen.

мінá звука **р**. (через знеподоблене (dissimilatio) перемінюєсь **р**—**р** у **р**—**л** (ў).) шрібўо = срібло psł. срѣбро. — скорозливий О. м. скорозрілий frühreif. —

(**р**—**р** у **р**—**н**)

мармановый м. марморовый, мармуровый.

Сичачі с з, ц.

сь місто старосл. **с**. святий psł. свѣтъ. свѣто.

ц. місто **с**. цомпель psł. соплѣ. — цыцкати saugen (м. сыскати).

ш. місто **с**. шкарупа P. Schale, Eischale м. скорупа, — шклянка м. склянка. — лишівка Бон. м. лисівка, Cantharellus cibarius, Eierpilz, Pfefferling. — шрібўо В. Бон. м. срібло, шрібный м. срібный. шрібный піняз ein silbernes Geldstück. — шпин, шпін м. спин Stiel (beim Blatt, bei einer Blüte, bei einer Frucht). — коштур Ч. Бон. м. костур „палиця желізом окована“. — штукати м. стукати cf. psł. штѣчатн.

с удержує ся (не переходить в **з**). сважати ся. сважати psł. свѣждати. — однакож звадка Бон. Zwist.

дз. (= давн. **з**) місто загальноноруск. **з** дзьвір Ч. genit. дзьвіря м. звірь, звір. — дзьвізда Ч. В. м. звізда. дзвін м. звін. — однакож: зелений, зерно.

к місто **ц**. квітнути м. цвинути, цвисти. — квітен м. цвітень.

ец м. **ець**. ўотец. — ідовец Witwer. — намелец Mutterkorn. жеребец etc.

яц м. **яць**. заяц genit. заяця м. заяць psł. зайць. — місяц genit. місяця psł. мѣсяць.

старослов. наросткови **ица** одвічає **иця** (як в загальноноруск.) пшениця psł. пшѣница.

Піднебенні й, ч, ж, ш.

Перед **я** (= **и**є і **и**а) попереджаюча суголоска не двоїт ся: голузя. каміня. — судя psł. сѣднѣ.

ль місто **й** в середозвуці. нашельник В. Deichselkette, Halschnur oder Halsriemen der Pferde. м. нашейник, нашійник.

ль місто **й** в визвуці. горностаљ Бон. м. горностаљ Foetorius ermineus, Hermelin.

по піднебесних **ч, ж, ш** чутний звичайно грубий звук **ы**. наши. кашы. штыи. — жыд жыто. — чыстый.

ж, ч, ш не виговорюють ся мягко. ножа. пушяжа. ходжу. чути. чужый. час. шапка. шуміти — однакож змягчене чути виразно в слові джяворонок Р. Lerche.

ц місто **ч**. цы К. м. чи. — боцан К. (з бок-ян = бочан) чesk. bočan, польск. bocian. — уцтивость. -- пец. м. піч, чesk. рес. широкий пец = широка піч.

ш місто **ч**. накаршниця Р. з накаршниця = у ярма друк в горі, што на карк вола приходит. -- штырі м. чотври. — што psl. чьто загальноруск. що.

щ місто **ч**. любчик О. м. любчик, Levisticum officinale, Liebstockel, люби-мене. — щола Бон. м. пчола польск. pszczola, psl. БЪЧЕЛА.

дж місто загальноруск. **ж**. рджа м. ржа psl. рѣжда. — рыджык Reizker, рижок plur. рыджыкы = рижки. — медже = межи psl. междоу, — меджа Р м. межа psl. межда. — пряджа м. пражка psl. пражда. — чужый м. чужий psl. чоуждь.

з, дз або **дж** місто **ж**. зяйворонок К. дзяворонок, plur. дзяворонки К. джяворонок Р. = жаворонок, alauda.

ч місто **ж**. брячка м. пражка, спряжка, Schnalle.

с місто **ш**. ныспыргач В. побіч мышпыргач Vespertilio murinus, Fledermaus. — сорокіе К. Lanius, Würger м. сорокіш. два сорокоси або сорокоши польск. srokosz.

ч місто **ш**. чкода Бон. м. шкода Schaden. — чкідливый Р. м. шкодливый, schädlich. — чкола Schule.

ць (або **ч**) місто **ш**. троцьки К. В. м. трошки, гуцульск. трішки. рыба троцькы скляча ein wenig glitzernder Fisch. — трочкы меншы птахы.

щ місто **ш** пыщкы Р. м. пишкы Blutfedern (cf. пух).

з правильне удержує ся. рзати О. в многих говорах галицкоруск. ржати — у Лемків рджати psl. рѣзати. рзе кобыѡа.

Зубні т, д, н.

к міняє ся з **т**. качальниця Mangebrett (качати = тачати. — котити. — точити).

й із **дь**. дванайце з: дванадцять psl. два на десѡтѣ. — дваїце з: двадцять. — трийце з: тридцять.

ц місто **т**. хоц. м. хоть (хоч). хоц мя не милуєш = хоть мене не любиш.

ц місто **дь**. Фецко В м. Федько, Theodor.

г місто д. нозіри Бон. Р. О. м. ніздра (рідше ніздри) Nasenlöcher, Nüster, psl. ноздри et ноздри.

нь місто загално руск. н. сараньча К. м. саранча польск. szarańcza, Heuschrecke. — скринька Б. м. скринка plur. скринькы. — шынок м. шинок, Schenke. до шынку = до шинку.

р місто н. румер Ч Nummer. штобым гміў румера познати könnte ich die Nummern unterscheiden.

знеподоблене (dissimilatio) нн. (місто нн — лн) окропельный Р. з окропленный furchtbar, schrecklich.

Гортанні к, г, ґ, х.

Після гортанних стоїть **ы**, як в старосл. кыян. кыпѣти. кучкы. рецкы. гірнякы. сокыра. гыбкы plur. від гыбок Wiesenknarrer, Carex pratensis; ногы; хытрый. татарчухы. -- воры = лемк. воргы.

г місто к (глухе к стає звучним ґ.) гелзкий О. schlüpfrig м. ковзкий, ховзкий. — гніпель м. кнibelь — однакож кнот місто уживаного в інших говорах гніт Docht, Knoten.

г місто лемківського г. воры Б у Лемків: воргы, Lippen, губи.

г. Як загалом в южнорускім, так і в говорі Замішанців звук г слабше заступлений. — находить ся він понайбільше в словах з других языків (німецького або польського взятих) пр. ґрунт. Grund, гвайт Gewalt. ґямб гґаѣ, ґогін оґон — іногді також виступає місто г в руских словах пр. ґруден = груден.

хв місто х. хворый О. м. загално ужив. хорий.

Губні п, б, в, м.

Межи суголоскою губною і преїотованою голосіркою не всуває ся **л**. робю. робят. люблю. любят. копю. копят (inf. копити пр. копити сыно = складати в копи.) сыпю. сыпят. любеный. зробеный. — пуйяг Knospe = пуплях.

натомість **л** всуває ся: плянтро К. м. пятро (cf. польске piętro) = піддаше в стодолі, der obere Raum (Dachraum) in der Scheune.

к місто п. клібанья Pfarre, Wohnung des Pfarrers, польск. plebania.

б місто п. брез м. през польск. przez. брез того вітер не передув. -- брячка з прячка м. пряжка Schnalle.

м місто **б.** кацамайка Бон. м. кацабайка „женської, короткої убрания“.

в змягчає ся. четвертый Б. (майже як: четвертый) psl. **четвѣртый** (четвѣртый, четвѣртый).

б місто **в.** журабель м. журавель, Grus cinerea, Kranich.

г місто **в.** ідовець Бон. О. м. вдовець, viduus, Witwer, psl. **вѣдовць** ідова м. вдова, vidua, Witwe, psl. **вѣдова**, мазурек. gdowna. — ўоідовіти м. овдовіти psl. **овѣдовѣти**.

г місто **в.** глокы м. влокы. „глокы у пуга“ Schleppholz beim Pflug, волоки, чешк. vláčenice, коло Львова: підволокa. — — ігога м. иволга psl. **кльга**, Oriolus galbula, Pirol, Goldamsel.

в (старосл. **къ** або **оу**) найчастійше перед звучними **г, д, б, в, з** — також перед **н, м, л, р** і перед голосівками переміняє ся в **г**, перед **к, т, п, х** (**ф**) яко і перед **с, ц і ч в х.** г ночи В. in der Nacht. — х поли im Feld. — г леб достаў Ч. = дістав в лоб. — г возбі О. — хпайў г воду О. — г ястрябі. — гмерти = вмерти. умерти. — гміти Вон. О. = вміти, уміти. — хпасти = впасти, упасти. — хпечи = впечи, упечи. хпекўа хлыба Бон.

м місто **в.** скомычати О. м. сковычати. скомычыт пес der Hund winselt. cf. скомлїти psl. **скомлѣти**.

н місто **м.** нышпыргач К. В. Р. ныспыргач В. м. мышпыргач, Fledermaus, Vespertilio murinus.

знеподоблене: **м—м в г—м.** на до гном побіч тут частійшого на до мноў. — за гном побіч за мноў.

знеподоблене (dissimilatio): **вв** (старосл. **къ** = вво, вві) в **гв.** гво дни = вво дни, во дни am Tage. — гвойти = ввійти.

хв місто **ф.** хвартух Бон. м. фартух. — трахвит ся Бон. м. трафить ся es ereignet sich, es trifft zu.

х місто **ф.** ўохналь Бон. Hufnagel, гуфналь. — трухля В. Trüffel, труфля.

уподоблене (assimilatio). єнно яйце В. = єдно яйце. — Йігоўга В. м. иволга, Pirol, Oriolus galbula. — Бонарівка м. Боннарівка з: Боднарівка.

Додаванє суголосок.

г приставляє ся гверечи (гверечи) м. веречи psl. **врѣшти** праєс. я гвержу, perf. я гвюрг (н. пр. на землю). ўона гвергла Ч.

(гверг҃а). гверж на землю. (подібно у Лемків: гмертвец, гластівка, гворобель = мертвец, ластівка, воробель).

з приставляє ся. звыхівок Бон. м. виховок. „быддя купиў на звыхівок“. — зоріўка м. згорівка, горілка гл. низше, (з можна-б уважати тут і яко praepositio).

приставне **ш.** шулак Бон. м. кулак *zusammengeballte Faust*; *Faustschlag*.

вставне **р.** христорыя Бон. м. хистория = істория. — пурхель Бон. *Engerling, Larve des Maikäfers*. з пухель, пу-р-хель „за то ся называт, бо пукастый; бывають пурхлы г земляках“ Бон. — картан *Kattun* чеськ. *kartoun, toile de coton*.

вставне **с.** лапснути *P. mit der Hand greifen, hastig greifen*, лапснуті пнязи і пішоў. — гримснути дверями = *die Thüre mit starkem Geräusch und Getöse zuschlagen*. — шелепснути *mit Geräusch hineinfallen*.

вставне **й.** выйма або выймено Бон. выйма *P. выйма* або выймено *O. Euter*.

вставка **д.** між з-р. з-д-рянка. з-д-рячка Бон. — з-д-ріниця *P.* (однакож в *O.* зрянця). — єднораў *V. Ч.* = єнерал, *General*. (аналогія: єдно — єнно — єно).

всувка **н.** щынтель м. щитель, щигол *Stieglitz Fringilla carduelis*. — содова вода = содова вода — ментрика місто і побіч метрика, *Taufschein*.

всунене **б.** камбрат Бон. м. камрат, *Kamerad, Kamerad*. — клямбра *P. м.* клямра, *Klammer, Klampe*. *deminut.* клямберка *P. kleine Klammer*.

почіплене **й.** тудый Бон. = туди, туда. — нудый і нуды *dorthin, psl. онѣдѣш* польск. *onędy*. — куды-ва-й, туды-ва-й. — В формах способу повелюющего: цыльный, пудий etc

Заник суголосок.

ў (= л) випадає в середозвучі. ўу стягає ся в у ўо, оў в о. говачы Б. м. гўовачы, головачі *Samenhanf, Mäsch*. в *O.* гоўовачы. — повуха Б. м. пўовуха, половуха, *Namen einer gelblich weissen Kuh*. — пуг. *Ч.* з пўуг, плуг *Pflug genit.* пуга. — пужит м. плужит *es thut wohl, es kommt zu Gute*. стоп з стоўп, *psl. стлѣпѣ* — кобаса = ковбаса *psl. клѣбаса*. — Човек місто і побіч чўовек *psl. члѣкѣкѣ*.

Заник ў (= л' в визвучі при слѣдуючых зсувках. пу із пуў. пучвѣрта *V. Ч.* з пуўчвѣрта = шівчвѣрта, шівчетверта. пупяга =

півпята. — путора В. з пуў втора польск. półtora. — пусяжок В. = півсяжок Ч. halbe Klafter. — пукіпок з пуўкіпок = півкіпок, полукіпок. — пінічок = Mitternacht. сўовік (соўовік) по пінічку сьпіват Р. зр. польск ро północy.

р випадує. гончар О. чеськ. hončír. — шрібный з. срібрный psl. срэбрьнъ et срэбнъ. — ярмак Jahrmarkt. — кетити з кретити psl. крѣстити староруск. крѣтити. — до кету принос дзецко = до хресту (з крѣсту, кресту).

т випадує в середозвуці, (між с—н) капусниця Oxalis acetosella, Sauerklee м. капустниця — хлюснути mit einem Platscher schlagen, plätschern м. хлюстнути. — хруснути м. хрустнути rauschen, knarren. — храснути м. храстнути mit Geräusch anschlagen, knarren.

т (з **ть**) відпадує в визвуці. еденайце psl. єдин на десѣте еденнадьсять польск. jedenaście. — дванайце. — штырнайце. — пятайце. вісннайце, девятнайце, двайце Бон. (але також: двадистя pol. dwadzieścia). — еден двайце Б. К. В. Ч. ein und zwanzig. — два двайце. трийце або піў копы Ч. однакож штырдесті польск. czterdzieści. — пятдесят, шістдесят psl. шість десѣтъ. в Бон. шісдесят.

назвучне **д** заникає. ля м. для В. Ч. ля мене. ля тебе. — о, ля Бога! (зрів мазурске о, la Boga!) — я іду на ярмак ля коня ich gehe auf den Jahrmarkt, um ein Pferd zu kaufen. — ля пацяти. ля быків.

д випадує в середозвуці. Бонарівка м. Боднарівка (наперед утворило ся через уподобленє: Боннарівка, а відтак через випад одного н: Бонарівка).

н в середозвуці випадує. горнец genit. горця. — горчар Ч. Törpfer польск. garnarz. чеськ. hončír.

г заникає. зоріўка Ч. Р. Branntwein з форми горілка, горіўка повстало наперед згоріўка — а відтак через випад звука г зоріўка.) — да-што В. м. де що, где що. — пазнот Б. з пазногт польск. paznogieć.

к в середозвуці випадує. штурнути м. штуркнути. штурнуў шкулаком Бон. — деспет м. деспект, despectum. на деспет робит в значіню: Jmd einen Schabernack spielen. деспетник = псотник. — пунт = пункт, punctum.

назвучне **п** заникає. саўтыр Б. genit. саўтыря psl. псалъ-тырь psalterium, псалтыр.

назвучне в заникає. шитко Бон. побіч вшитко = все. — ода Бон. м. вода, Wasser (порівн. болгарск. вода і уда) — олю, ольіти Бон. м. волю, водьіти. — одовой ўочко Р. Troglodytes parvu-

lus, Zaunkönig м. воловой очко. — віторок (з о-второк, вовторок, вівторок, віторок = їторок) східногалицьке вівторок, білоруск. оторок, старосл. вѣторкникъ чеськ. úterek.

в випадку в середозвучю. копринячок К. м. копривнячок Sylvia, Grasmücke. — ўоблеченя Kleidung cf. psl. облѣкло vestis, облѣчєнє et облѣчєннє rad. вльк.

зичні (звучні) суголоски стають глухими євніх м. сніг. — хлып м. хлыб. — рїство м. рїдво рїствяны єввата = рїдвяні єввата.

глухі суголоски заміняють ся зичними хразнути К. м. храстнути, храскнути, хряєнути mit einem Klatscher anschlagen. хразнуў в лице. — хразі = хряєк. — гелзкий м. ковзкий. — шулаїгнути м. шулаєкнути.

переставка (metathesis). покрїва (Б. польск. pokrzuwa) коприва К. urtica Brennessel psl. копрїка. — покрївки Б. Grasmücken nom. sing. покрївка, польск. pokrzuwka, sylvia. — пагнізд В. пагнієт. Ч. plur. пагнієти Ч. польск. raznokieć (з raznogieć); загноєтиця і занїгтиця В. східногал. загнєтиця чеськ. zánehtice Nagelgeschwür. — гїмла Nebel psl. мьгла. — ўосиковый м. окисовый. ўосиковой моўоко В. О. = „рїдкої моўоко, на пїў квасной“ sauer werdende Milch. єкрїнька лызарня В. м. єкрїнка рїзальня Häckerlingsbank чеськ. řezací stolice. — тутєньшый м. тутєшний (впрочїм порівняти польск. tutejszy оттак нь = ї). — одульдати ся Р. м. одудляти ся. — пукаўка Р м купаўка Lampyris noctiluca, Johanniswürmchen, Leuchtkäfer. — ігова О. з пволга, івоўга, івога, ігова) Oriolus galbula, Pirol. поєкўонкы Б. м. пўєсконкы, плєскїєкы Staubhanf.

ДО ПНЕТВОРУ.

Декопрі замітнійші наростки.

Сущники а) мужєского рода.

Наросток -ъ, продай пр. на продай zum Verkauf, загальноруск.: на продаж.

-йь. паль, genit. палю Brennmaterial.

-орь. індор.

-ыррь. тасьмыр Convolvulus, Winde.

-усь (юсь). бычусь.

-аль. брїдаль. квичаль.

-цькь. гыбок Wachtelkönig. дудок Wiedehopf. турок Turteltaube. бібок Zaunkönig.

-**ько**. гупко. гыпко. дудко. гецко. тритко. бурко. турко Tur-
teltaube.

-**ят+ькь**. рьяток Rüsselchen (*рый. рья. рьяток).

-**икь**. рыджык Reizker загалноруск. рижок.

-**ахъ**. тарах (rad. тр).

-**ухъ**. канюх Milvus, Weihe, каня, канюк, канюка.

-**ашйъ**. мараш. юдаш Vogelbeerbaum.

-**ошйъ**. дудрош. пердош Farzer.

-**ишйъ**. ворогиш Rainfarn, Tanacetum.

-**отъ** (-ота). мамрот (мамрота).

б) женського рода.

-**а**. лья Gussregen.

-**ара**. сухара.

-**уля**. ѱасуля. морозуля. медуля.

-**уся**. Маруся. Теклюся. паннуся.

-**еза** трапеза Kummer, Bedrängniss (трапити).

-**ота**. мамрота. жеброта. хляпота.

-**аня**. тороканя.

-**ина**. дарованина (дарова — нъ + ина).

-**уня**. бадуня.

-**ыня**. знаємкыня. познаємкыня Bekannte.

-**ька**. вычка (в уменш. формі ужив. місто выка = Wicke
Vicia).

-**арка** (ѳра + ѳка). мушарка.

-**урка**. (ура + ѳка). індурка.

-**ушна** (уха + ѳка). качушка.

-**оха**. віноха.

-**уха**. навалюха Sturmregen.

-**ава**. врява.

в) середнього рода.

-**я** (= старосл **иє**). пупяжа collect. пупягы Knospen. — ѱо-
сотя Disteln. лыгоріздя Sommersprossen. шуваря.

-**оро**. байоро Lache, Tümpel.

-**ло**. колысало (коѱысадѱо).

-**ят** (**лт**). кобылча (= мала кобилка, молода кобилка). заго-
ловча.

-**ько**. жытко.

-**иско**. зорвиско. бзиско.

-**ище**. руковище. хробачище.

В говорі Замішанців суть женьського рода:

мотыля Бон. В. = загальноруск. мотыль gen. masc. сяга Klaf-
ter, = сяг. една сяга дров.

навпак мужеского рода:

перекусок = загальноруск. перекуска gen. fem. — добрый
буде перекусок.

середнього рода суть:

байоро = коло Львова: баюра женьск. рода, у Лемків банюра
женьск. р. і банюр мужеск. рода.

жоўтко cf. польск. żółtko м. жовток gen. masc. біўтко (по
образцю жоўтко утворено) м. білбок gen. masc.

Декотрі суцнники женьського рода приймають окінчене му-
жеских н. пр. велика лый grosser Güssregen, велика лья. Марусь,
Теклюсь, Парась Бон. = Маруся, Теклюся, Парася. — паннусь —
паннуся. (мов з оглядом на суцник мужеск. рода: хлыбусь, та-
тусь, хўпусь). моя матусь. вальна Марусь.

Зложені слова в тім говорі рідше стрічають ся. Помежи зсув-
ками слово утворене із частиці і місто іменників ни-се-ні-то Tau-
genichts, nequam, у Замішанців так склоняє ся: genit. ни се ни
того, dat. ни се ни тому — оттак лише послїдне помен підлягає
склоненю — нич по тым Taugenichts, nequam єсть несклониме
(indeclinabel). такоє ничпотым привюў. до такого ничпóтым не
гварю.

Декотрі нїї приложників.

Наросток **-овъ**. Той наросток тут частїйше уживає ся. село-
вый В. сеўовый, dem Dorfe gehörig, Dorf-. сїльскый. „селовы синичкы
быльшы — а лысовы меншы; лысовы трочки сивы“. — когутовый
dem Hahne gehörig, Hahnen- — когутовы косицы die bogenförmig
gekrümmten Schwanzfedern des Hahnes. — ўорўовый (ўорловый)
dem Adler gehörig, Adler- = ўорўовы пьюра Adlerfedern. — вітро-
вый Wind-, вітровой зыля Бон. Hauhechel. — лисовый або лишко-
вый dem Fuchse gehörig, Fuchs- = лисовой або лишковой футро
Fuchspelz. — вечеревый Abend-. — вечерева зірничка В. Abendstern.
— дневый Tag-. — днева зірничка Morgenröthe. — татусьовый (та-
тусевый (dem Vater gehörig, татусьовы пороги В. die Schwellen des
väterlichen Hauses, матусьовый der Mutter gehörig.

-авъ. погинавый biegsam, твердавый, красавый, баблявый, бу-
равый, бурявый grünlich.

-ьнъ, йїздный н. пр. йїздна дорога.

-ило+ьнь. ходильный.

-ало+ьнь. різальний.

-истъ. задерястый. спустыстый. поўожистый. рясистый.

-астъ. цяткастый. криластый. крилястый.

-атъ. цяткатый. красятый buntfarbig.

(икъ+ькъ). жоўтичкый = schöngelb.

Примітним для говору Замішанців єсть сполучене предлога **по** з приложником на **-авъ** (так як у Лемків), через що наряджує ся уменшене (deminutio) н. пр. гныдавый bräunlich, погныдавый etwas bräunlich, mit bräunlichem Anfluge. пташок погныдавый. Часом в тім говорі **по** сполучає ся з приложником на **-астъ** пр. посивястый grau angefliegen.

Згадати належить про форми comparativi присловників: ближе В. Бон. = ближе, näher. — густыє В. Бон. = густійше dichter. — давныє Вон. давнїйше, früher, in früheren, entschwundenen Zeiten. -- теплыє = теплійше wärmer, огорнуў ся пўацем, жебы му было теплыє Р.

Числовники.

два має в женьск. і середнім роді дві — тому: двіста.

штыре побіч штырі

Одинки в полученою з десятками подібно як в німецькім (і мазурскім) кладуть ся перед послідними пр. един дваїце Б. К. В. Ч. Бон. ein und zwanzig, два дваїце, три дваїце, девять дваїце etc. піў копы або трийце. еден піў копы ein und dreissig, два піў копы etc.

Коли числовник порядковий виражає одинки і десятки заразом, то одинки мають форму незміниму числовника основного, а лишень десятки приймають форму порядкового і лише той послідний склоняє ся: пят дваїцетый, три трийцетый, до пят дваїцетого року. до девят пядесятого (пядесятого).

*

У меншені форми присловників.

гнедісенько allsogleich.

такічко so.

духічком flugs, sehr schnell.

горізначкы (горі-з-начкы) auf dem Nacken, rücklings.

Дієслова.

Спосіб повелюций дієслова йіхати утворює ся від пня йіха, оттак: йіхай, йіхайме, йіхайте, коли в загальноруськім тиї форми звучать: їдь, їдьмо, їдьте (пень їд).

від зойти (ид) уживає ся part. praet. act. II. зошўый (зошлый пень ш ь д) в значіню: минувший.

від лычи (psl. лѣшти) утворює ся part. praes. pass. лыгомый пр. час лыгомый die Zeit, wann man sich zum Schlafe niederlegt, Schlafzeit.

від спасти ся sich reichlich füttern, gemästet werden. уживає ся, part. praet. pass. спасеный н. пр. корова спасена gemästete Kuh.

Декоتری примітнійши в тім говорі пні глагольні.

II. цыльцу-ти werfen. part. praet. act. II. цыльнуў.

крочну-ти schreiten. part. praet. act. II. крочнуў.

шпурну-ти schleudern. part. praet. act. II. шпурнуў.

шалюпну-ти ein Geräusch verursachen, rauschen. part. praet. II. шалюпнуў.

III. круча-ти krächzen.

кряча-ти krächzen, knirren.

пьявча-ти, пиявчати = півгати, півкотіти.

IV. шпурн-ти schleudern.

VI. перецьлюва-ти ueberwerfen, перемітовати.

зімстува-ти schelten.

райцува-ти sich berathschlagen.

южынова-ти, южинувати, южновати jausen.

Глаголи зложені з предлогами о иншим нарді (functio), ніж в загально-рускім.

накстити пр. дзєцко = наіменувати в хресті дїгину.

засивіти = посивіти.

ўосўухувати = наслуховати.

ўобзывати ся = одзивати ся.

ўобстояти ся = остояти ся.

ўоблыгати = улїгати.

прикыснути etwas sauer werden.

пристанути reif werden.

вызривати entkräften.

усчиняти = вичиняти пр. збіжє.

устарати = вистарати ся, придбати.

уполоти = виполоти.

вдробити, удробити = надробити.

розчервенити ся = почервонїти.

ДО СЛОВОТВОРУ.

Склонене суцників.

боз genit. бза О. (в старосл. булоби *бъзъ).

лев genit. льва. — лен genit. льну (psl. лвъкъ, лннъ): — ореў genit. орѹа psl. оркълъ; однакож леб genit. леба psl. лъвъкъ; польск. leb., genit. lba.

ўоген genit. ўогня psl. огнь (укр. вогонь, вогня галицкоруск. в многих околицях: вогень, вогню).

ўотец genit. ўитця dat. ўитцю і ўитцу В. psl. откъць.

щур genit. щура, plur. ном. щуры. (в східногалицкоруск. говорах часто неправильно: genit. щур'е, ном. plur. щурі.)

сьвіт genit. сьвіта. зо сьвіта.

рік genit. рока, шїў рока В = пів року.

уподоблене в dativ. ковалеві О. боднареві, коневі — тож в instr. ковалем, боднарем, конем, конем — серцем etc.

сьніг loc. снігу. на снігу скакат. --- бріх (в виговорі мягко майже: брїх), locat. брісі. лежыт на брісі. В.

лыс locat. лысу. по лысу ходят дикы.

кріль genit. крїля (у Лемків: кріль genit. кроля) Kaninchen.

воўк, ном. plur. воўкы (у Лемків найчастїйше воўци psl. вълкъци).

жоўнар, genit. жоўняра plur. жоўняре (польск. żołnierze; коло Львова: жовняри, жовнери).

боднар, шкляр, муляр, мазяр, столяр, genit. бодняря, шкляря, муляря, мазяря, столяря. — ном. plur. боднаре, шкляре, муляре, мазяре, столяре.

ном. plur. газдове, сынове, вїтцьове місто сподїваного: вїтцеве).

dat. plur. суцників 1. скл. має звичайно закінчене ам (по образцю женьск. пнїв на а рыба-мкъ): хўпам, быкам, коням, рїдко коли на ім (в старосл. къмъ, омъ): быкім Бон. Р. робїтнікім Р.

instr. plur. від кїн = конями, подекуди кїнми загальноруск. кїньми psl. кони.

loc. plur. суцників 1. скл. має закінчене ах (після рыба-хъ): лысах, конях, быках.

люде abl. людми м. загальноруск. людьми.

ячмін genit. ячменю, ном. plur. ячмена і ячменї.

дырва Holz plur. tant. genit. дров. нарубай дров до пеца.

поле locat. полю. по полю.

воўокно genit. plur. воўокен (зр. польск. włókien) м. загальноруск. волокон. ўїкно genit. plur. ўїкен (зр. польск. okien) загальноруск. вікон.

До 2. склон. належать також: рамено Р. (перенесене з VI. рамя, рамени). выймено Р. (VI. вымя, вымени), голено = загально-руск. голінь genit. голени, psl. голѣнь gen. fem..

Натомість польн (cf. psl. полѣно єсть жєньского рода і склоняє ся після V. 2 genit. полени. дві полени або гряды в хаўупі В. К. Бон. тота польн.

воўосан В. Rosshaar genit. воўлосану gen. masc. в Б. усїн genit. усыну.

пшениця accus. sing. пшеницу і пшеницю.

abl. sing. дорогом і дорогоў, водом і водоў.

genit. plur. на ів. — сестрив О. Р. sororum. ўільхив Р. alnorum.

— жытв О. іду до тых жытв ich gehe zu diesen Kornfeldern.

корова genit. plur. коров.

двери abl. дверями. за дверями cf. польск. drzwiami.

конов genit. конві instr. конвйом, instr. plur. конвйями.

кріков genit. крiкві, instr. крiквйом, instr. pl. крiквйями.

коругов genit. коругві, instr. коругвйом, instr. pl. коругвйями.

кров. genit. кырві instr. кырвйом.

брытов, genit. брытві, instr. брытвйом. — церков, genit. церкві, abl. церквйом.

тымя genit. тымя К. instr. тымйом. вымя genit. вымя К. instr. вымйом. — ймя genit. ймя instr. ймйом. — вымя в Бон. genit. вымяти dat. вымяту plur. вымята, instr. вымятми locat. вымятах.

теля genit. теляти dat. теляту abl. телятем loc. теляти dat. pl. телятїм Бон. psl. телатѣ-мѣ загальноруск. телятам instr. телятами loc. телятах.

Слїди іменного склонєня приложників (і причастників).

Sing. nom. годен, двуряден пр. ўоркыш єст двуряден В. вшиток лен = весь лен. вшитко поле = все поле. — готово — бито. — готовено. — заправено. — саджено. — біўпух (білпух) = Hufblattch.

genit. до чиста. с паньска с полова. „пташок троцьки с-полова В. ein wenig fahl gefärbtes Vögelchen з-добра дива ohne triftigen Grund.

dativ. по руску, по польску К. (у Бойків в Стрийщині тут і там уживає ся: по польському форма зложена). по маўу К. langsam. по ляцку В. (у Лемків: по руску, по пільску etc. що до форми abl. plur.) accusat. зелено. жоўто. далеко.

locat. звичайні. вигідні. — невинні unschuldig. — наглі plötzlich auf einmal. — непотрібні unnöthiger Weise. — вірні. —

християны auf christliche Weise, про тоє утворене від приложника християн cf. psł. *хрѣстьянъ*. (*хрѣстнианъ*) *христианъ* нм.а. — пекны schön. добрі. красні. парадны.

Містоіменники.

Місто genit. мене, тебе, себе уживають ся також форми accus. мя, тя, ся. V. dativ. sing. найчастійше енклітичні форми мі, ті, сі (ми, ти, си) уживають ся. Повідж мі = скажи мені. гвариў ті = говорив тобі. — купиў си = купив собі.

acc. мя, тя, ся майже виключно уживають ся пр. взяў мя на віз.

instr. мною (і мноў) = мною. за-гною (за мноў).

він genit. его (по при його). до него (до нього). instr. plur. ними пр. пішоў з ними (по при нима). ўона acc. ей (ю).

(тот) instr. тими і тыма пр. с тыма людьми.

сеса genit. сей, dat. сый, accus. сесу instr. сесом пр. сесом женом V. К.

мій, моя, моє genit. моего, моей, моего dat. моєму, моєю, моєму etc. подібно: твоего, твоею К. твоєму, свогого etc.

Неопреділений містоіменник ніхто psł. *никъто* (т. є. ни-къ-то) звучить в говорі Замішанців: ннк. Про тоє і в nominat. не долучує ся то; genit. никого, dat. нікому etc.

Зложене склонене.

1. пад. єд. ч. приложників середнього рода звучить в К. Б. та по части в Ч. на сє пр. жеребя маўбе, пькноє ўоблеченя, красное поле, соўодкоє моўоко. — в В. Р. Бон. О. на ой (т. є. наконецне е відпадує): небеской небо, дброй моўоко, шеўо прозористой або чистой, подоўгуватой ябко, теля хўдой, небо хмарной umwölker Himmel, перо ўорўовой Adlerfeder, великой сьвато, ўадной дзецко, сухой теля mageres Kalb, маўой загоўовча kleines Kopfkissen, мягкой тыма, сивой футро, такой доўгой воўося, синей небо, бычей ўоко і пр.

genit. sing. gen. fem. на ой. великой, сивой (в К. також великойі, сивойі).

dat. et sing. gen. fem. на ій. великій, сивій, на тій великій водбі.

nom. plur. для всіх родів на ы (стягнене з ийі): добры, великы, сивы, білы.

instr. plur. в В. на́ми пр. білыми кінми; в других місцевостях виступає в тім падежи окінчене двойного числа ма н. пр. сивыма быками Бон.

Числовники.

два, ўоба, ўобадва маюць в женьскім і середнім роді дві, ўобі, ўобідві. — два парібкы. ўоба газды. ўобадва хўопы. — ўобі дві руки. дві ябка, ўобі рамена. ўобі дві колына. в ўоба два склоняюць ся оба слова: genit. обох двох, ўобох двох хўопів. ўобом двом abl. обома двома хўопами etc. ўобох двох рук etc.

три, трі genit. трьох, dat. трьом etc.

штырі genit. штырьох, dat. штырьом etc.

еденайце дванайце. штырнайце. пятнайце. віемнайце. девятнайце (psl. **дѣвѣть на дѣсѣть**). дваіце Бон. (але також: двадистя з польск. *dwadzieśc'a* а в О. двадцят) — трийце або піў копы. psl. **два дѣсѣти. три дѣсѣти.** штырдесті польск. *czterdzieści* — але пядесят, (пядесят) шістдесят; (шіздесят) шіздесят Бон. psl. **шѣсть дѣсѣтъ.**

першый. другый. третій, трета, трете (в східногалицких говорах третий (третый) трета, трете psl. **трѣтій, трѣтня, трѣтнѣ**), четв'ертый в виговорі майже як: четвертый cf. psl. **чѣтврѣтый** et **чѣтврѣтый, чѣтврѣтый**) — еденнайцетый (еденайцетый), дваіцетый. штырдестый, польск. *czterdziesty* лемк. *четырдесятый, чотырдесятый*, східногал. *сороковый*.

піў чварта і пучварта.

Дієслова (Глаголи).

Трете лице ч. єдинич. і мног. в часі теперішнім має визвук твердий в подібних случаях, як: гварит, косит, повідат, називат — гварят, косят, хотят О. Ч., можут Ч., повіст, сут (psl. **сѣтъ**).

В декотрих дієсловах (належачих до I₇., III₂., V₁. і VI. кл.) кінчить ся 1 лице теперішнього часу на ў, іменно, коли перед у стоїть голосівка (пр. зна-о-м, зна-у = знаў = загальноруск. *знаю*) тогді у ослаблює ся на дуже коротке у, через що ау (взглядно уу) стягає ся на односкладове аў (уў). я знаў В. О. я ся боў К. я імаў Ч. я маў Ч. я цюўуў Ч. м. *знаю, бою, имаю, маю, цілюю.*

В V. 1. кл. суть уживані форми, як: памятам, копам, по відам, повідат К. кукат, вививат etc. рівно як у Лемків.

кляти, праес. кльну В. кльнеш, кльне, кльнемо, кльнете, кльнут. або в Ч. кну, кнеш, кне etc. ўіннакне загальноруск. *накленé*. (польск. *klnę, klniesz, klnie*, сербск. *кунем, кунеш, куне*).

Овінчене 1 лиц. мн. числа єсть ме або (рідше) мо: гвариме К. косиме, йідемо. мысме ту вшыткы = wir sind hier alle versammelt, мисмо тут всі.

будеме К. = будемо, будем.

старосл. мрѣти одвічає тут: мерти (як переважно в Гал. і на Укр., декуда пр. в Дрогобиччині: мерети) — старосл. дрѣти праес. дѣрж, дѣрєши etc. в тім говорі дерти (як переважно в Галичині праес. дру, дрещ, дре etc. після І.; коло Дрогобича: дерети, в Гуцульщині і на Укр. драти праес. деру, дереш etc. psl. дрѣти праес. дѣрж, дѣрєши, дѣрєть після V. 3.)

пити праес. найчастійше пю, пєш, пє В. Р. бити, бю, бєш, бє (у Лемків: пию, пєш, пє, бію, бієш etc.)

скомльїти праес. до III. 1. скомльїю пр. пєс скомльє в загально руск. скомлю до III. 2. хотьїти, праес sing. хочу. plur. 3. хотят.

крутити праес кручу. радити, раджу. ходити, ходжу. садитї, саджу.

ткати праес. після V. 1. ткаў, ткавш, ткає. ўїн поўотно ткає Р.

нарікати до V. 2. праес. нарічу в загальноруск. нарікаю до V. 1.

втыкати до V. 2. форма праес втычу.

квокати до V. 2. праес. квочу пр. квока *квоче (коло Львова: квокає).

до V. 2. також форми праес.: мамре, дудре, жугре, кўапле, жвяндже, мырдже (по при мырдат V. 1.) від мамрати, дудрати, жуграти, кўапати. жвяндати, мырдати.

ляти праес. лью, льєш, льє (psl. лияти праес. лѣж, лѣєши, лѣєть.)

В способі повелющїм може наросток и ослабити ся на ь, і відтак відпасти н. пр. нес, принєс, вынес, стрїж, пуд (= пїйди), ход, гон, кур, бер — або и не відкидує ся, а приймає ще на кінци долучне й н. пр. пўдий (пїйди, нактиў = охрести (від нактити), ждий = жди (від ждати) — горний, цільний (inf. цільнути = кинути); той другий случай іменно тогді буває, коли перед и стоять дві або більше суголосок.

(стріж, стрїжме, стрїжте. — пуд, пудме, пудте. — цільний, цільнийме, цільнийте, ждий, ждийме, ждийте)

йїхати, imperat. йїхай, йїхайме, йїхайте O. = загальноруск. їдь, їдьмо, їдьте.

и ослабивши ся на ь не відпадає, приміром:

моўоти імрег. мель, мельте; поўоти, імрег. поль, польте.

до дітини говорять: пуцьім гев О (пуцьі = пійди; пуйди пуды польск. pójdz) = пуди мі гев.

я ест в хыжы О. = я есм etc. — ўони сут О. Бон. Р. Ч. = суть.

Час будущий глаголів несовершенних (verba imperfectiva) утворює ся через сполуку infinitiv -у або part. praet. act. II. з часом теперішнім від быти пр. буду сьвідчити або буду сьвідчиў.

Кілька заміток що до словоладу.

Присудок може іноді бути в ч. ед., коли підмет єсть в числі многим: іде дві баби місто: ідуть дві баби (або дуальна форма: бабі) зр. східногал. іде двох хлопів. ішло чотирьох жовнірів; пришло їх пятьох.

Зв'язка ест звичайно опускає ся н. пр. гварит, што правда. Вадно, што добрі. Там лые великый. Тоты птахи сивы, трочки бурявы.

В так званих положеннях безпідметових логічний підмет може стояти в третім падежи, іменно коли виражає ся мимовільне дійство або стан мимовільний н. пр. то ся мі змерзло Р. — небозы ся змерло Р.

При містоіменниках неопределених ник і нич предлог кладе ся перед ни: до никого = загальноруск. ні до кого, — за никым не буду сьвідчиў = ні за ким не буду сьвідчити (сьвідчиў). — до ничого = ні до чого. — на нич = ні на що — декуда в Бойківщині: на-ні-на-що (порівн. польск. do nikogo, za nikim, do niczego, za nic).

Містоіменник зворотний ся найчастійше кладе ся перед одвітним глаголом: так ся называт. як ся звезе ячмін. юж ся косит трава. што ся высєіє etc. Подібно і в старорускім пр. и тако са позна има въ прѣломлени хлѣба. — ты княже, чюжеа земля ишеши и блюдеши, а своєа са охавивъ. — се бо ны са по дань али. — аще се са скоудеть, и самъ са крєю. — юще бо не брахоу са оутвердили к'крєю. — что са хвалиши о зловѣк, сильный. — хучемъ са и еше бити съ Болеславомъ и Сватополкомъ. — зане са бѣ не приложилъ къ Половцамъ і пр. пр.

жаден жадного, жаден жадному — один другого, один другому. н. пр. жаден жадного не кне = один другого не клене (т. є. в значеню: не ганьбит, не визиває). жа́ден жа́дному не́ даст = один другому не дасть.

форма способу повелючого буд в присловникових вираженнях кладе ся наперед: буд што, буд чим, буд коли = що будь, чим будь, коли будь. Місто буд де говорят звичайно бодай де.

Положенє зглядне може іноді стояти перед суццником, котрий опредїляє пр. што тримат, звязка скоряна, называт ся свора = звязка скоряна, што тримат, etc.

Пень містоіменниковий а виступає в зложеній частици ацы, яцы = тільки (а+че cf. psl. *lic'k*).

До пня містоіменникового къ належить частиця к (ка) прилучована до декотрих присловників або містоіменників н пр. де-си-к О. ўотжи-к Бон. туго-к, тамо-к, гайно-к што-си-к.

До пня містоім. къ (чъ) належить також яко присловник уживане: чий, а-чий пр. ачий прийде = може прийде (в інших говорах: чей, чень, а-чей).

(Пень містоіменн. сь). сь служить яко частиця прилучня в слові: знову-сь.

До пня йъ належить однести ено (и+но) в значіно тільки (порівняти уживане в Перемищині: ино, іно, но, польск. *ieno*).

Предлог без значит через, *durch*. пр. без містечко = східно-галицк. через місточко — а також мимо. без то = мимо тоє пр. без то вальна дівка = мимо тоє хороша дівка.

Яко союзи намірні (*conjunctiones finales*) уживають ся тут: абы, жебы, ажебы — яко союз условний (*s. conditionalis*) бы (властиво сковірена форма аориста) пр. быс ты мене любцю любіў, а бы тя любіўа.

Союзи роздільні: альбо—альбо = або— або; (а+бо; а+ли+бо = альбо). — люб--люб. (з: любо—любо). — чылі в значіно: або. — альбо = або.

Частиці до прихваленя служачі в тім говорі: айно! гайно! байно! (= ба+айно!) батайно! але!

ЗАГАДКЫ.

1. Сивый кін с-під себе мече біўий гній В. (жорна).
2. Штыры тыкы, два патыкы семе замахало В. (быдля).
3. Поўна стайня добытка, а прыде суха кобыла вшытко вынесе В. (хліба поўный пец — а ўопатоў хліб выбере).

4. Стоїт пан серед дороги, а хто ся ўткне, то ўін го ўод себе пхне В. (ўосот).
5. Ідут два паны г дорозы, йідят сыр — а жаден жадному не даст В. (сани).
6. Стоїт червена панна на столы, а хто (хто) ей хоче розыбрати, мусит ся напўакати В. (цыбуля).
7. Стоят дві панны під стріхом, все мокры В. (кудель, — пальцы слипит, што помькат).
8. Г єдным сельы дерева стинают, а на друге тріскы летят В. (дзвін).
9. Сын на війну іде, а ўітця повивають (поломін і ўоген).
10. Летит пташок по під дашок, ани не шалюпне Вон. (дым).
11. Віса висит, хода ходит; віса ляп! хода хап! Бон. (грушка і свиня альбо сало і кіт).
12. Чорненькой, маленькой, жебы яку колоду рушит Бон. (бўыха).
13. Ідут штыры хўоны дорогоў, жаден жадного не догонит Бон. (віз).
14. Кривой, маўой, цылой поле сходит Бон. (серп).
15. Хпаде бочка з поду, жебы якый боднар, то ей не пібе Бон. (яйце).
16. Іде когут по під землю, косицы му видно Бон. О. (пуг).
17. Іде дві бабі в дорогу, ўобі сыр йідят, жадна жадній не даст О. (сани).
18. Штырі братя біжат, а жаден жадного догнати не може О. (кола у воза).
19. Дзюрава (м. дірава) пўахта цылой поле збігат О. (борона).
20. Насеред сеўа, забили воўа, до каждой хаты дали о тым знати О. (сонце).
21. Стоїт панна на столику, х червеним кабатыку, як ей (ю, йі) прыйде розбирати, треба над ньом запўакати О. (цыбуля).
22. Стоїт панна на припецку, гварит-гварит по нїмецку О. (каша, як кыпит).
23. Чорна курка гво золты гребе О. (коцюба, што жураток гребе).

С Ъ П І В К Ы.

Соненько за гору, пастухы з уґору,
Прутики в кутыкы — а самы під ўаву! — К.

*

Ой пішоў я х поле, х поле
Там дывчына жытко поле —
Уполола тасьмир, тасьмир
А я за неў ак зьвір, як зьвір. — К.

*

Пасўа я си пасла, штыры бычкы з Ясўа,
Єден з Риманова, будь Касю здорова. — К.

*

Кукала зозуля г лїсы на камени,
Тот мі ся сподобаў х червеным ремени. — В.

*

Кукала зозуля у селы на груши,
Тот мі ся сподобаў г білым капелюши. — В.

*

Поточе, поточе, што х тобі клекоче,
Цы вода зимненька, цы моя миленька? — В.

*

Повідаў ес, же мя возьмем, тілько з поля жытко збжнеш —
Жытко-с збжав і выкосиў, до мене-с ся не згоўсиў. — В.

*

Не дбам, дывча, не дбам, хоц мя не милуеш —
Бо таку метлицу найду на улици. — В.

*

Вылетиўа, вылетиўа с-під припецка жабка,
Зробиўа ся, зробиўа з моўодойі бабка.
(сьпіваюць, як почилять молоду).

*

Шум-шум, шум-шум по долиньці,
Погубили дівки віньці —
Моя мила не згубиўа,
Бо си добрі пришилиўа. — Бон.

*

Моя ты дытнно, моя ўодробино,
Не дала бы я тя за токайской вино.
Бо токайской вино в Токаю роджено,
А твое імено в церковци крещено. — Бон.

*

А мій тато стрілец быў,
Выльіз на пец, горнец збиў,
А в тым горци пироги —
А ўін тоды: гы-гы-гы! — Бон.

*

Под Краковом чорна роля —
Ѓй ўораў не буду —
Сяду я си на конника,
На войну пойїду.

Я на войну, я юж з войны —
Тыс ся не выдала,
Повідж же мі паймилейша,
На когос чекаўа?

Я чекаўа, я чекаўа
Мяхалічку тебе,

Як ты вернеш із воєнки,
Возмеш мя до себе.

Тоты хусткы, штос мі даўа,
Я ті іх одношу,
Абыс о тым добрі знаўа:
В серци тя не ношу. — О.

*

Подякуйте єгомості,
Та за его уцтвості,
Та за тоту шклянку вина,
Што го наша млада пила. — О.
(по сповіди перед шлюбом сьпівають.)

*

Пуесте нас, пуесте, бо нас сўотоньґа бие,
Нас сўотоньґа бие, сукенка на нас гние,
Сукенка позычана, зо стыдом ўодавана). — О.
(зо шлюбу як ідут, випроваджують невісту до хыжы
[і сьпівають.]

*

Быс ты мене любцю любіў, ябым тя любіўа,
Ябым тобі што недылі гоўовоньку змыўа.
Гоўовоньку змыўа, змыўа, кошуленьку праўа,
Бым ты некны устроіла і уцюлюваўа. — О.

*

В недыленьку рано куры воду пили,
Ой шоў Иван до Ганусы, люде не видыли.
Та добрый ден Ганусуню, та добрый ден серце!
А ўона му ўодповіла: забий жінку перше,
Повідж же мі Ганусенько, як маў ю забити,
Шлюбна жінка, як ўастіўка буде ся просити.
Не пытай ты Иванцуню на ейі просбоньку,
Запний косу на косиску, зотний гоўовоньку.
Тос мі добрі дораднўа, як йі мам забити,
Дорад же мі моя миўа, де йі мам подыти.
Вынес, вынес свою жінку г зелену лыщину —
Выбер на сву жінку глубоку долину.
Закукала зазуленька на буковым пўоты,
Ой юж ведут Иванцунька в жельзізным окуту.
Привели го до коршмоньки, до кварты зоріўкы,
Десятому бым заказаў, як забити жінку.

*

Боже з неба, што я винен,
Цым не кохаў, як повинен,
Цы мя неба покарали,
Што богацтва мі не дали.
Цы я х поли уроднў ся,
Цы я г лысы окрестнў ся,

Цы такы кумы тримали,
 Што мі счастья ўодобрали.
 Ни я щастя, ни я доли
 Тепер я жиў (= жию), як г неволи.
 Альбо піду утоплю ся,
 Альбо х камін розібу ся —
 Няй то каждый добрі знае,
 Што з кохана смерць бывае. — О.

*

Над річкою, над быстрою,
 Спізнаў я ся з дівчиною,
 Над річкою з береженька,
 Пригорнуў ёй до серденька.
 Зыйшоў місяц ай не гріе,
 До дівчыны серце млые.
 Зыйшоў місяц із полудня,
 Котру люблю, та облудна.
 Ты дівчыно жия мое,
 Цы я винен, што такое,
 Што за корыст з того маеш,
 Што мя вірны не кохаеш?
 Баламуте сего сьвіта,
 Баламутыш мойі лыта,
 Хочеш мене розкохати,
 А потому перестати.
 Широкий сьвіт, шукай собі,
 Котра буде миўа тобі —
 У мене не найдеш віна —
 Бо я бідная дівчына.

(Три последні пісни властиво подільскі — та сьпіваюць ся тутешним людом; в формах тут і там проявляе ся вплив місцевостного говора.).

СЛОВАРЕЦЬ.

А.

а бы Ч. К. Б... dass, damit.

айно К. В. гайно К. байно В. freilich, ja so ist es!

але К. ја „коли прихвалит, што правда, гварит: а ле альбо: айно!“

ацы О. яцы О. nur, tantum. — ацы борщ = тилько борщ. — дай
мі ацы дві грушкы gib mir nur zwei Birnen, (cf. psl **лицк**
в знач. quatumquam; **аче. паче** quo).

Б.

баблявй О. der pantscht. баблява газдыня Pantschwirthin; schlechte
Wirthin „што не гміе хпечы хлыба“.

бадуня Бон. „г ріцы місце выбитой водоу“ stark ausgespülte Tief-
stelle im Flusse.

багнята В. Kätzchen der Weiden, Pappeln etc.

байоро В. gen. neutr. Lache, Tümpel.

бадагуваті Бон. марно час провести. збалагували ден.

баўда dem. баўдка. баўтка. Р. Klumpen, Kloss; — Knoten.

баўтка земняків подушених ein Klumpen gestossener Erdäpfel.

баўтка сыра ein Klumpen Käse зр. чек. balvan = Klumpen.

бамбулька В. в знач. круглий гузик, kugelrunder Knopf (cf. pol.
bąbel = Blase).

бания Б. Гв. Kürbis = дыня В. „баню варят на моўоці“.

батайно К. ја wohl.

батіжник В. Wegwarte, Cichorie, Cichorium intybus.

бахман Б. Packfong. перстын бахмановый.

беччати В. бунчати. Бон. summen. хрущ беччыт, бунчыт.

бечати В. meckern. коза бечиг.

бзиско В. Sambucus, Holunder (Strauch).

біб качый (качачый) О. „сройий біб“ eine grosse Bohnenart.

бібок Бон. Zaunschlüpfer, Zaunkönig, Troglodytes parvulus (так
названий за-для своєї малости cf. біб) plur. бібки (східногал.
бобик plur. бобики).

біжа кровця В. Johannishlut, Hypericum perforatum.

- біль В. В. Speck. gen. fem. — „не дуже той біли, тай того пси зйили“ = nicht viel gewonnen und auch dieser kleine Gewinn gieng verloren; wörtlich: nicht viel Speck und auch diesen frassen die Hunde.
- біло бік К. „пташок не срогий, як жоўтагрудка“ ein eben nicht grosser Vogel, etwa wie der Goldammer plur. білобокы.
- білпух. біўпух Б. Hufblattich, Tussilago farfara.
- біўтко О. Eiweiss, польск. białko, білок, (жоўтко Eidotter; польск. żółtko, жовток).
- бодай-де Ч. wo immer, irgendwo. дзяворонок має гніздо бодай-де г земли.
- Боже зацўат! В. Gott vergelte es!
- боз Р. Holunder. зо бза робят пищавкы.
- боіско Р. Tenne.
- бокўажок на зоріўку В. ein Fässchen zum Aufbewahren des Branntweines.
- бонк О. Tabanus, Viehbreme — в східній Гал. бомок — найчастійше: овад. польск. бақ. лыгають бонкы.
- борівка В. Р. Heidelbeere. Vaccinium myrtillus plur. борівкы.
- бороды Ч. з побічних галузок останки при рафаню лону.
- ботук В. gefälltter Baumstamm, dessen Aeste abgehackt wurden; в східн. Гал. ботюк.
- брати на потребу. Бон. benützen. вшытко берут на потребу.
- бреч В. Drohne. deminut. бречок plur. бречкы gen. masc. — бринчка К. gen. fem. една бринчка eine Drohne.
- бреньчати В. klirren, klingen. піняз бреньчыт.
- бридак. бридаль Б. hässlicher Mensch.
- брячка Ч. Schnalle. купиў ремін на три брякы.
- буд коли Бон. wann immer, коли будь.
- буйны В. „рыбы білы з вансами“ nom. sing. буйна, Flussbarbe, Barbus fluviatilis.
- буйный В в знач. великий. быкы буйны, grosse, starke Ochsen.
- булька В. Luftblase. булькы з воды ідут. жрідўо (= жерело, чешк. zřidlo, pol źródło) бульчыт das Quellwasser wirft Blasen.
- бурдасы В. великы ябка, винны.
- бурдель Бон. elende Hütte.
- буравый К. bräunlich.
- бурка Бон. вовняна спідниця на зиму.
- быдля К. Vieh, з польск. bydź. скот, скотина.
- бырчати Р. summen, brummen. бурчыт муха коло коня (cf. бурчати, бурчимуха)
- быстрый В. в знач. стрімкий, steil. гора быстра steiler Berg.
- бычей ўоко О. Zaunkönig, Troglodytes parvulus.
- бычечок. бычусь. бычусьо О. deminut. в. бык. Ochs. ой ты бычусю! (пещено). купиў два бычечкы.
- бурко О. бурый пес, Namen eines braunen Hundes.
- бурт О. борт Rinne. Riefe. Falz. „футом (Fugenbohrer) робит рѳовикы в гонты альбо бурты“.

В.

вальбія P. Trog. deminut. вальбійка. вальбіечка. — вальбія для п'яти = корито для поросяти. вальбіечка для кіткы. cf. валів, gen. валова.

вальный В. К. tüchtig; schön, gross. вальное дзєцко (дуже рідко коли: дитя К.) schönes, starkes, gut gebautes Kind, вальна дівчына ein fisches Mädchen.

ванж В. Schlange. ты ванжу єден! (schimpfend: du Undankbarer!)

вансик В. усик. plur. вансыкы.

вантух P. Pansen, Wanst, die erste, grosse Magenabtheilung der Wiederkäuer. вантух у коровы.

вартник Ч. (Wärter), Wächter. „вартныкы, што вартуют церкви“.

варянка О. юшка з капусты.

вісслюх В. висілець; — урвитель.

віщыця О. Nachtfalter, Phalaena (cf. psl. в'кштцица maga. Der rathenische Name dürfte auf entlegene, heidnische Zeiten hinweisen, wann die Nachtschmetterlinge als Schicksalsverkünder angesehen wurden. Noch jetzt wird hie und da als böses omen gedeutet, wenn ein grosser Nachtfalter dem Lichte zufliegt und dasselbe auslöscht.)

вдробити хлїба В. накрышити хлїба Brot abbröckeln.

вербівка В. Ellritze, Pfrille, Phoxinus rivularis. „вербівкы добры до йдїння“.

верткый Р. rührig, behend.

видочный В. durchsichtig, pellucid. видочна шибя.

вилы В. Gabel, вила.

вылива альбо велика лый В. starker Gussregen.

винце В. Johannisbeere, Ribes rubrum. має дуже винця набраў винця повны пригорцы.

вівча скоро В. (ўвча) Schaffell, укр. овеча скіра.

війчык Бон. війчычок В. Weidenzeisig, Sylvia fitis.

вільготь К. Feuchtigkeit, з польск. wilgoć, руск. вохкость, волога, влага.

віноха Бон. Name einer Kuh mit kurzen, einwärts gebogenen Hörnern. корова з рїжками до середини загнєными.

вінчыкы на вільсы В. die kleinen Zapfen der Erle.

вірник В. Vertrauensmann, польск. powiernik, чєск. důvěrník.

вітрової зїля Бон. Ononis hircina, Hauhechel.

воўсан Бон. genit. воўсану Rosshaar, волосань genit. волосани.

воўчок В. Sitophilus granarius (Calandra granaria) Schwarzer Kornwurm. воўчыкы г жыты.

воргы В. Lippen, лємк. воргы.

ворожка К. Marienkäfer, namentl. Coccinella septempunctata.

воротыш К. Rainfarn, Tanacetum vulgare.

вруб лїса В. Holzschlag. вьруб В.

врява Р. Geschrei, Rummel. польск. wrzawa.

в собі О. im Inneren. болит мя в собі (х собі) es schmerzt mich im Inneren.

- вчасний Ч. frühzeitig, вчасний В.
 вшиткый К. О. Ч. = весь. высіяў вшиток лен. — мысьме ту
 вшиткы wir sind hier alle zusammengekommen.
 выгород Бон. „місце загороджене коло халупы, де росне трава“;
 город, огород deminut. выгородец.
 вызривати К. entkräften, обезсилити.
 выкарати н. пр. як ся выкаре в знач. = як удасть ся, wenn es
 gelingt.
 выкрот В. genit. выкрота Rahne, vom Sturmwinde umgestürzter
 Baum, „дерево бурьом повалене“.
 вынимка Р. една ськіба в середині загона, што не з'орана.
 выпогоджати ся В. heiter werden. юж ся выпогоджат.
 выратити Бон. gänzlich verlieren, вытратити. выратіў добыток вшы-
 ток er verlor sämtliche Stücke Vieh, die er hatte.
 вырчати В. knurren. пес вырчит.
 выстрыжити Р. mit Reif ueberziehen. мороз выстрыжит землю der
 Frost ueberzieht die Oberfläche mit Reif. вода выстрыжила даś
 Wasser bedeckte sich mit einer dünnen Eiskruste. — як выстры-
 жило на ріці als der Fluss mit einer dünnen Eiskruste ueber-
 zogen wurde cf. стрыг В. Р. = dünner Eisgang. сереш.
 вытягати Р. herausziehen; ausspannen. вытягат рыбу з воды. вытягат
 скору; у Лемків вытыгати.
 вычка Р. Wicke. Vicia.
 вышмарити. вышмаряти Р. herauswerfen.
 выщезати В. allmähig ganz verschwinden. птахы выщезли.

Г.

- гавран Р. Kolkrabe, Corvux corax, чеськ. havran укр. ворон.
 гайнок К. тамок К. там, dort, dorthin.
 гаратнути Бон. einen tüchtigen Hieb versetzen (cf. гаратати. га-
 ратнуў го добрі.
 гво дни, г ноци В. bei Tag, in der Nacht.
 гідны сьвата Бон. альбо вгоды Бон. Weihnachten.
 гійса! О. кличка до быків: на льиво, — геца! = на право.
 гін Р. в знач. збіговище, зглота Zusammenlauf, Gedränge.
 гірняк В. Бон. О. Bergbewohner. гірнячка Bergbewohnerin. гірнячки
 пришли. по гірняцку nach Art der Bergbewohner.
 гўіг genit. гўогу В. Weissdorn, глід, гложина, глій.
 гмўа В. (гмила) Nebel, гмила лежить на лысах, на полях.
 гнєдісенько Р. allsogleich cf. гнет, чеськ. hned, заразенько, за-
 разічко.
 гнений Р. gebogen. гнена гоўуз gebogener Ast.
 гнїдавый В. bräunlich. погнїдавый etwas bräunlich, braun ange-
 flogen.
 гнїдуля В. Namen einer braunen Kuh.
 говачы Б. гоўовачы О. Samenhanf.
 гоўовак О. В. Kaulquarpe, Froschlarve.
 гонько Р. гоійко Бон. Vicia-Art „така вычка, што г жыты росне“.

горізначкы Ч. rücklings.

грабачка В. альбо підсак eine Art Fischnetz „што імают рыбы“
граблы. у грабель части: кізлина, што бере в руки (держак),
ваўок і зубы.

грушчанка В. Birnmuss, Birnsuppe.

гудок Б. plur. гудкы Wiedehopf, Упура ерорс.

гукати К. laut rufen. сова гучыт die Eule schreit.

гукати ся Б. sich raaren (vom Schweine). гукат ся свіня. — гук.
гукар = несыйщений самец свині.

гуля! О. кличка до гусей, укр. пля.

гуня В. одежда з грубого сукна.

гупко Ч. В. К. гыпко В. дудко Ч Wiedehopf, Упура ерорс.

гурчати К. girren. гоўуб гурчыт.

гусяр. гусьор' Б. на весылю сьмішок.

гушава Ч. гушавина Ч. густвина Ч. В. гущ. gen. fem. Ч.
гушвина В. Dickicht.

гыбок Бон. хрущель Бон. Wachtelkönig, Wiesenknarrer, Crex pra-
tensis plur. гыбкы. „гыбок шыє по траві“ diese Ausdrucksweise
bezeichnet vortrefflich die rapiden und abgesetzten Bewegungen
eines im Grase laufenden Wachtelkönigs. cf. psl. **гыбъкъкъ** fle-
xibilis, also bedeutet ruth. гыбок eigtl. der Bewegliche, der
Flinke, der Behende.

Г.

гацок Б. Fledermaus. два гацкы польск. gasek.

гедз, гедзок Р. гецко Р. О. гецак Р. Wiesenknarrer, Wachtelkönig,
Crex pratensis, деркач. — гедзают гедзкы.

гелзкый О. schlüpfrig. ховзкий, ковзкий, совзквй, слізкий.

гівіати В. schnattern. гівіат гус.

гірты Р. патыкы до піддержавя літорок в драбнім возі (cf. germ.
Gerte). nom. sing. гірт або гірта.

гўамб К. польск. głąb głąbik, кочан, Strunk, Schaft. гўамбы (гвамбы)
капусты.

гніпльі Бон. (nom. sing. гніпель cf. germ. Knebel) альбо гірты ==
патыкы, што тримают літоркы в драбнім возі.

гонтяникы Г. non. sing. гонтяник = цвякы до гонтів.

гронок Р. silbernes Guldenstück. три гронкы.

Д.

дарованина Ч. Schenkung.

да-што В. irgend etwas.

дворяднй В. zweizeilig. „ўоркыш ест дворяден, санопша шести-
рядна, як шестак“.

декады В. hier und dort, mitunter.

денекотры й В. irgend ein. денекотры einige.

дера серстяна Р. Haardecke.

джугнути В. einen Stoss versetzen.

- джурдз О. дзюрдз. дзюрдзик В. P. *sorex*, Spitzmaus. дзюрдзикы по меджах зр. лемк. рджок.
- дзвінник О. паламарь, Kirchendiener, Glöckner.
- дзынґілыкы на выймяти P. *Geschwäre* (Pocken) auf dem Kuheuter.
- дзяды В. з мазурек. „пырїй і хвасты повьюрованы і зграбены на купу“.
- дикый кін В. Heupferdchen, Locusta.
- дикый Ясьо ся женит Б. wörtlich: der wilde Hans heiratet (hält seine Hochzeit) = es saust ein Wirbelwind.
- дытнинный Б. mit Kindern gesegnet.
- днескы В. Ч. heute.
- добыток В. Hornvieh cf. pol. bydłę. čech. dobytek. любит добыток йісти ямелу, што росне на ялиці.
- доўга біда K. Schlange.
- додывати P. Schaden verursachen; Abbruch thun; beeinträchtigen; bedrängen; kränken. додывають мі куры. додыває дик рsl. д-д'квати (комос) cogere.
- допір Бон. доперва, польск dopiero so eben; erst.
- драчына О. P. *Rubus caesius*, Akerbrombeere у Лемків: острожына.
- дровно В Holzscheid. дровно дылит ся на поўовинкы; переўупана поўовинка: чвертина.
- дровняный Ч hölzern. булава дровняна Holzkeule.
- дубівка Ч. Gallapfel plur. дубівкы.
- дудра В. дудрош В. дудрак. дудрик В. „што все дудре“ „непоцтывый чўовек“ der keift, der nörgelt; auch Pfuscher.
- дудрати 1) nörgeln 2) pfuschen. дудре P. = „не робит хрыстьяны, партолит“.
- дуды P. die Luftröhre sammt ihren Verzweigungen.
- дуже in der Bed. viel. дуже льну K. дуже гусей K.
- духом В. духічком dem. Бон. flugs, schnell. духом не прыде мі на мысль ich kann mich so schnell nicht entsinnen.

Ж.

- жабі подушкы K. Froeschlaich.
- жабюрка О. Amanita muscaria, Fliegenschwamm.
- жвяндати В faseln, ungereimtes Zeug zusammenschwätzen. ўін жвяндже = плете ни се ни то.
- жеброта В. Betelvolk.
- жебы dass, damit.
- жельзізняк P. eiserner Topf, deminut. жельзізнячок
- жеребец О. В. P. . . . grösseres Fohlen, junges Pferd. жеребиця О. weibl. Fohlen, в східн. Гал. лошниця. жеребя О. Fohlen. принес сына для жеребяти (жеребате) = принеси сїна для лошаги.
- жиўавый Бон. zähe (cf жила).
- житниця Ч. Mutterkorn, Claviceps purpurea.
- жоўтычкый P. schön gelb.
- жоўто сорокатый О. gelb und schwarz gewürfelt.
- жорняк Ч. „што робит жорна“, Arbeiter, der Mühlsteine verfertigt

жуграти Бон. nörgeln. він жугре.
 жужелиця О. „люд, што з кряків опадат“.
 жураток Бон. „яряче ўгля“ в східн. Гал. грянъ glühende Kohlen.

3.

завіса В. ueberhängendes Ufer, Gehänge в гуцульск. завісь і завіс.
 заворожити ся пр моўоком Бон. трошки з'їсти. покріпати ся не
 много.

загакувати ся В. stottern, ўін загакує ся.

загўобити Ч. einkeilen. гўобка = клинец в стынї.

заўлобчасті санкы Ч. залубнї.

заголовча В. Kopfkissen. маўой заголовча kleines Kopfkissen, ро-
 жок того малого заголовчати.

загорнина Бон. довга, біла плахта, в котру женщины загортають ся.
 задернстый К. splitterig.

залячы ся Бон. sich einnisten. як заляже ся хробачище.

заметы В. заспы В. Schneeverwehungen.

заморяк В. verkümmertes Mensch „чўовек замореный“.

за-муж дати В. verheiraten.

запяток В. Stiefelabsatz.

заржавіти. заржавіти Бон. verrosten.

зарода О. урожай, врожай, reichliche Ernte, reiche Ergebniss der
 Früchte.

заснвіти В. grau werden, ergrauen. як заснвіє ріка wenn der Fluss
 beginnt grau zu werden d. h. wenn das Wasser des Flusses sich
 mit einer Eiskruste überkleidet.

зашмарити Р. закинути. зошмарити zusammenwerfen.

захабузити ся Р. хабузом зарости, vom Unkraut überwuchert
 werden. захабузило ся поле.

збабляти О. pantschen. „збабляла хлїб“ = „не врядила добрі“.

збруя. зброя Бон. Geräthschaften „пуг, возы, бороны... выштко,
 што потрібне газды“.

зварка К. поливачка Б. = зільниця, Laugfass.

зверштити Бон. in der Bedeutung: ueberwachsen, höher wachsen,
 uebertreffen. саршына звершыт хўопа das Schilf erreicht Man-
 neshöhe und darüber.

згўупіти Р. зглупіти. dumm werden.

зграбкы О. пограбовина О. „што ся зграбує с-під паузя, по-
 терта соўома.“

зїрындзати ся Б. hadern, streiten „як єден другому што каже
 пустого“.

здатный В. fähig, tauglich. чўовек до выштого здатный.

здзярда О. dem. здзярдка Splitter (під впливом мазурским; руска
 форма була би: здерда гад. др. дерти, драти.).

(здогад), на здогад прийти В. in Erinnerung kommen. не прийде
 мі на здогад ich kann mich nicht erinnern.

земска мыш В. або рецок В. Spitzmaus, sorex плуг рецкы

зімяк К. земяк В. Erdapfel р'ур. земякы, польск. ziemniak.

зіметувати Бон. schelten.

зливка Р. наглий дощ, Platzregen.
 змитряжиги ден Бон. den Tag müssig verlieren, ohne ein Resultat zuverzielen; митряжиги die Zeit nutzlos verbringen зр. польск. mitreżyc.
 зновусь К. wieder.
 зьобро К. Rippe, ребро, польск. żebro, мазурск ziobro.
 зорвиско В. Ч. місце, де зорвало дерева, Rahne.
 зостругати В. зстругати.
 зошўый В. vergangen. зошўого вечера am vergangenen Abend, минувшого вечера.

I.

їва або рокыта В. Sahlweide, Palmweide.
 Іван В. P. Johann.
 іговна Бон. Pirol, Oriolus galbula. ірова О.
 іде дощ О. es regnet, der Regen fällt.
 іначе Бл. гиначе В. auf andere Weise, інакше.
 індор В. Truthahn. індурка В. Truthenne.
 іспыт Бон. Versuchung; Prüfung; schwerer Unfall, пришоў іспыт на него er wurde vom schweren Schicksal betroffen.
 іти на ріку Бон. = на село, — по над ріку = селом. — іти по межде хаўпы = через село.

K.

камізеля В. Weste.
 камінкы В. маўы грушкы, тверды.
 камянец В. plur. камянцы die Steinschale bei Kirschen und Pflaumen, putamen.
 камянка Р. Gefäss aus Steingut. камянка на зоріўку.
 капелюх. капелюш части 1) бірток der zylinderförmige Theil (cf. psl. kęnka barretum it. barretta fr. barrette pol. biret = в східн. Гал. шоломок) 2) дно 3) крысы.
 квичаль В. Krammetsvogel Turdus pilaris.
 кертовина Бон. Maulwurfshügel, Maulwurfshaufen, однакож крет Бон. Maulwurf польск. kreć, загальпоруск кертця, тут і там тақож керт, у Лемків: кертця.
 кўапати В. klarrenn. боцан кўапат (кўапале) дзюбаком.
 Клязья К. Claudia.
 клямпа Бон. клямпина Р. alte Kuh.
 ключка В. Knopfloch.
 кнот ўод свічкы Ч. Docht bei der Kerze.
 кобылча genit. neutr. genit. кобылчати junge Stute; Stute. (печено).
 кобылицы В. кобыляхы Р. Abart grosser Pflaumen.
 коваль Бон. Küchenschabe.
 кожушанка В. полотнянка підшита баранком.
 кокорудзкы сосны В. (nom. sing. кокорудзка) Kieferzapfen.
 канюх Ч. Gabelweihe, Milvus, канюка, канюк.
 каракон О. Küchenschabe, Blatta.
 карбик р. В. kleine Kerbe. карбикы точены

- карбівник К. найстарший паробок, што карбує.
 качальниця О. Mangebrett.
 качурка Б. качушка Б. К. Ente.
 квочка квоче В. die Gluckhenne gluckst,
 Кикилинця К. Saecilie.
 кедз! гиць! В. кличе, як гонит ївці.
 кеў В. genit. кеўа, plur. кеўы польск. kiel, kła, kły. — в руск. кло
 genit. кла ном. plur. кла або клова. Hauer, Eckzahn.
 кєлць О. Hauer beim Schweine
 керніз В. „несчищений вепер“, Eber, Kєiler.
 кіналь О. Kernbeisser, Coccothraustes vulgaris.
 клопити ся Б. клопотити ся Б. zanken, hadern. клопят ся, кло-
 потят (кўопотят ся) = sie zanken.
 коўочена фасоля В. gestossene und gerührte Phisolen.
 контуш Бон. сукняной убраня (для женщин).
 копити збіжа Р. Ч. снопы в копч складати, копити жито.
 колечко В. Rädchen
 коўсадўо В. Schaukel місто колысало (д під впливом мазурск.)
 комніяр Р. Haurröthling, Lusciola tithys.
 копіной сїмя Бон. Hanfsamen, конопляне сїмя.
 ковала йїхати О. при ховзаню „стрыляти ногоў о люд“.
 команіна О. команіця В. Ackerklee Trifolium argense. команіця
 біла, куніч (Trifolium pratense) червеный (т. е. квітне червено).
 копарик В. Ast, Stiel. ябко висит на копаріку.
 конопль В. im Plur, Hanf. psl. конопла cannabis, в Чортк. ко-
 нопля, в многих околицях Галичини і на Укр. з переставкою
 звуків: колопня, колопні).
 коноплячок Р. Hänfling. Fringilla cannabina.
 копривняк В. Grasmücke, Sylvia.
 кошуля В. Ч. О. Hemd.
 косяр В. Weberknecht, Afterspinne, Phalangium.
 крагулец В. крагулец Р. Sperber, Astur nisus.
 крамко К. Ч. В. Kolkkrabe, Corvus corax. крамко крамчит, як ле-
 тит К. в старосл. одвічала би форма *кржкь.
 крамчати К. krächzen.
 красавый К. ziemlich bunt. ямелюх красавый die Misteldrossel ist
 ziemlich bunt.
 красітний К. in der Bedeut bunt. сыйка красітна der Eichelheher
 ist bunt gefärbt.
 крет К. Maulwurf. кретівка К. „што крет нарыє“ Maulwurfshaufen.
 кривуля у палицы Бон. Krümmung beim Stocke.
 крип В. genit. кропу Sude, siedendes Wasser, в сїдн. Галич. окріп,
 genit. окропу; — копер, genit. копрю Dill всїдн. Галич. крип
 genit. кропу.
 крочнути В. einen Schritt machen; schreiten. я крочну, їн крочне.
 кружец В. „у масцнчы, што підносит і обертат“ — што з горы
 закладат наверхшник“.
 кручати В. 1) krächzen. крамко кручит В. der Rabe krächzt.

- 2, grunzen in Podolien: кругунькати, паця кручит P. das Ferkel grunzt.
 крушыти хліб Ч. лемк. кыршити, Brod zerbröckeln.
 крѣнтати ся О. geschäftig sein pol. krzątać się.
 крѣчати Ч. krächzen, knirren, „курка тілько скрѣчала, як лис брѣў“.
 крѣчына Ч. ein kleiner Strauch.
 кудѣатый P. zottig.
 куля В. Keim. ядро пустиўо куля das Samenkorn keimte. в схід. Гал. кільча, кульча, польск. kielek.
 кульі К. В. Ч. польск. gwoli, wegen. пришоў кульі того.
 кумарка Ч. В. plur. кумаркы Gelse, Stechschnacke.
 купаўка К. О. deminut. купаўочка Leuchtkäfer, Johannis würmchen.
 Lampyris noctiluca der Käfer erscheint um Johannis (на Купаўа).
 купно Ч. Kauf. доброе купно.
 курнява В. Schneegestöber, курява.
 кутец В. Schweinstall.
 кучкы О. niederkockend. на кучкы О. присідаючи. на кучкы шура іти = ховзатись по леду присідаючи.
 кы Ч. psl. кый, каа, коє, was für ein. — кы-ж там дябоў = який там чорт. — кы-ж там гріх = який там гріх (гварит, як тяжко).
 кыпяча вода В. siedendes Wasser.
 кыян жельзізна Ч. до розбиваня каміня; у ней тоньшій копец: ванна; перед грубошого кінця: чело.

Л.

- ўапі Бон. P. schnell, лапі. не ўапі (не вапі) = не скоро, „не духом“. ўін ўапі не зробит er wird nicht schnell machen.
 ўасуля В. „корова біўа по під бріх“ Namen einer auf der Unterseite weissen Kuh.
 ўахы Бон. Kleidung. церківны ўахы = ўодыня парадны до церкви. — ходильны ўахы = ўодыня до щоденного ходу. (в східн. Галич. лахы = Lumpen, Fetzen).
 легкый Ч. Lunge.
 лен genit. льну К. „лен росит ся на росы, рафат, сушит, мядлит, тре, чеше ся на щети“. — „лен берут, росят, рафають на рафах, мядлят на мядлицях, трут на терлицях, чешут на щітцы, надывають на кіжівку, прядут, мотают на мотовиўо, несут до ткача“.
 Лешко В. Alexius.
 лишка Ч. К. або лис Fuchs.
 лиховати Бон. нарикати, лихословити, fluchen, unter Fluchäusserungen klagen.
 льігомо adv. zur Schlafzeit льігомо гмер er starb im Bette in der Nacht (während der Zeit, wann man im Bette liegt).
 льіштити хаўууу В. die Hütte mit Lehm bestreichen.
 льіторіздя В. gen. neutr. collect. Jahressprossen, junges Reis cf. psl. лѣтораск et рѣждане ruth. ріще, Reisig.
 ўуна В. in der Bedeutung Rinde, im Gruth, дуна die Schale.

ўжжик К. лыжник, поличка на лижки.

ўыскат О. es blitzt.

ляпа Р. Klatschmaul, Plappermaul.

люб-люб Р. entweder — oder. бер люб кожных, люб кожушанку.

М.

маік В. Löwenzahn, Taraxacum officinale.

мамрота О. „што невыразны бесыдуе, што мамре“ Stotterer.

мараш В., з ропы счыстины пушаюць на ріку; марашем смаруюць
ўоси“ die beim Naphtha Destillieren zuzückgebliebenen Reste, die
als Wagenschmiere benützt werden.

Марушка К. Marie.

марцінок О. plur. марцінкі (für марцінок Engerling, Maikäferlarve.

масляох В. Butterpilz, Boletus luteus.

масный, а не солёный О. schmeichlerisch, falsch (wörtl. fett, doch
nicht gesalzen.)

матыювка В. Timotheusgras, Phleum pratense. матыювку с кун-
чем сьют.

мацюнкый Бон. В. ganz klein. мацюцькый К. sehr klein.

медулы В. (nom. sing. медуля) великі, соўоджы грушкі.

мерва Wirrstroh. наробити мервы Zwist und Hader streuen. наробив
в сельы мервы.

Микита Бон. in anderen Gegenden Никита.

Миколай Бон. Микоўай Ч. Nikolaus, Никола.

мисник К. полица на миски.

Михал Ван. Michaël.

михаўівки або осынкы Ч. грушкі, пристаюць на Михаўа.

міль В. gen. masc. Motte.

міх Б. in der Bedeutung: Koretz. міх пшениці = корець пшениці.

моўодник Ч. junge Triebe. моўоднікі зелены.

морскы свинкі. морскы пацята альбо пацятка К. Meerschwein-
chen. морскі свинкі.

мотовіляк Ч. Schmetterling papilio.

мотыліця В. in der Bedeutung: Schmetterling, papilio.

мотыля gen. fem. Бон. В. Schmetterling. една мотыля deminut.

мотылька. полетыла една мотылька; — однакож в Р. мотыль
gen. masc. так як в загалнорускім.

мочар В. Morast gen. masc. тот мочар у Лемків: тот мочар. g. f.

мрозюля Ч. морозюля „корова бурява і трочки білява“ Name einer
bläunlichen, weisslich besprengten Kuh.

мысль Gedanke, прыйти до мысли К. in den Sinn kommen. не
прыде мі до мысли es kommt mir nicht in den Sinn, ich kann
mich nicht erinnern.

мурайка О. К. Ameise plur. мурайкі.

мучник Бон. Claviceps purpurea, Mutterkorn (Sclerotium).

мушарка В. Fliegenschwamm, Amanita muscaria.

мушкы В. „грива, што спадаць на чёў коневы — мушкы і у жены
(ist vielleicht mit ukr. мичка, Locke, Haarbüschel asl. мочька zusam-

menzustellen. отъ коєгожде два исторже пастырь добрый
 двк ногы и мочкѣс есха Psalt. int. Miklosich).
 мятушити. змятушити Ч. gad. мѣн. (мягъ + ухъ + ити) cf. pol.
 miętosić, zerdrücken, zerknittern.
 мюзга В. Марк.

Н.

набрати конвѣю воду В. mit der Kanne Wasser schöpfen.
 набрескѣой моѣоко В. sauer werdende Milch, набряскле молоко.
 навалистый чѣовек Р. schwärzfälliger Mensch.
 навалюха О. навальный дощ, Platzregen.
 нагѣый В. ungestüm, ueberstürzend. нагѣый чѣовек.
 награбкы К. сыно граблями згорне.
 надоѣок В. надолок, часть пришта до кошулы доѣом.
 накстити К. охрестити, taufen, mit dem Taufnamen belegen.
 на ледѣ ся возити О. Schlittschuh laufen.
 намѣлец Р. намелюх житный О. Claviceps purpurea, Mutterkorn
 (Sclerotium).
 нарикати praes. наричу klagen. все наричете = завсе нарикаете.
 на сѣмый пѣред К. zuvorderst, zuerst.
 наскый В. uns angehörig. наскый чѣовек.
 насынкы В. Samenhanf, Mäsch.
 натягавкы О. Р. В. Hungertzwetschen nom. sing. натягавка.
 нигда Ч. niemals. нигде Ч. nirgends.
 ник Ч. Р. niemand нікто. ник не быѣ es war niemand da. ник не
 пришоѣ es ist niemand gekommen.
 нико! О. кличка до свинѣ, а-гій-нико! нико! або нукусь! (у Лемків:
 алюлю! лю-лю-сю!
 нич-пѣ-тым Б. (indeclinabel) Taugenichts.
 нуды. нудый Бон. оттам psl. онждѣс illa via.

О.

(ѣ)обзывати ся Р. sich hören lassen, antworten. не обзыват ся.
 (ѣ)облесный В. schmeichlerisch „што приповідат“.
 (ѣ)облеченя К. Kleidung.
 (ѣ)облыгати Ч. sich niedersetzen, sich niederschlagen. ѣоблыгат по-
 рох der Staub setzt sich an.
 (ѣ)оболонка К. dünne Haut.
 ѣоборожына Р. друкы г оборозы.
 ѣобручик Р. kleiner Reif. ѣобручыкы = малі обручі.
 ѣобстояти ся Р. bestehen, остояти ся.
 ѣобсербувати ся О. sich berathen; sich besprechen.
 ѣобшывка В. Kragen. возму тя за ѣобшывкѣу ich werde dich beim
 Kragen nehmen.
 ѣобырва В. Augenbraue plur. обырвы (womit nicht nur Augenbrauen,
 sondern auch Augenlider zugleich bezeichnet werden (in Б. ist
 брві (plur. pol. brwi) üblich).
 ѣобяти В. umfassen, східногал. обняти.
 ѣовѣчка Бон. Mauerassel, Oniscus murarius plur, ѣовечкы
 ѣодкыль Ч. ѣодкыле В. woher. ѣодкыльси О. irgend woher. ѣод-

кылес пришоў = звідки ти пришоў? — він ўодкылеси пришоў
= звідкись пришов.

ўодмяч О. Thauwetter in Ost gal. відлега (Зарудці коло Львова)
відельга (Підлисе коло Бродів).

ўодульдати ся Р. sich anbrinken cf. дудлити: uebrigens auch auf
die interject. дудь!—дудь! vom Schalle einer langsam aus der
Flasche gegossenen Flüssigkeit) hinweisend.

ўод'яряті поле Р. покладати стерніско. — ўод'ярка = ўод'яру-
ваня поля.

ўозор Б. ўозір Р. „ язык быдлячий“, Ochsenzunge.

ўозниця Р. дїра в повалї, куди виходить дим. калениця = дїра
в даху.

ўокрачка Р. дві скыбы в серединні загона не з'ораны; так ся на-
зывают за то, што колечка (на Поділю: колысницы) окрочуют.

ўокропа Бон. Graus. збиў го, аж окропа er hat ihn geschlagen, dass
es ein Graus ist.

ўокропечный В. ўокропельный В. furchtbar.

ўокруглый Ч. rund, круглый.

ўоквыт В. Blühen. зле буде на ўоквыт, коли вітер дует, коли сўота.

ўомылец Р. Оп. Lolium temulentum, Taumelloch. дуже ўомыльцу,
збіжа з ўомыльцем. ўомылец г вівси і ячмени.

ўопарелиця Р. Nachtfalter, phalaena (за то, што летит до ўогня
і ся опарит.)

ўопачный К. у Лемків: опачный, wunderbar, unheimlich; zuwider.

ўопрены В. Stachelbeeren.

ўорати Бон. pflügen, askern. „газдыня миску з мукоў і сьвіжым
лїцем ставит під пуг, обїжит три рази газду і быки і подае
руку газды, — а ўін знимат шалку, батогом пише на землі
хрест перед быками і ўоре“.

ўорка. 1) покладаня 2) скородїня 3) гаківка (гакуе ся = заско-
родит, знов ўоре і волочит; глїбше а рідше покладаня на выробле-
ній землі = ўод'ярка.) Р.

ўосынкы В. пізны грушкы, маўы.

ўослухувати Р. horchen. наслуховати.

ўосутити ся Ч. sich stark verletzen.

ўосыч Ч. данїна парохиян в готовім зерні.

ўотжык Бон. отже siehe da! ото-ж.

ўотрудник Р. Wolfsmilchraupe, Raupe von Deilephila euphorbiae.
в оцемїню Бон. im Augenblick pol. w okamgnieniu, čech. v okamženi.

ўочапити стоны Ч. стовпи осмотрити очачами, очапити ўїкна.

ўочей Р. очий. vielleicht ўочий зробит = може зробит.

ўошаделїна Ч. „люд, што обмерзат на деревах“, ўожеледы, ожльоды.

П.

пазлот Б. Fingernagel plur. пазноты. пагнізт. В.

паль genit. палю В. Brennmaterial. треба бы устарати якого палю.

памула О. варят з черниц памулу. gekochte Heidelbeeren.

пане сьвятий! Бон. heiliger Gott.

паннуся К. Fräulein vocat. моя паннусю od. паннусь.

панцакы plur. В. masur. рѣсак gekochte Gerstengraupen. панцакы бу-
деме йїсти. східногал. логазя.

- паперик Бон. eigtl. Papierchen; Papiergulden. два паперикы zwei Papiergulden.
- пасный Р. was gemästet wird Mast-. — „пасной паця“ junges Mastschwein, Mastferkel.
- пастырка О. Bachstelze, Motacilla.
- патрохы Р. награваный в кряках мох, чатина, што берут до стельня. Moos und Kiefer- od. Tannen-Nadeln, die man zusammen scharrt, um dieselben als Streu für's Vieh zu benützen.
- паузняк Р. мотуз до привязуваня пауза. (пауз = рубель, Heubaum)
- паучына В. „што наснуют пауку“ Spinnengewebe.
- пацэра О. рідша фармуга, рідшыи саялямах Milch, worin etwas Mehl eingemacht wurde.
- пентлина. пентлиця О. Spanseil (bei Pferden) польск. pęcina.
- пек. бодай ты пеци били В. східногал. = пек тобі. eine Verwünschung, etwa: der Teufel mag dich holen! пеци nom. plur. von пек was einen bösen Geist bezeichnet haben mochte cf. пекло).
- перастый Р. gefiedert, federartig gespalten.
- перекрочити Р. В. ueberschreiten. я перекрочив заяця = переступив.
- перекусок gen. masc. genit. перекуска Р. Imbiss ostgal. перекуска gen. fem.
- перецьлювати Р. uebereinander werfen, hinüber werfen. перецьлює ся = переметає ся.
- перхнути Ч. aufflattern, порхнути, перхнув птах. в старосл. булобы ***пръхнѣти.**
- пестряк Р. Warze.
- печень oder печеня Leber hepar; dagegen Braten печене мясо cf. ukr. печене.
- пивничный Р. „што має пивницю під собою“ (пр на весілю).
- півсяжок Ч. пусяжок В. halbe Klaffer.
- підбільшати ся В. sich allmählig vergrössern. вода ся підбільшат allmählig wird das Wasser grösser.
- підгорлиця В. Wamme.
- підуй Б. in der Bedeutung krank. я барз підуй (гварит жена люб дівка) ich bin sehr krank, sehr schwach.
- піднебєня В. Gaumen.
- підпаўок Ч. Wachtel, Coturnix dactylisonans.
- підрешітя gen. neutr. О. „што высьєє з протака“.
- піперечына Р. ўорка піперечна“.
- пірогы Б. Hungerzetschen (nom. sing. pirog).
- плясканка К. Rhodeus sericeus (Cyprinus amarus) Bitterling, Plättel plur. плясканкы, dem. плясканочкы.
- пляскуры Р. першы коноплы Staubhanf. місто: плоскуры cf. плоскінкы. — драбы Р. другы коноплы, Samenhanf.
- пляснути В. mit einem Klatscher draufschlagen. пляснув коня.
- повитиця В. Convolvulus, Winde.
- повікы О. Augenlider. обырвы О. Augenbrauen.
- погынавый В. О. biegsam; — elastisch. стосівка погынава biegsamer Peitschenstiel.

- погрішенство Бон. Vergehen. погрішенство яког.
 позабыти К. vergessen. я позабыў вшыткы сьпівкы.
 покыль Бон. wie lange. потыль so lange bis, bis.
 поўазник (пóлазник) Бон. рід „цоўты“ пшеничноі.
 поледиця В. Glatteis.
 поливачка Б. Laugfass, Laugzuber „цебрик, што поливають ўахы“.
 польін К. Б. В. Бон. gen. fem. genit. полени. дві полени альбо
 ряды Querstangen in der Küche, auf denen gewöhnlich gespal-
 tenes Holz getrocknet wird. польін eigtl. Scheit; im Gruth польіно
 gen. neutr. hier дровно).
 поўожистый В. положистый eben. гора положиста ein Berg mit
 sanften Lehnen.
 помальше В. langsamer.
 помачати В. nass machen, benetzen. дощ помачат В.
 помело В. Wisch, Ofenwisch „мітца з березы, помело з чатыны =
 der Besen besteht aus Birkruthen, der Wisch aus Nadelbaum-
 zweigen.
 понагляти В. in der Arbeit eilen, понаглят = пильно робит (пильно
 in Bedeutung: rasch, schnell).
 попенька В. Leuchtkäfer, Johanniswürmchen, Lampyrus noctiluca.
 попўоток В. Zaunkönig, Troglodytes parvulus. „полуоток вывиват ся
 пильно; на зиму не одлытуе“ der Zaunschlüpfer ist sehr rührig
 und behend; zur Winterszeit verbleibt er bei uns.
 порткы В. Hosen.
 порубня мотыка В. альбо біка до копаня терня Karst.
 порхавка В. Kröte.
 посады Бон. „як шырокой боіско, розстелюе ся два альбо три
 ряды збіжа до молоченя; тоты ряды = посады. Срогой жыто
 бере ся на дві посады“.
 посивястый Бон. mit grauem Anfluge.
 поскўонкы Б. Staubhanf.
 поскўбкы В. Staubhanf, Femmel. „коноплы, што ся перше скубе“.
 потахнути Бон. sich senken, sich setzen. „соўома, сьіно потахне“.
 потеличак Бон. горнец з Потелича (містечко коло Жовкви).
 потеч В. gen. masc. Boletus luridus, Schusterpilz.
 потріб Бон. gen. fem. Bedürfniss, Bedarf. на вшытку потріб zu al-
 lerlei Gebrauche.
 пошкрабало мене. P. es hat mir einen grossen Abbruch gethan,
 ich erlitt empfindlichen Schaden (wörtlich: es hat mich ge-
 kratzt).
 праві В. fast.
 прибраня В. gen. neutr. Kleidung, Putz.
 прыксынути В. etwas sauer werden. прыксыо моўоко.
 приложити печатку Р. Siegel aufdrücken.
 приплянтати ся Р. приблукати ся sich wohin verirren. приплянче
 ся цыган.
 присмотрити ся К. придивити ся, anschauen. піду я посмотретьи
 = допильнувати; також смотріти, посмотріти.

пристанути В. reif werden. як сливкȧ пристане wenn die Pflaume reif wird.

прихвалити К. beistimmen, bejahen. прихвала Bejahung.

причіюк К. передна перегорода в стодолі. (властиво: причолок Vorgiebel).

приятний В. freundlich. приятний чювек.

приятель К. приятіль В. in der Bedeutung: consanguineus, Verwandter. приятільство Verwandschaft. мы в приятільстві wir sind verwandt.

прібант В. O. bewährter, erprobter Mann. в тым прібант, до того прібант. — прібантний Adj. mit dem Dativ. verb. тому прібантний er ist darin praktisch bewährt.

пріклятво робити Бон. кляти, schelten.

прозористий чылі видочный О. durchsichtig.

(проклонь) В. бодай-с сьые! бодай ты перун встрилі! ты пся скоро! ты пся дуно! ты пся ного! (du Hundsfott!) пся паро! пся бестыю! пся бідо!

протак Р. „зо скоры решето; протаком підечинят збіжа“.

псїмльічак В. Raupe des Wolfsmilchschwärmes, Deilephila euphorbiae.

пся муха Р. Pferdelausfliege, Hippobosca equina.

псяркы К. малы ябка альбо грушкы.

псяча муха Бон. Pferdelausfliege „быват по псах, по конях.

пштыкач В. Rothschwanz, Lusciola phoenicura.

пужыт Р. es kommt zu Gute, es bekommt wohl, es ist nützlich = плужить.

пупяжа В. O. gen. neutr. (пупягъ+іє) collect. Knospen. пупча чылі пупяжа на дереві.

путорак Б. штука має дванайце ўіктей. а в ўікти дваіце пасем, пасмо штырі і дваіце ниток. — Грубу пряджу мотають на путора ўікта -- ля того: путорак; тонку пряджу мотають на три ўікты (зове ся прядено¹).

пырнадльі К. Larven der Rinderbremse, Hypoderma bovis (nom. sing. пырнадель).

пырскати В. bespritzen пырскат водоў. не пырскай.

пыщкы Р: Blutfedern. „іде шоря в коўодкы“, gruth. пишки.

пывчати Р. пивчати рієрен. пивчыт куры = пищить.

Р.

радуга О. Regenbogen, iris (в Галичині єсть тоє назване вельми рідке; звичайно говорять: дуга, весела, веселка, веселиця, тут і там смуга, або зовсім місцево в Лемківщині: туча).

рай цувати К. sich berathen cl. pol. rajca, radca. нарайцувала ся з бабами.

ранній Р. frühzeitig, Morgen-. — ранній дощ, вдовин пўач (не триває доўго).

ржати ся neben рджати ся Бон. wiehern. кін рже ся. — однакож в О. кін рзе.

- ріжнити В. unterscheiden. „г нас не ріжнят повікы і обырвы“ —
ріжньї adv. auf mannigfaltige Weise, verschieden.
- різання В. Schlachten. на різання ховат свиню er hält das Schwein,
um es zu schlachten.
- робітны і ходильны ўахы О. Kleidung, die bei der Arbeit
und sonst gewöhnlich getragen wird.
- рогатына В. Hornvieh gruth. худоба рогата oder рогова.
- розкўінкы В. Staubhanf „першы коноплі“ плоскінкы.
- розполокати Р. auseinander spülen, auflösen. водоў розполоче
сивый камін er löst Kupf-*r*vitriol im Wasser auf.
- розчеперити Р. auseinanderspreizen.
- розчервенити ся В. roth werden, erröthen.
- рыджик К. Reizker.
- руда на сливках Р. Pflaumenreif.
- рудина Р. „тверда земля“ pol. *g*ędzina. коло Дрогобича: ора-
дивина.
- ружый В. rothbraun. ружый бык. cf. psl. **рыждь**.
- руковище В. Handgriff.
- рум О. Anthemis, Hundskamille, (cf. ost. gal. роман.)
- румер Бон. Schafgarbe, Achillea millefolium (cf. роман Anthemis,
румянець *Matricaria*).
- рыбар 1) Fischer 2) Sterna, Seeschwalbe.
- рыяток В. Rüsselchen. дзюрдзик має тононькый рияток die Spitz-
maus hat ein feines Rüsselchen.
- рясистый Ч. an Rispen reich, mit grossen Rispen versehen. ря-
систый ўовес (ряса hier Rispe).

С.

- саршына В. Schilf, Rohrkolben. сашына. саршынянкі (nom. sing.
саршынянка) Rohrdecke, Schilfmatte.
- саршін genit. саршоны Hornisse два саршоны.
- святка Ч. зелены свята, Pfingsten.
- свербоголуз В. сверболуз О. *Rosa canina*, ростут свербоголузы.
- свиннак Бон. *Sonchus*, Saudistel, Gänsedistel.
- свинница В. Borstengras, *Nardus stricta* „росне па підўых землях“.
- свірко Ч. свірк Ч. свірок К. *Zirpe*. свіркы свірчат.
- світлячий К. glänzend. світлячєє піря.
- сележін В. gen. masc. Milz.
- серна К. Reh. рогач Männchen plur. рогачы.
- сивак Бон. горнец сивый.
- сивка Бон. сива кобыла.
- сивый камін Р. Kupfervitriol в східн. Гал. синий камінь.
- сывати Р. säen, сывати. мы сывали ўоркыш.
- сйдўачка В. сйдўовато загўубена, з дерева вербового альбо липо-
вого — до віяня жыта“.
- сыменастый Ч. ganz fein getüpfelt, mit feinen Tüpfeln bestreut.
- сыпит В. z. В. дощ сыпит es fällt ein Sprühregen.
- скаворожный. шкаворожный Бон. in der Bedeut. Ekel empfin-

- dend; in anderen Gegenden hingegen in der Bedeutung Ekel erregend, ekelhaft.
- скавронок Б. Lerche. скаврiнок О. скаврiнки сьпiвають О. (aus dem pol. skowronek).
- скiпщына Б. ерекцiйна данина селян в сногах збiжевых.
- склеп Б. пивниця, Keller.
- склити ся Б. glitzern. склячий glitzernd.
- скомлыти В. winseln. пес скомлые В. = скомлит.
- скопец genit. скiпця В. Milchgelte.
- скопленый баран В. = счищенный, Schöps.
- скринька лызарня В. прилад до рiзаня сiчки. — части: шмвiга = дерево, што до него приправеный рiзак (нiж), на што став, грядка, з горы стальця, до стальця iде рiзак (нiж). — ва-рыжка у лызарни, што попыхат соуому“.
- скрипак Б. скрiпак К. Wachtelkönig; Wiesenknarrer Crex pra-tensis, деркач.
- скуд Б. woher gruth. звiдки pol. skąd. скуд пришоу?
- суйшно Бон. eigtl. ruchbar, hörbar што там у вас суйшно?
- смуга В. Regenbogen, iris.
- смуга поля Б. довгий лан поля.
- снички В. „гоууз двоiста“ Gabelzweig, Gabelast.
- сьнiжниця В. Schneegestöber.
- сьнiтий В. vom Brand befallen; verschimmelt, сьнiта пшениця vom Brand befallener Weizen.
- Собко К. Севастиян.
- сoбота К. Samstag.
- сокыра Ахт. части: 1) ўобух 2) ўiстря 3) борiдка а цылой называт ся „сокыра“. — топорико Ахтstiel.
- сокырвиця В. Eiter вхiдн. Гал. сукровиця.
- соленый Ч. 1) gesalzen 2) salzig схiдногал. солоний.
- соуовiк К. суйовiк pol. słowik соуовiк сьпiват барз пекны.
- солянка В. Salzgefäss.
- соненько В. Sonne. соненько сходит В.
- сотный Б. der hunderste, сотий. — сетный Бон. in der Bedeutung: gross sehr gross. сетный снiп sehr grosse Garbe.
- сьпiвка plur. сьпiвки К. Lied in Ostgal. спiванка.
- спрысьный О. geschickt, gewandt. руку мае спрысьну, хоц до чого.
- спустиетый. В. abschüssig. гора спустиста.
- срoгий К. gross, sehr gross, stark entwickelt. срoга яўiвка К. срo-гий ячмiн. срoгий сьнiг О. grosser Schneefall.
- став Ч. Gelenk, plur. ставы.
- старник Бон. senecio. Kreuzkraut.
- стосiвка В. Peitschenst el.
- стриж В. стрiжога В. стрыг В. 1) dünner Eisgang „стрiжогы мерзнут на рiцi В. 2) dünner Nebel. стоят стрiжогы на рiцi. стрiжогы Р. рiдка гмiа. — стрыж oder стрoжога plur. стрoжогы Бон. dünner Eisgang, dünner Nebel.
- струна пихова В. така струна, што в середнiнi ниткы, а з верхы дрiтики.

стрямбы В. Fransen, стряпи, pol. strzępy.
 студ В. von hier, pol. staд, звідси, звідти.
 студенина К. Sulze.
 сука Бон. корытце до гамуваня.
 сахара О. verdorrter Ast, durrer Zweig.
 суш В. сам віск, Wachswabe ohne Honig.
 сыпати schütten. насып воды Ч. schütte Wasser.
 сяга В. Klaffer. една сяга.
 сяра В. Р. Biestmilch.

Т.

такічко В. so, auf diese Weise. укр. такечки deminut.
 тарахы plur. tañt. Р. О. „чатина соснова зграбена; стелят під до-
 быток“. Р. — „сухе листя, чатиня, мох, што стелят під добу-
 ток“. О. dürre Blätter, abgefallene Nadeln, Moospflanzen und
 dgl., die man als Streu für das Vieh benützt.
 тасьмир Ч. Ackerwinde, Convolvulus arvensis cf укр. тасма, pol.
 taśma, Band. Zwirnband.
 татарскѣ зыля або сашына К. Acorus calamus, Kalmus.
 татарчух Р. О Anisoplia fruticola, Getreidelaubkäfer. „татарчухы
 лытают, як сыют татарку (с початком червця).
 тачати Бон. wälzen. тачат тысто.
 твердавый Бон. etwas hart.
 твердосон Бон. Echinops sphaerocephalus, Kugeldistel.
 телятник О. телячник О. Gebärmutter der Kuh.
 тѣраз oder тепер Р. О. Бон. jetzt (в Верхраті, в Жовківщині
 тераз = търазъ, той раз польск. teraz).
 терѣо deminut. терлечко В. Reibeisen (в східн. Галичині: терло
 Laichen der Fische.)
 тьіменичкы О. Kopfschuppen (укр. тїмениці).
 тѣустый К. fett (на Укр. і у Бойків товстїй = грубий).
 тороканя Р. „плахта с штырма тороками“ ein Laken, der an sei-
 nen vier Enden mit Schnüren versehen ist. гев! дві тороканы!
 травник В. Grasplatz.
 трембухатый В. bauchig. трембухач, тельбухач Grossbauch.
 трепачка г оґоны быдляти Р. Haarbüschel am Schwanzende des
 Rindes.
 треска Р. (pol. treska ruth. wäre тростка) Mundstück „треска
 файкы што ся бере до гамбы“.
 тринд (seltener тринда gen. fem.) О. Drohne, polsk. trąd.
 тритко В. Wiesenknarrer, Wachtelkönig, Carex pratensis, деркач.
 троістый О. dreifach.
 троскати ся В. sich kümmern, sich grämen. курка ся троце
 (тросче) die Henne gackert (як ся має знести).
 троценька О. ein Bisschen.
 ту О. Б. Р. hier, тут. тука. тукай pol. тоґ. тоґка.
 тудый Бон. туды.

турбаця В. Р. Бон. Kummer, Sorge, Bedrängniss. турбаця го
грызе der Kummer plagt ihn.
турбачный В. альбо страшений kummervoll, niedergeschlagen.
турок В. Бон. турко Turteltaube.
тутейший В. pol. tutejszy в інших місцевостях тутеньший =
тутешній.
туток К. hier pol. тоутакс. — тамок К. dort.
тыж В. auch, укр. теж.

У.

(ў) ужытны К. nutzbar. лишівки — то ужитны губы.
уполоти Р. jäten. уполоў выгород er hat den Garten gejätet.
усениця Ч. Raure. (в інших місцевостях ўсениця в В. гусениця).
усын В. genit. усыну Rosshaar (unter dem Einflusse des masur.
włósię, genit. włósienia entstanden, ruth. волосын oder воло-
сань gen. fem.) даў мі дуже усыну er hat mir viel Rosshaar
gegeben.

Ф.

фаля альбо навальница В. Ч. „вітер, што дре з дождем“,
Sturmwind mit Regen.
фармуга О. альбо салямах О. „моўоко соўодкой, засыпаной
мукоў“.
фартух В. in der Bedeutung: спідниця, weibl. Unterrock. на фартух
припинат запаску с переду.
Федір Бон. = Фецко В. = Фецак К. Theodor.
Федорка Бон. = Фенна В. Феська К. Theodora.
форкати В. schnauben. кін форкат das Pferd schnaubt.
форчати В. fauchen. кіт форчыт die Katze faucht.
фыкати К. ausschlagen. кін фыкат.

Х.

хватаати В. greifen.
хворый О. krank.
хлопча Ч. Knäbelein, Knabe, plur. хлопчата.
хляпач В. Kneif. части: коўодка, рыфка Reif, свірник „што три-
мат рыфку і желызе“.
хляпка О. kothiges Wetter.
хляпота Р. хляпа Klatscherin; Klatscher.
хлыпати, хлипати О. in der Bedeut. schlürfen пец хлипат мо-
ўоко языком = хлече. укр. хлипати = schluchzen.
хомевка В. обруч, што навиваюут воўося (cf. хомут, pol. хомжтъ).
храстка альбо кіньска трава В. Schachtelhalm, Equisetum.
храц В. Reisig. храц берут на паль.
хробачны грушкы В. wurmstichige Birnen.
хруставкы Ч. В. Р. „малы, тверды сливкы“ eine Pflaumenabart
mit kleineren Früchten und hartem Fleische.

хрущель oder хрущ. Бон. Wiesenknarrer, *Crex pratensis* cf. pol. chróściel. хрущ хрущыт.
 худина Р. худой мясо, *mageres Fleisch*.
 хусты для жен О. парадны, церкiвны ўахы *Festkleidung der Frauen*.
 хытрый К. in der Bedeutung: *habsüchtig* cf. psl. хытати *rapere*.

Ц.

цвiгати В. schlagen. цвiгат батогом.
 цвiльнути О. Бон. schleudern. werfen. цвiльний за пўт.
 цып В. части: на держаку i бяку сут з бычейi скори „гацкы“, — што тримат, звязка скоряна, „свора“. Гацкы можут быти i драгвiюу звязаны“.
 цьмiчок Бон. *Spitzmaus*, *sorex* plur. цьмiчки.
 цьмiчки Р. „грушкы подоўгастенкы“. nom. sing. цьмiчка *Abart länglicher Birnen*.
 цокувати О. stützig werden. цокуют коны. цокуе кобыла.
 цоўта В. *Strietzel* cf. čech. *calta*.
 цомплi з леду О. *Eiszapfen*.
 цыцкати В. saugen. ўiн цыцкат.
 цяткастый Ч. цяткатый *getupft*.

Ч.

чарниця Р. gew. plur. чарницi Waldbrombeere. *Rubus fruticosus* (f. черницi, чорницi).
 чарноха В. черноха *Namen einer schwarzen Kuh*.
 челенок В. Glied, namentl. *Fingerglied*.
 чепак К. eine Art *Fischnetz*.
 червенак Бон. горнец *червеный*.
 червiнки Ч. *Abart Birnen* (nom. sing. червiнка).
 черепкати Р. knarren, krachen. черепчыт люд das *Eis knarrt*.
 чиркач В. *Turdus viscivorus*, *Misteldrossel*.
 чмiльник В. eine *Pflanzenart*.
 чумка Бон. oder мушка Бон. чуприна, што спадуе на чеўо копеви cf. gr. *χόμη* lat. *coma*.

Ш.

шаделина Б. Р. *Reif an Bäumen* (cf. шадий, сiдний).
 шалина В. oder паўкы В. *Turpha*, *Rohrkolben*, шалина Бон. oder саршина Бон. *Phragmites communis*, *Rohrschilf*, *Teichrohr*.
 шалюпнути. шелюпнути Бон. *Geräusch verursachen*, (cf. шолопати, лопати).
 шаркнути Бон. anschlagen, mit *Geräusch streichen*, streifen. як не шаркне косоў.
 шепетати О. *lispeln*, чўовек шепоче, як каже: со, стыры.
 шепетлявий В. *der lispelt*.

- шіплати P. tappen, betasten шіплати руками х кешени за пінязми cf. щупати.
- шкарупа K. Eischale. Schale cf. шкора.
- шкортный. скортный. пошкортный Бон. wählerisch im Essen. кін скортний „што не хце йісти“.
- шкула Бон. Plage, Schaden. Qual; чкода.
- шкулак Бон. Faustschlag. шкулагнути einen Faustschlag versetzen. ударити кулаком, пястуком.
- шльоха O. kothiges Wetter, Thauwetter. cf. слота ukr. сльота.*
- шміглый P. schlank, польск. śmigły.
- шпень genit. шпеня Stiel. грушка висит на шпени s. шпін.
- шпенцер з рукавами B. Spenser, Spenzer.
- шпін genit. шпіня Stiel, eigtl. das Bindende. das Zusammenhaltende, што сшиват. — шпін в бряцьці Schnallenzahn. шпін у ябка der Stiel beim Apfel. черешні з шпінями Бон. Kirschen, von denen die Fruchtstiele nicht losgetrennt wurden.
- шпурити B. schleudern. шпуриў на землю. шпурнути. шпурне.
- шрагы B. до різання дерева, Holzbock, Schragen. што was; в Б. цо, польск. со.
- шуваря K. gen. neutr. „підўа капустз, тілько ля коров“ Kohlblätter von geringerem Werthe. die man als Kuhfutter benützt.
- шуря пущати O. ховзати ся на леду „пудме шуря пущати“.
- шыховный oder складный B. mit Chic, gewandt.
- шышки альбо сыскы у сосны Бон. Kieferzapfen. — кукурудзкы у смеряка Fichtenzapfen.

щ.

- щыпакы B. Narben von der Impfung. щыпакы му знати.
- щыпця P. K. щыпак B. Ohrwurm, Forficula.
- щыпяр B. Impfungsarzt.

я.

- ямела B. Viscum, Mistel. росне на ялиці; ямелы дають до сычкы ля коров.
- яскіўка Б. O. Schwalbe, plur. аскіўкы pol. jaskółka — в інших місцевостях: яствітка, у Лемків: гґяствітка, гластвітка.
- яцы Гв. in der Bed. nur, тілько не має ґрунту нич, яцы хаўпу er hat kein Grundstück, nur eine Hütte. має яцы два быкы er hat nur zwei Ochsen.
- ячмін двояк B. zweizeilige Gerste.
- ячмін шестак B. sechszeilige Gerste.
- ящірка втыче Б. місто ящірка втыкат. (неправильность, бо форма praes. втече має значене futuri.)

ю.

- юдаш Ч. gen. masc. Sorbus aucuparia, Eberesche; у Лемків: юд, юдик, юдина в східн. Гал. ряб, оряб, рябина, орябина.

ю ж ы н а Р. Б. Ч. Jausen, Abendbrot, Vesperbrot. сьідают на южныу
альбо підвечурок. — зійіу южныу psl. **оўжина** coena.

ю ж н о в а т и Б. ю ж ы н о в а т и Б. О. jausen, Vesperbrot essen. бу-
деме ту южновати. psl. **оўжинати** (cf. germ. jausen) coenare.

ю ж т и Ч. В. ja wohl, ganz gewiss (юж ті) pol. już ci = а тыж!
oder айно В.

Ю р к о В. Georg.

НАУКОВА ХРОНІКА.

— — —

19. листопада ст. ст. 1893 року святила пятьдесять літ свого істновання одна з найповажніщих наукових інституцій України-Руси — київська археографічна комісія. Великі заслуги її в справі розвитку нашої історії надають нам обовязок деякі подати відомости про її минулу долю і діяльність.*)

Комісія заснована була з ініціятиви тогочасного генерал-губернатора київско-подільско-волинського Бібікова, з характером зовсім урядовим. Два роки перед тим з ініціятиви двох видніщих заступників київської інтелігенції — Михайла Максимовича і славного богослова Іннокентія Борисова повстав був проєкт приватного „Київського товариства історії й давнини славенорускої“, але він не удержав урядової санкції; уряд очевидно не хотів віддавати сеї справи в приватні руки. Бібіков, котрому передано було проєкт для дальшої промоції, не дав єму ходу, але скориставшись з сеї ідеї, 1843 р. проєктував, здаючись на приклад тільки що заснованої археографічної комісії віленської, урядову комісію під безпосереднім доглядом і власттю генерал-губернатора. Такий проєкт очевидно виходив з політичних мотивів — в історичних розвідках з напрямом і контролею урядовою знайти новий привід для боротьби з польським елементом в правобічній Україні; урядовий характер її мав собі й прецедента в Києві в заснованій 1835 р. при кураторі

*) Історичні відомости беремо з ювілейної „Історичної Записки“ комісії.

просьвіти „комісії для розшукування давних в Києві“ (ся одначе не мала такої політичної мети). Проект Бібікова здобув собі санкцію літом 1843 р., і так з'явилась „київська дочасна комісія для розбирання давних актів“ (кієвская временная комиссия для разбора древнихъ актовъ, состоящая при кієвскомъ, подольскомъ и волинскомъ генераль-губернаторѣ), як і досі вона зоветься офіційно.

Такий чисто урядовий характер комісії, становище історичної науки в ролі приводе національної боротьби, під контролею місцевої адміністрації, звичайно дуже мало відповідає вимогам вільного, об'єктивного висліжування історичної правди. На щастя обставини зложилися в дійсності далеко ліпше, бо з заступників адміністрації тільки сам Бібіков приймає діяльну участь в справах комісії, але як чоловік безперечно розумний, не міг накидати згори комісії якихсь урядових програм: дальші генерал-губернатори активно не входили в справи комісії. Дійсне керування науковою роботою опинилось в руках редакторів, і тут комісії дуже пощастило, бо в сій ролі знайшлися справжні люди науки, з великим хистом і об'єктивністю, котрі велися тільки науковими інтересами, а не урядовими змаганнями. Таким був перші двадцять літ Микола Іванішов (1843—1863), дальший двацяток (1863—1882) Волод. Антонович і останніми часами Мих. Владимірський-Буданов.

Таким чином в дійсності урядове становище не пошкодило науковій вартості її праць. Польська громада й преса, що з powodu такого урядового характеру комісії оберталась дуже неприхильно до неї, обвинувачуючи не тільки в браку об'єктивності, сторонничому виборі актового матеріялу, ба навіть — фальсифікації актів, — з часом мусіли перестати з такими закидами, й дати виданням комісії поважне місце між жерелами до історії правобічної України. За історіографію російську нема чого казати — з самого початку вона приймала видання комісії з найбільшою повагою.

Тим часом урядовий характер не пошкодивши, як кажемо, науковості, був користним комісії з погляду матеріяльних засобів й урядової допомоги. Комісія розпочинала свою діяльність в обставинах дуже смутних — наукових сил було дуже мало, матеріял історичний був майже невідомий, в громаді ґрунт був мало приготований. Треба згадати, що українська громада переживала ще на той час період свого духового упадку, й Київ тоді ще зовсім не був таким центром духового життя, яким знову стає останніх 20—30 років. Громада перебувала на об'їдках історіографії російської й польської, або на компілятивних і памфлетичних утворах минулого

віку, а найбогатші жерела української історії гинули й нищились в невідомості. Історія збирання матеріялів для комісії яскраво показує, як мало були відомі ці жерела. Для комісії було зовсім новою істнованне актових книг — в Овручу! також більш принадково дізнались про незлічені матеріяли для історії гетьманщини в архивах московських (тепер Міністерства справедливости і Міністерства справ заграничних).

Треба віддати в тім честь комісії, що вона зараз же постарала ся зібрати на більше наукових сил, не вважаючи на національність і комісія з початку складалась з польского нумізмата Ст. Шодуара, Мих. Максимовича, Іванішова й проф. Домбровського; до участі вона закликала між инчого Куліша (тоді вчителя повітової школи в Києві, Шевченка — яко маляра, Костомарова (1846), Плат. Лукашевича, Метлинського, Д. Зубрицького, також місцевих польських письменників і аматорів, між ними найбільше зробив для неї Кастан Свидзінський). Почали з вишукування матеріялів; кївські архиви саме перед тим були добре обібрані для петербурскої археографічної комісії, звідки кївска комісія даремно вимагала повороту забраного; за те важні відомости про архиви місцеві подавали розсилані по губерніях члени й кореспонденти комісії; в сій справі дуже користою була замога Бібікова, котрий з надзвичайною енергією накидав розшукуванє архивів урядникам місцевої адміністрації, маршалам, й приватним особам; хочай з якоїсь преюдикації особливо цікавились архивами приватними польськими (з котрих одначе покористувались дуже мало через ворожі відносини більшости Поляків до діяльности комісії), але по дорозі вияснили ся документальні скарби урядові, й ці розвідки закінчили ся надзвичайно важним фактом — заснованем в Києві 1852 р. Центрального Архива при університеті, куди зібрані були всі архиви судові й урядові до 1800 р. з усєї правобічної України. Архив сей став головним джерелом для комісії, як і взагалі для історіографії правобічної України. Можна одначе пожалувати, що занявши ся студіюванем великих засобів центрального Архиву (Архив містить в собі коло 6000 актових книг і коло 500 тис. окремих документів, не рахуючи сюди т. зв. „старих діл“), комісія вже з менчою енергією збирає матеріяли з других жерел; правда, що вона вже не мала енергічної урядової замоги, яку мала за часи Бібікова. Тоді она енергічно кидалась за матеріялом, не обмежуючись правобічною Україною; так з Чернигова тоді передано їй було архив гр. Румянцова, з Петербурга архив уїяцких митрополитів; з архива Синода багато витребовано матеріялів для історії унії; з московських архивів зібрано

й приготовано для видання акти козацких часів (і тільки через те, що директор архіву справ заграничних натепер уважав, ніби таке видане не на часі, і не видав оригіналів, се видане не з'явилося, і дещо з материялів сїх потім видав коштом петербурскої комісії Костомарів); пробовано, хоч здебільшки даремно, здобути материяли з архівів львівських і варшавських і т. и. Після заведення Центрального Архіву, як кажу, ся енергія меншає; хоч в виданнях комісії не перестають з'являти ся материяли з инчих архівів (львівських, варшавського, московських, литовської метрики і т. и.), але сї розвідки виходили з особистої ініціятиви співробітників комісії, незалежно від неї. Сего року одначе знову піднесла ся через комісію справа про передачу деяких архівів з Чернигівщини й Полтавщини в Центральний Архів; добре було-б, коли-б комісія і на дальше не занехала справи збирання материялів української історії, і такі сумні факти, як недавня передача частини Румянцовської Описи України в Петербурську Публичну бібліотеку не трапляли ся більше. Між инчого нагадаєм ще про архиви земель Холмської й Люблинської, передані недавно в Виленський архів, де мабуть лежатимуть без усякої користи, і певне могли-б звідсіль бути передані в київський архів.

Окрім збирання археографічних материялів, якийсь час комісія доволі енергічно бралась і до справ археографічних. 1845 р. київський „комітет для вишукування давнини“ було скасовано й сю справу передано комісії; комісія виробила широку археологічну програму, завівши в неї не тільки забутки монументальні історичні, але й археологію доісторичну. Головним діячем в сій справі був проф. Іванішов, що й зробив кілька розкопок курганів; з поміж них найбільше значінне має розкопка могили Черепятихи коло Києва (типу т. зв. скитського, з часів переходу від бронзової до залізної культури), публікована в виданнях 1846 р. Древностях комісії. Але далі се видавництво спинилось, і самі розвідки археологічні після того поновлялись спорадично й мало; причини тому були материяльні: археологічні видання й розвідки забирали багато кошту, спиняючи видання археографічні, що були головною справою комісії.

За видання археографічні комісія узяла ся зараз же по своему заснованню дуже енергічно. Але як під рукою не було готових материялів, і відомости про них тільки що збирались помалу, то й видавництво спочатку вело ся навіпомацки. Весь перший період —

до заведення Центрального Архиву й засновання видавництва „Архива Юго-Западной Россіи“, видання комісії не мають певного плану, хоч і визначають ся взагалі з погляду наукової вартости. За сей час вона видає серію „Памятників“ (4 томи, 1845—1859 р.) документи про життя Курбеского на Волині („Жизнь кн. А. М. Курбеского въ Литвѣ и на Волини, 2 т., 1849 р.) і кілька томів українських літописей (С. Величка, з додатком кілька дрібніщих мемуарів і хронік, 4 т., 1848—1864, Грабянки з додатком хроніки Боболінського, 1853 р.). Памятники були головним її виданням за сей час; кожний том їх поділено було на три частини: перша містила матеріяли до історії церкви: комісія дуже цікавилась історією унії, але за браком матеріялу тут до неї не приступила, й обмежила ся матеріялами до історії братств, (Луцкого, Київського й Львівського, й деяких дрібніщих) й декотрих монастирів (волинських); в другій категорії видані були документи про стан селяньський XVI в. і описи волинських замків 1545 р., в третій — документи про козаччину 1648—1664 р., переважно з збору К. Свидзінського (документи сї потім вийшли в зборі: *Xięga pamiętnicza J. Michałowskiego*); всі сї матеріяли мають велику історичну вартість; друковано їх було з маленькими вступними увагами і з московским перекладом, що потім залишили.

По заведеню Центрального Архива, роздивившись в его змісті, тогочасний редактор Іванішов виробив нову програму систематичного видавництва. Акти мали видаватись окремими серіями по їх змісту; кожний том мав містити документи до якоїсь одної окремої справи чи питання, і до него мала докладатись розправа, котра-б обясняла становище сего питання в науці, головним чином — на основі документів того-ж тома. Програма зазначала такі категорії: 1) акти до історії православної церкви в правобічній Україні — привилеї і розкази урядові, акти синодів духовних, судові, братств, монастирів, протести на втиски від католиків і уніятів, фондушеві записи; 2) акти про устрій сільський, про сільську адміністрацію, розклад землі, організацію хліборобства і відносини до дідичів; 3) акти про міста — про міські уряди, торговельні, цехові, про жи-дів, інвентари; 4) судові: акти судів сільських, домініяльних, маїде-бурських і судів статуту литовського; 5) економічні: універсали поборові, монетні, такси урядові і поборові реєстри; 6) ухвали сеймиків і інструкції, ухвали каптурові; 7) акти до політичної історії Польщі й правобічної України; 8) акти до історії найважніших паньських і князівських родів Правобічної України. Кожна категорія мала

становити окрему частину Архиву, що мала складатись з поодиноких томів, з котрих кожний звичайно був окремим цілим. Перший том Архиву по такій програмі вийшов 1859 р. — акти про Унію редакції Іванішова. Сей плян в основі своїй заховано й досі в видавництві комісії; „Архивъ Ю.-З. Россіи“ став головним органом її, сюди навіть заведено було й деякі літературні матеріяли як polemічні писання (т. 6, 8 і 9 1-ої частини). Досі вийшло 22 томи Архиву і 9 ще друкуєть ся. Поза Архивом комісія з того часу видала не так багато: розправу Іванішова, про копні суди (О древнихъ сельскихъ общинахъ) з додатком кількох документів XVI—XVII. в. 1863 р.), літопись Самовидця з додатком літописи м. Хмельника (1878), Збірник літописей до історії південної й західної Руси, збір. Антонович (т. зв. Лизогубівска літопись, витяги з хроніки Юзефовича, кілька дрібних літописей — київска 7, межигорська, добромільска і т. п.) — 1888, 1) Збірник матеріялів (з літописей, мемуарів і актів) до історичн. топографії Києва (для київського археологічного з'їзду) — 1874; два великі покажчики імен особистих і географічних до видань комісії (1878 і 1883 р.), плян Києва 1695 р. і історичну ювілейну записку (1893).

Новий плян комісії безперечно мав багато користного: групування матеріялу в окремі томи по спеціальним справам примувало, не задовольняючись збиранням того, що саме під руку йшло, до глибших розвідок, часом дуже трудних, по різних відділах центрального Архиву й чужих архивах, і в результаті давало ся більше менче доволі матеріялу для вияснення поставленої справи. Заведені розправи, без котрих не видавали ся матеріяли, не zostавляли справи in cuido, а подавали громаді ґрунтовні монографії на основі сучасного матеріялу, аи courant сучасної науки. Через се видавництва комісії мали більш ваги, аніж якого инчого видання джерел в Росії (потім сю систему видавництва бачимо й у варшавського видавництва *Źródła dziejowe*). Але були тут і деякі сторони шкодливі — як матеріял ґрупував ся тільки під поставлену з гори справу чи питання, то питання, не заведені в сю програму, zostавали ся майже без відповіді. Як усталила ся практика, що кожний том (до того розміру досить великого, бо звичайно томи виходили аркушів 40—60, і тільки останніми часами редакция хоче зменчити томи до 25—30 арк.) містить в собі тільки документи до одної справи чи питання, то тільки ті питання звичайно і входили сюди, до котрих співробітник комісії мав так велику серию документів. Менчі серії документів, поодинокі, хоч би дуже важні документи звичайно zostавали ся поза видавництвом, хіба проходили як небудь контрабандно

в инчій серії, чи друкувались в инчих видавництвах, що также траплялось не часто. Співробітник звичайно вишукував документи для одної — двох тем, перекидаючи часом для сего страшенну силу актового материялу, мало звертаючи увагу на документи до инчих питань чи справ, і звичайно кожному приходилось пророблювати сю роботу знову, кожний вів роботу на свою власну руку. Такій ваді на мою думку можна було-б по части допомогти, завівши окрім томів Архиву спеціальних, присвячених поодиноким питанням, томів збірві, якими були колись Памятники, і як звичайно видають ся жерела в виданнях инчих наукових товариств (напр. Київського, Одеського, Харківського); там би могли містити ся менчі серії документів, з вступними розправами й без них, а также поодинокі важніші документи. Окрім того комісія могла-б друкувати витяги важніших документів з окремих категорій актових книг — скажем з ріжних категорій книг луцких, володимирських, каменецких і т. и. куди-б входили, незалежно від їх змісту, всі важніші документи для місцевого повіту, певного періоду, і таким чином давали образ життя сеї території у всіх можливих сторонах життя. Такі томи були-б добрим додатком до томів спеціальних.

Переглянемо тепер коротко зміст виданих комісією материялів, щоб в головних рисах побачити здобутки і пропуски її праці. Церковна справа з самого початку звертала до себе увагу комісії; материяли в сій справі займали оден з відділів Памятників, в Архиві для неї призначена була 1-а часть, котрої досі єсть (з тими, що в друку) 11 томів, таким чином на церковні справи прийшло ся найбільша часть материялу, бо ціла третина. Се не диво, бо окрім того важного значіння, яке взагалі релігія має в житті громади, релігія й церква на Україні дуже часто бували прапором, під котрим виступали справи національні, економічні і т. и. Отже не вважаючи на так велику силу виданого материялу, церковна й релігійна справа представлена далеко не з усіх потрібних боків. Найбільшу увагу звертали відносини православия до унії й латинського обряду, й ся справа представлена справді досить певно (т. 1 і 6 1-ої части — підготовленне й запроваженне унії, ч. 4 — відносини православних уніятів в XVII—XVIII. в., ч. 2 і 3 — боротьба православних з унією в Київщині в 2-й пол. XVIII. в.; т. 7, 8 з додатковим томом — писання полемічні), але з історії внутрішнього устрою подані тільки ширші відомости про братства (в Памятниках і в невиданому ще 10 томі), про відносини київської митрополії до патріархату (т. 5 частини 1-ої), все инче входило тільки припадково й спорадично; та-

ким чином громадське становище духовенства, особливо сільського, економічне забезпечення його — зостаються майже невиясненими. Становище уніятів також тільки потроху зачіплене в 4-м т., та може ще в невиданому томі про церковну справу в Галичині; тимчасом се питання заслугує більшої уваги, бо унія місяцями стала була на час народною релігією на Україні. З інших релігій подані матеріяли ще тільки про ариян-социніян в 6-м т. 1-ої частини.

Друга частина Архива (2 томи) містить ухвали й інструкції соймикові до кінця XVIII. в. тільки; до того акти соймиків подільських сюди не заведено зовсім, се все чекає ще видавництва.

Третя частина містить „акти козаків“, чи краще — про рухи народні; т. I. сеї частини містить акти про козаків до часів Хмельницького, що мають вияснити головним чином відносини громади до козаччини; т. 2 — останні часи козаччини на правобічній Україні (1679—1716), т. 3 — акти про гайдамачину до Коліївщини; т. 5, що друкується тепер, — акти до пополоху, що учинив ся був 1789 р. ніби про повстання гайдамацке. Вже з сіх відомостей видно, що видання сі мають кілька важних недочотів: так бракує матеріялів для часів після Хмельницького і для Коліївщини; часи до Хмельницького також певне тепер можна було-б ще значно поповнити. Хоч видавництво про часи козацкі взяла на себе петербурска археографічна комісія (Акты Южной и Западной России під редакцією Костомарова і п.), але черпаючи матеріял з державних архівів московських, се видавництво дає далеко менше для козаччини правобічної, і для історії її щоб треба матеріялу.

Четверта частина Архива присвячена шляхті, але обмежила ся на одному томі, правда дуже цікавим — спеціально про овруцку околичну шляхту. Нема чого казати, що справа про шляхоцький стан заслугує далеко більшої уваги, як з погляду національного родоводу шляхти, так і її правового й економічного становища; згадаймо питання про бояр, про шляхту неосілу, чиншову. Справа про околичну шляхту (барську) увійшла правда в останній том — вже восьмої, юридичної частини.

Часть пята містить два томи про устрій міський (акти XVI—XVIII. в.) і переписи жидівські.

Знаменито зложений і оброблений том про устрій міський Вол. Антоновича; не вважаючи на всю свою вартість, одначе не міг вичерпати справи, бо у таких праць не легко знаходять ся дальші заступники. Для історії жидівства до XVIII. в. також-б ще треба студий. Не закінчили справи й шеста часть — про стан селянський;

для в'яснення обов'язків селянських треба ще більш детального матеріялу, бо сї обов'язки часто дуже різнили ся навіть на невеликих територіях; але все таки се питання більш в'яснене, про сільський же устрій, про економічне становище селянства, про поземельні права его ще подано вельми мало матеріялу (про останню справу подано повніщий матеріял тільки для другої половини XVIII. в.).

Сема частина Архива не входила в початкову програму его — вона містить акти про кольтонізацію України (правобічної); досї видані акти до полов. XVIII. в., том 3-ій, що має швидко вийти, доводить матеріяли до 1679 р. значну частину сих матеріялів становлять люстрації полов. XVI. в. — матеріял першорядної важности. Звичайно, так важна справа має ще збогачуватись новими даними; особливо ся частина вимагає матеріялів для України лівобережної, бо на сему історії кольтонізації трудно обмежати.

Саме останніми часами комісія розпочинає серію матеріялів юридичних; досї вийшов (саме на ювілей) оден том — про місцеву адміністрацію в зв'язку з організацією станів; друкують ся томи: про суди копні і домініяльні і про шлюбне право; на дальше готуєть ся том про земельну власність і назначено такі пункти програми: історія права карного, праводавства, вищих державних інституцій*).

Таким чином з початкової програми не виконаним зовсім зостав ся тільки відділ економічний (ч. 5.). Звичайно, тими категоріями актів про економічну політику уряду, які були поставлені в нему, справа не має обмежитись; треба-б звернути увагу взагалі на економічний стан краю — продукцію, головним чином хліборобску, лісову, ремесла, торговлю, економічний стан людности, розвиток достатку й розкопів. Досї єдиним, о скільки нам відомо, начерком сеї справи (по XVIII. в.) зоставь ся маленький реферат Вол. Антоновича в Записках півд.-західн. (київського) відділу географічного товариства (т. I.). Се є головнійша недостача в матеріялах Архива. Другі важнійші зазначили ми — се історія станів духовного (сільського) і шляхоцкого, історія устрою адміністративного (сільського, старостинського, повітового, земського), з поодиноких питань — козаччина після Хмельницького й Коліївщина. Разом з сїм не можна обминути, що в розробленню поставлених питань не на всі краї однаково зверталась увага — пайбільше зацікавили ко-

*) Передмова до т. I восьмої части.

місію Волинь і Київщина, про Поділля подано матеріялів і відостий далеко менче; се зрозуміти легко — комісію найбільше зацікавлювали прояви самосвідомости українського люду, его боротьба з чужими правними й культурними основами, а се все на Поділлі виявлялось далеко менч видатно. Добре було-б коли-б, заведено було в сферу студий комісії землі Холмску й Белзску (перепросивши до себе й ті матеріяли), бо тим часом сі землі зостають ся зовсім без видавництва. Так само без орґана видавничого зостають ся матеріяли лівобережної України; останніми часами комісія стояла на тім ґрунті, що вона має обмежитись Правобічною Україною; хоч в початкові часи її програма була ширша, обіймала всю Україну-Русь. Правда, що такому простанню програми перешкажають невеликі засоби комісії: бюджет її — з 1866 р. останніми часами складаєть ся з 6.000 рубл. річно, з котрих на видавництво іде коло 3 тис., а решта на удержанє бюра, та й сей бюджет не єсть річ певна, бо комісія зостаєть дочасною („временною“), і коли якийсь час, кілька рік тому, генерал-губернаторство збирались скасувати, комісія зостала-б ся була зовсім без фондів — бо існує „при генерал-губернаторі“.

Оглядаючись на пятьдесятлітню діяльність комісії, треба признати, що вона своїми 60-ю томами поставила собі віковичний монумент. Треба порівняти мізерне становище української історіографії при початку діяльності комісії, в 40-х роках, з сучасним станом її, щоб переконатись, як значний поступ зробила за сей час вона, і в сім поступі признати велике значінне і участь видавництв київської комісії; історія правобічної України, можна сказати, цілком майже єсть утвором її діяльності. Передмови до Архиву дали цілу літературу монографій про внутрішню історію України, зложених взагалі з совістю, а деякі з них суть надзвичайно цінними і талановитими утворами; пригадаймо напр. деякі праці Вол. Антоновича (котрий був головним і найдіяльнішим діячем в комісії: під его редакцією вийшло 11 томів її видавництв), як розправу про міста, про гайдамацтво, про останні часи козаччини. Деякі з справ, як історія Унії, згадане гайдамацтво, козаччина XVII—XVIII. в. (в т. 2 третьої частини) о стільки збогачені матеріялом, що годі більшого вимагати, та й більшости инчих питань заложені вже добрі наукові підвалини до дальших розправ. Згадуючи, що сі важні результати здобуті часом серед доволі трудних обставин, що вимагали й від співробітників великого такту й прихильности до щиро наукових інтересів, і безкористовного часто завдання до праці (до 1866 р. засоби комісії були дуже не великі, і кілька часу приходилось жити

з бюджетом якихсь 400 рубл., так що робота сплачувалась дуже мізерно), можна сподіватись і на дальше тихже гарних ознак наукової діяльності — загарливої праці, широкого розуміння потреб історичних студій і незалежної від усяких сторонних змагань науковости, і врешті — найкращих наукових результатів. Сими жаданнями й закінчимо сю замітку.

²/₁₂ 1893.

М. Грушевский.

ЗАМІТКИ

ІСТОРИЧНІ, АРХЕОЛЬОГІЧНІ І КРИТИЧНІ.

В київському товаристві історичному „Літописця Нестора“ на кожному засіданню прилюдно можна почути цікавий реферат про ту чи инчу подію з історії України, або з життя Українців, що лиха доля закидала в далекі закутки „неісходимої“ Росії. На одному з таких зібрань прочитано дві невеличкі але цікаві праці д. д. Оглобліна і Каманіна. Записавши майже слово до слова отсі реферати, подаю їх в перекладі.

I.

Змова Томської Литви р. 1634.

В колонізації Сібіру, каже д. Оглоблін, в XVII в. вельми часто і доволі значну участь брала „Литва“ та „Черкаси“, себ то властво Українці і Білорусини. Одначе в XVII в. Москалі „Литвою“ називали не самих тільки Білорусинів та Литвинів, але й Поляків і инчих підданків польскої держави. Спостерегти і відрізнити національність тих безщастних „иноземців“, яких Московщина загаяла на Сібір, можна тільки по урядових документах московських — про саме заслання. Так на пр. по реєстру засланих р. 1641 до Кузнецька „на пашню и на службу“ виразно прописано національність засланих: Поляк Янко Шварц; Черкаси: Іван Бідар, Демко Губаренко, Василь Водопян, Яцько Золотаренко і ин. Скорож засланих повернено на службу, або на „пашню государеву“, національність їх зникає; з них роблять або просто „крестьян“, або „служилых людей“, іменуючи всіх їх загальною назвою „Литва“. Власні назви національні засланих нехтують і надають їм, звичаєм Москалів, назви по батькови, на пр. Іванов, Сидоров, Петров..

Величезна більшість отсеї „Литви“ були полоненники підчас війни. Зрахувати, скільки закинено Московщиною на далекий Сібір таких бранців, річ вельми трудна. Професор Буцинський нарахував їх близько 1500 чоловіка, засланих за час 1593—1645 р. Між ними він нарахував 366 „черкасів“, тоб то Українців. Але-ж і сам Буцинський каже, що его рахунок тільки близький, а не певний. Певний рахунок можна було д. Буцинському звести тільки за час 1614—1624; і він нарахував за сей час 560 чоловіка. Алеж уважати знов треба, що д. Буцинському було невідомо геть чимало випадків заслання. На пр. він не згадує про заслання р. 1642 на річку Лену до воеводи Головина 188 Українців з їх жінками і дітьми. Потім д. Буцинський не зауважив на те, що геть не всі засланці на віки оселили ся на Сібірі. Багато з засланих вертали ся до рідного краю — по мировій умові, або через промін бранців, або-ж утікали.

От з певних документів відомо, що заслани на Сібір бранці підчас „Смоленской служби“ (походу), себ то рр. 1633—4 були повернені до рідного краю р. 1637 — усі опріч тільки тих, що самі не захотіли вертати. Такі вертання — по мировій умові і по проміну були і в рр. 1660—1664 і рр. 1667—8. Уважаючи на все отсе, можна сказати, що кількість засланців, показана Буцинським, була під кінець віку XVII двічі, або й тричі більша за ту, що він нарахував.

Як же вело ся в життю на заслання отим кольонізаторам? Бачимо, що дехто лишав ся там навіки з доброї волі — „на службѣ государевой“. Д. Буцинський справедливо каже, що зіставати ся в Сібірі таких людей принаджували ті вигоди, яких надавала їм служба в Сібірі: велика більшість з них були люди освічені, розвинені, тямущі. Уряд московський користував ся з того і давав їм добрі посади: а року 1630 видано приказ, щоб засланців і иноземців, які пристануть до „православної“ віри, записувати „дітьми боярскими“: Звістно — була й друга частина „Литви“ примушена инчими обставинами навіки оселити ся на Сібірі. — Але була ще й така „Литва“, що не спроможна була ні в якому разі забути свій рідний край і свійчити ся з чуженицею далекою та холодною. Нудячись за рідним краєм вона завсе рвала ся вернути до его. За першою доброю нагодою такі засланці пильнували втікти з Сібіру. Хоч не завсе їм трапляло ся справити свої заміри, а проте самі — заміри — помічаємо часто-густо. Д. Буцинський подає чотири факти за першу лишень половину XVII в. масового втікання „Литви“ з Сібірі. З фактів тих найпаче цікаво втіканне 30 чоловіка „черкасів“ під проводом Шершня. Церетерпівши неймовірно тяжкі бідовання з голоду, холоду і від нападів, утікачі доплентали ся до Двинського повіту, але-ж з 30 чоловіка доплентали ся і спасли ся тільки чотири та Шершень.

От про оден з таких заходів „Литви“ — утікти з Сібіру і розповідас д. Оглоблін, в своїй праці, скомпонованій на основі урядових документів. Минаючи подробиці про факти утікання р. 1660 із Сургута „Німців, Литви і Черкасів“ і про заміри Поляків утікти

з Сібіру р. 1669—71, д. Оглоблін розповідає подробиці про „Заговор Томской Литвы“ р. 1634.

З давнього часу місто Томск стало одним з головних пунктів Сібіру, куди Москва переважно заслала чужинців „на службу государеву і на пашню“.*) В серпні р. 1633 прислано туди здоровенну партію — „литовських людей“ — 150 чоловіка. Частина з них повернули на піших і кінних „козаків“, а більшість опинила ся в „пашенних“ хрестянах. Між отсіма „литовськими“ людьми чимало було „черкасів“ з Чернигівщини, з повітів Ніжинського, Чернигівського і Стародубського; були з Павлочі (в Київщині) а оден був навіть зі Львова. Уся отся „Литва“ тяжко нудила ся на чужині, та ще за лихими обставинами і тужила за рідним краєм. Нарікання і нудота серед засланців небавом прокинули ся виразно і перейшли на змову. Змова становила собі метою визволити ся з Сібірної неволі і вернути ся на рідну Україну. Така думка була і серед засланих ще до того, але останні бачили, що їх мало на те, щоб спромогли ся вони справити свою думку. Колиж зразу прибуло 150 чоловіка нових засланців, то се вже була значна сила на той час, в глухому закутку Сібірі. Вже коли Шершень з 30 чоловіками відважив ся втікати, так Томській „Литві“, якої тепер було чоловіка з 200, трудно було здержати ся, щоб не спробувати щастя.

Хоча сеї думки тримала ся певно уся „Литва“, але безпосередню участь у змові взяло 50 чоловіка. В головах справи стояли кінні „козаки“: з нових засланців — Іван Білоловець — родом з Ніжинського повіту — і з старих Іван Краснопольский — не відомо звідкіль він родом. Краснопольский давно вже перебував у Томску; тут у его був власний будинок, де жив і проводир справи Білоловець. Що останній був привідцею змови, так се певна річ; про се посвідчили уєї его товариші і воевода томський писав до свого уряду в Москву, що Білоловець „всему злому сов'єгу заводчикъ“. Але участь Краснопольского не гаразд визначена. Можна гадати, що коли він і опинив ся в головах змови, так не сьвідомо, а так вже склали ся обставини. У его в домі — жив Білоловець, а у Білоловця й збирало ся товариство на ради. Томскі воеводи хоч і становлять Краснопольского в головах змови, але додають якось невиразно про его: „а н онъ съ ними-жь (змовниками) думаль въ началъ“. — Виходить ніби то Краснопольский потім відцурав ся „воровского дѣла“. А проте воеводи покарали і его однаково як і головних привідців. Між останніми, як се знати з документів, показані: Мосяжка (мабуть — Мусій?) Голощевський, Софрон Стасейський, Кіндрат Михайлов — (козак з містечка Насівки, Ніжинського повіту) Василь Борисов, Тимохвій Левонтев, Софрон Іванов і Зінько Левонтев. Два з них були з старозасланців, а всі останні з нової „Литви“. Зінько Левонтев, належачи до старої „Литви“, був вже „холопом“ у томського воеводи Егунова-Черкаського. Прилигавши Зінька до свого гурту, змовники через его довідували ся про всі новинки у воеводському дворі і відповідно тому направляли свою

*) На пашню-хліборобами.

справу. Цікаво, що оден із змовників, Михайло Грабовецький, був приписаний до „дітій боярських“ і займав в Томску значну на той час посаду.

14 червня р. 1634 воеводи довідали ся про змову „Литви“. Звістно пішло слідство, опити; опити справляли звичайним чином — „жгли“ (пекли) огнем і довідали ся, що „воровское слово и дѣло“, яке замислили „литовські люди“, було втому, щоб повбивати воевод; „служилыхъ“ і инчих „жилицькихъ“ людей; забрати скарбові гроші, соболячі хутра, порох і т. инче; місто, острог і посади спалити, взяти табун коний і втікти повз Тару на Волгу тай пробрати ся на рідну країну. Гадали все отсе справити в літку року 1664 „вибравши час жнив, коли люди будуть саме в полі“. Добувши місто і повбивавши воевод і служилых московських людей, „Литва“ гадала рушити в томський повіт і там понівечити останніх служилых Москалів на нивах, сінокосах, рогатках і инде; аби таким чином, зробити неможливою погоню за собою.

Але такій змові нашкодив „пашенный“ хрестянин Тимохвій Емелянов, Смолянин: він зробив донос на Білолова, инчих і взагалі на всіх 150 чоловіка „Литви“. Треба думати, що той „смолянин“, був родом з Смоленщини і може був чи в старій, чи в новій „Литві“. Очевидно, що він належав до змовників; бо він посьвідчив, що був в близьких зносинах з Кіндратом Михайловим, одним з головних „измѣнниковъ“ і від его відав про всі подробиці змови.

Воеводи томські князь Егунов і Шишкин та „дякъ“ Суроев, не доносячи своєму урядови в Москву і не дожидajući царського приказу „за таку превелику зраду“ і „за воровской лихой заводъ“, 12 чоловіка „заводчиковъ“ покарали на горло на шибениці.

За таку люту кару людей, що не заслужили на неї, воеводи виправдували себе тим, що у багатьох „литовських“ людей і між козаками і хрестянами з „Литви“, — „о побѣгѣ (утіканню) шатость существуетъ“. Так щоб „заспокоїти“ таку „шатость“ воеводи і принесли на жертву 12 безщасних людей. На останку, воеводи запевняли московський уряд, що „отъ тыхъ воровскихъ ссыльныхъ людей литовскихъ опроче дурна и воровскаго заводу, ни которого добра не чаять же“. На шибениці воеводи повісили Івана Білоловця, Ів. Краснопольського, Мосяжку Голящевського, Василя Борисова, Софрона Михайлова, Тимоша Левонтева, Гаврила Гришина (Ніжинця) Петра Солтиковського, Софрона Іванова, Зінька Левонтева і Ів. Басана з Павлочі. Останніх змовників позакидали в тюрми. „Сибирській приказъ“, зробивши слідство про останніх змовників, спорудив про них записку, щоб доложити цареві; але останнього не справлено; се знати з резолюції на тій записці, де написано: „не докладывано, потому что тѣ литовскіе люди взяты къ Москвѣ“. Річ очевидна, що коли стала ся мирова Москви з Польщею і держави поміняли ся бранцями, так і та „Литва“, що була в Томску закинена в тюрму, визволена і виражена в Москву.

Таким чином кара воеводами 12 чоловіка на шибениці, став ще більш лютою, жорстокою і не потрібною; бо ті „литовські люди“ стояли вже на порозі легального визволення з Сібирної неволі“.

II.

Про універсал Тимоша Хмельницького.

Реферував про сей універсал відомий письменник історичний і певний робітник на ниві документів нашої історії, д. Іван Михайлович Каманін. Він почав з того, що вказав, що особа Тимоша Хмельниченка варта повної уваги, та на жаль досі вельми не багачко маємо ми даних про характеристику сего сина гетьманового тай те, що маємо — ніщо більш як коротенькі звістки літописні; а звісток з польських жерел, опріч того, що вони теж короткі, не можна вважати безсторонними. Не маємо так само і документів, щоб йшли від самого Тимоша. Се через те, що за батька він не урядував ні на якій такій посаді військовій, щоб давала ему потребу видавати самостійні документи. Літописи, а потім і історики промовчують, нічого не кажуть про те, чим був Тиміш між козаками. По реєстрах війська запорожського, написаних 16 жовтня р. 1649 відповідно Зборівській умові, наймення Тимоша стоїть зараз за найменнем его батька-гетьмана і не показано за ним ніякої посади. Опріч того в реєстрі помічаємо ще одну рису: в сотні чигиринській, де сотникував спершу Богданів батько Михайло, а потім й сам Богдан, зовсім не визначено сотника, так ніби тієї сотні й не було, або ніби її скасовано.

Той універсал, про який веде річ д. Каманін, і розгадує оті неясности. Універсал сей має велику вагу через те, що се єдиний документ з найменнем старійшого Богданового сина; а до того і річ в тому документі звернена про другу видатну особу того часу про Адама Кисіля, воеводу київського. Універсал Тимоша Хмельниченка викликали події політичні і військові р. 1648—49. Богданові побіди над Поляками і зазиви его до народу, викликали між Українцями великі надії визволити ся спід кормиги шляхти польської. Скрізь по Україні хрестяни ворохобили против панів і відмовляли корити ся їм і робити на їх. Не лишили ся крестяни спокійними і по маєтностях Адама Кисіля. Ще в серпні р. 1648, коли Кисіль першим разом поїхав на переговори з козаками, вїт містечка Гощі гуртом з міщанами та з мешканцями передмістя і сусїдних сіл: Вовкодава, Чудниці, Мнишина, Красносілки і Терентевки „показачили ся“ і заходили ся ворохобити по околиці. А коли Поляків побито біля Плявців, підданки Кисіля організували ся в козацьку ватагу і обібрали собі за полковника Івана Куковського, — на прізвище — Листопада, а за осавулу Андріяша Гайдука. Під проводом їх вони руйнували панські маєтности. Відомо, що по виборі на короля Яна Казимира була організована нова комісія задля умови з Б. Хмельницьким; в головах комісії стояв київський воевода Адам Кисіль. Оден з его підручних підкоморний Войтїх Мясковський ось як розповідає про своє перебування в маєтности Кисіля в селі Новосілках на кінці січня і з початку лютого р. 1649: „в маєтности его милости пана воеводи мусїли ми зазнавати від хлопів усякої образи; харчі дорогі, тай добути їх трудно; коням не то що овса а навіть

і соломи не було“. Кисіль через князя Четвертинського оповістив про своє становище Хмельницького. Гетьман вирядив в Кисілеві маєтності частину війська під рукою свого сина Тимоша; а як Тиміш був ще молодим, так приставив до его керманічем Переяславського полковника Андрія Романенка. В половині лютого Тиміш був вже з своїм військом в Гощі і тут видав універсал, де між инчого визначено, що буцїм то християни села Симонова, збаламучені своїм попом, не слухали ся свого пана, не давали людей на услуги ему, не давали сторожи до замку, не давали коням ні сїна, ні вівса і не дали ловити в панському ставу рибу. От се й викликало універсал „до всіх мужїв села Симонова“. Посилаючи через двох козаків універсал, Тиміш наказує зараз же накласти „добрим покладом“ шість возів сїна і вирядити людей на послугу і на сторожу. А Симоновського попа він кликав до себе на відповідь і додавав: „а так розбач ся, попе! хто старший: чи пан воевода, чи твої панки сільські, коториш тебе не оборонять од нас; а твоя реч: церкви глядїти, а не забороняти рибакам, ані на сторожї гамувати. Відає пан воевода, що чинити і ми тут же спільне з ним розказуєм. А так, отче! мовчи і занимай“. Універсал видано в Гощі 26 лютого р. 1649: его заведено і до актових книг Луцького гродського суду 15 липня. Підписали его Тиміш і Романенко. Тиміш підписав ся яко сотник Чигиринський.

Міркуючи, що Тиміш буде після батька гетьманом, Богдан по документах урядових не титулував его сотником, але й нікого инчого не настановляв на уряд сотника чигиринського через те, як гадає д. Каманїн, що в сотні Чигиринській були значнійші маєтності Богданові. Тимошів універсал, як і инчі документи, виразно показує повну одностунність батька й сина: виходила вона не лишень з натурального впливу одного на одного, а ще й з того, що Тиміш на собі зазнав тяжкого польського деспотизму. І батько і син добре тямилу вагу Кисіля, яко посередника між козацтвом а шляхтою, тим то обидва пильнували про спокій по маєтностях воеводи кївського. Тим то, як каже і Костомарів, Богдан оберегав маєтності і инчих впливових маїнатів польських як от: князїв Радивилів і видав до полковника Небаби універсал, наказуючи спиняти хрестян їх і не приймати їх в козаки. Сприяв Хмельницький Радивилам тому, що оден з них був литовським канцлером, два инчих — були гетьманами, опрїч того пільний гетьман литовський Януш Радивил був жонатим з донею молдавського господаря Лупули.

Вертаючись до с. Симонова, куди ото Тиміш вислав з Гощі свого „листа“, бачимо, що се село належало не Кисілю, а луцькому писарю земському Марку Гулевичу і волинському хорунжому Данилу Елумаланському. Обидва вони, взявши до уваги порядкованне Тимоша, подали до луцького суду гродського скаргу на те, що Гощівські міщани, гуртом з вовкадовськими, чудинацькими, мнишанськими, красноселицькими і терентїевськими хрестянами та за допомогою козаків спалили двори в с. с. Симонові і в Дулібах, взяли гвалтовно панський замок, перебили усе жіноцтво, яке там було, і пограбували товар, ковий, збіже, одежу і инче добро; вирубали

лїе, зруйнували хуторі, виловили рибу в ставу і спустили з єго воду. Коїти таке лихо допомогала „козацька залога“, що гетьман вирядив до воеводи. — В одному нападі такому кермував сам Кисіль: се знати зі скарги на єго пріора Грибовського і усіх ченців луцького домініканського монастиря. Знати з тієї скарги, що в маю Кисіль, вернувшись з комісії отієї невданої, поїхав з Гощі до місточка Торговиці і звідсіль вирядив своїх „пахолків, боярів і козаків ребелізантив, котрих на той час при собі на залогу до Гощі від Хмельницького мав“ і наказав тій ватазі в пень звївечити монастирські села Вербічев і Новостав, поруйнувати хрестян і пограбувати їх добро. Кисїлева ватага ретельно справила наказ воеводи і одного хрестянина з Новоставу пробила до смерти. Лишень 4 червня Кисїлеві „пахолки і бояре“ і Тимошеві козаки покинули монастирські маєтности.

Бачимо, що тут кожен пильнував коло власних вигод особистих і зводив рахунки з ворогами. І Тиміш з батьком піддобрюють ся до Кисїля ради інтересів багатого козацтва і Кисіль руйнує сусїдні села про свою вигоду, а в листах до короля і до магнатів плаче-вболїває, що все віддав на жертву рідному краю.

О. Я. Конїський.

Русская историческая библиографія, указатель книгъ и статей по русской и всеобщей исторіи и вспомогательнымъ наукамъ, т. I. 1892, с. XVI + 373, т. II. 1893, с. VII + 377, т. III. с. VIII + 514, Петербург, ціна 3 р. і 3 р. 50.

Минушого року вийшли з таким заголовком 2 і 3 томи російської історичної бібліографії В. Межова.

Автор, померший нещодавно, відомий бібліограф, хотів сим виданням доповнити попередні бібліографічні покажчики російської історії: покажчик Неустрова про часописи й збірники російські від р. 1703 до 1802 р. (Историческое разысканіе о русскихъ временныхъ изданіяхъ и сборникахъ Петерб., 1878 р.), покажчик Ламбіних для р. 1855—1864 (Русская историческая библиографія, Петерб. р. 1861—1864) і самого Межова для р. 1865—1876 (Русская историческая библиографія, 8 том., Петерб. 1862—1890 р.) В сей новий покажчик заведені російські книжки й статті в часописах російських від р. 1800 до 1854. Перший том містить в собі джерела і статті й розправи до них, также літературу політичної історії Росії, її окремих країв і народів, а также поодиноких губерній, том 2-ий біографії й літературу т. зв. помічних історичних наук (генезіа, геральдика, палеографія, і т. и.) Том 3-й географію й етнографію Росії, історію церкви й освіти. Два дальші томи мають містити: історію письменства й мови, околичк політику й війни, і історію штуки, історію Славян і історію всесвітню. Головна користь сего видання - в відомостях про дрібні брошури, а также дописи в дрібних місцевих часописах. Головним джерелом для автора були колекції Петербурської публичної бібліотеки, хоч, як доводить автор, її екземпляри часописий і т. и. не все комплєтні.

М. Г.

Ks. Adolf Pleszczyński, Bojarzy międzyrzeccy, studium etnograficzne, Warsz. 1893, 16°, 226 стр.

В „Бібліотеці Висли“ (т. XI.) вийшла минушого року цікава монографія етнографічна про бояр межиріцьких, в пов. Радзінським, губерн. Сідлецькій. Автор описує людність 11 боярських сіл межиріцької волости; для нас вона цікава і з погляду етнографічного,

бо села сі лежать на етнографічній межі українсько-польсько-білоруській, і з погляду суспільно-культурного, бо анальоїчна з так зв. околичною шляхтою українською, на пр. овруцькою або барською, і цікава, яко посередній тип між людністю селянською й шляхоцькою, що, задержавши багато початкових своїх ознак української національності, підупав одначе в якісь мірі і під польський культурний вплив. В згаданій книжці після дуже коротенького начерка історичного (с. 7—15) і сучасного побуту бояр (с. 15—27) подано словничок місцевої мови з заміткою про вимову (с. 28—49), далі списави самими боярами ритуали весілля й похорон, звичаї сьвяткові (с. 50—94), з світогляду космічного, забобони, народня аптека (98—144), на останку народня словесність — десяток переказів, прислів'я, пісні побожні і сьвітові; до книжки доложено ноти кількох мотивів, статистична таблиця й мапка. Звертаючи на сю книжочку увагу українських етнографів, мусимо пожалкувати, що автор звернув менше уваги на суспільно-історичні питання; з документів він подав тільки оден в перекладі, хоч каже, що знає їх більше, тим часом поданий о стільки цікавий, що треба жалкувати за останніми. На довід того, що боярська людність вийшла з Мазовша, автор не дає ніяких певних доказів, і думка ся зостаєть ся не певною; чи не певнійше виводити їх від бояр з кн. литовського, руського родоводу, як то доводить і імя їх, і одсліди руських елементів в етнографічному їх типу, хоч і споляченого незначно (не знати правда, о скільки пильно тримав ся автор народної мови в переказах пісень, приказок і т. и.).

М. Г.

Новини археологічні.

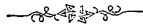
16 й 17 жовтня ст. ст. 1893 р. оден по одному відбули ся у нас в Києві цікаві реферати археологічні. 16-го в тутейшій товаристві наук природничих проф. Армашевський і Антонович здали справу про цікаву київську находку: кілька тижнів тому на Подолі, копаючи фундаменти, знайшли кости мамута; дальші розкопки відкрили цілу стоянку часів найдавніщих — палеолітичного періоду*). Залягає вона під шаром дилювіяльної глини (лесу) в дилювіяльнім піску**); досі знайшли ся шматки найменше пяти кістяків мамута і при них певні сліди людського побуту — деякі кістки припалені, чимало крем'яних не політрованих (відбивних) ножикив, скребків, го-

*) Період кам'яної культури поділяєть ся на час новійший — неолітичний, коли чоловік жив з фавною сегочасною, і старіший — палеолітичний, часів фавни, що вже не існує, як мамут, *servus primigenius* і т. и.; неолітичні струменти новіщі — гарно виполіровані, старіщі — просто поодбивані, также як і палеолітичні

***) Перші шари землі звуть ся аллювієм або сучасним ґрунтом, під ним залягають шари з фавною, що вже зникла, — се ділювіяльні або після-ледові; під ними шари третичні.

стрій — одно уткнуто в кість мамута; знайдені нуклеуси (шматки кремня, від котрих поодбивано вже струменти) доводять, що кремінне знаряддя тутже й вироблялось. Находки такі дуже взагалі рідкі у нас — се, єсть досі четвертий випадок (перший — коло Лубень, на Сулі, 1873 р., потім два на Поділлю, над Дністром); кївська находка залягає з погляду геологічного найглибше з усіх їх. Другого дня в історичнім товаристві Нестора проф. Антонович мав реферат про здобутки літних своїх розкопок в давній Радимичській землі, зроблених для Виленського з'їзду археологічного. Розкопано було 9 могильників коло Гомеля і Чичерська (в теперішн. губернії Могилівській) а всего 114 могил, з котрих вияснив ся похоронний тип Радимичів: кістяк лежить вище горизонту, на купі попелу з піском; труп клав ся вже на попіл холодний, бо кости неприпалені нігде; іноді его обкладано колодками деревяними, багато при них горшків, зроблених без гончарського колеса, деякий струмент, але найменшого сліду якогось оружя; при жіночих кістяках сила всяких оздоб убрання — намист, каблучок для волосся і т. и., переважно з злого, з великою літатурою міді, срібла й глиняних композицій. Кілька знайдених сасанідських дірґемів, битих в Шаші в початку X в. **), дають хронологічну дату сего побуту: очевидно належить він до X в., до Радимичів, котрих знаємо тут в X—XII в. Незвичайно важний здобуток дали розкопки з погляду антропологічного. З давніших праць відомо було, що найдавніша раса, яка мешкала в нас, була доліхоцефалічна, відомо було, що з сучасних славянських племен у Білорусі прокидаєть ся найбільший атавізм з сего погляду, бо аж 27% доліхоцефалів***). Розкопки проф. Антоновича показали, що Радимичі були цілком доліхоцефали: 85% доліхоцефалізма, пересічний тип голови — субдоліхоцефалізм, наближений до доліхоцефалізма! З сего факту несподівано виникає вивід надзвичайної ваги, що Радимичі не були правдивими Славянами, а автохтонами хиба культурно асимільованими з Славянами. При сій нагоді здобувають собі нове значінне слова Початкової літописи, що виключає Радимичів і Вятичів з народів славянських — „Радимичі і Вятичі од Ляхов“; певно не „од Ляхов“, бо і ті Славяни і брахіцефали, як і усі, але справді і не „од Славян“.

М. Г.

*) Дірґеми — срібна монета, на лад широкого чеського гроша; за часи знансип Славян з Туркестаном, вона була широко розповсюджена, на Русі найбільше дірґеми IX—X в.

**) Класифікація черепа оперта на відносинах діаметра, що іде вздовж від лоба до потилиці, до діаметра, що іде в ширини від вуха до вуха, maximum з сего погляду (коли другий діаметр наближаєть ся до першого) — єсть брахіцефалізм, minimum — доліхоцефалізм; сучасні раси європейські і азіатські — брахіцефалічні, найбільший брахіцефалізм у Китайців, бо голова ширша, ніж довша. Посередні стадії звуть ся: суббрахіцефали, мезоцефали, субдоліхоцефали.

Спростоване помічених похибок.

Стор. стрічка

39	18	з гор.	заміс.	з загальному	має б.	у загальному
39	15	з дол.	„	відноши семейних	„	відносинами семейними
39	8	„	„	в сей	„	всей
46	3	„	„	1877	„	1874.
60	17	з гори	„	підходять	„	підходить
63	1	„	„	3)	„	1)
68	17	„	„	груши	„	глуши
68	17	„	„	роздяся	„	роздался
68	20	„	„	огоньокъ	„	огонёкъ
73	14	з дол.	„	ширше	„	перше
75	10	„	„	1898	„	1878
97	13	„	„	Політичний	„	політичний
97	5	„	„	навидійших	„	найвидійших
105	19	„	„	всік	„	всім.
105	17	„	„	виречи ся	„	виречи
117	4	„	„	Бачивши	„	Побачивши
127	1	„	„	Се	„	Ще
141	1	„	„	она	„	він.
